

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

BERTÓK LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KISS DÉNES
MAKAY IDA
PÉCSI GABRIELLA
VERSEI

★
LÁZÁR ERVIN:
BARTA IGNÁCNE

SÓTÉR ISTVÁN:
AZ ÍTELET

SZÜTS BERNÁT:
ISTENEK CSATAJA

★
BÉLÁDI MIKLÓS
BODNAR GYÖRGY
SZABOLCSI MIKLÓS
SZABÓ B. ISTVÁN
MAI SZÉPPRÓZÁNKRÓL

LÁNCZ SÁNDOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

TUSKÉS TIBOR:
BESZÉLGETÉS
SIMON BÉLAVAL

SZÁMUNK SZERZŐI:

BENKŐ AKOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BELADI MIKLÓS
BISZTRAY ADÁM
BODNAR GYÖRGY
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYÖZÖ
CSOROS MIKLÓS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KULCSÁR KATALIN
LANCZ SÁNDOR
LÁZAR ERVIN
MAKAY IDA
MOLNÁR ISTVÁN
PÉCSI GABRIELLA
PINTÉR ZOLTÁN
SÓTER ISTVÁN
SZABOLCSI MIKLÓS
SZABÓ B. ISTVÁN
SZÜTS BERNÁT
TUSKÉS TIBOR

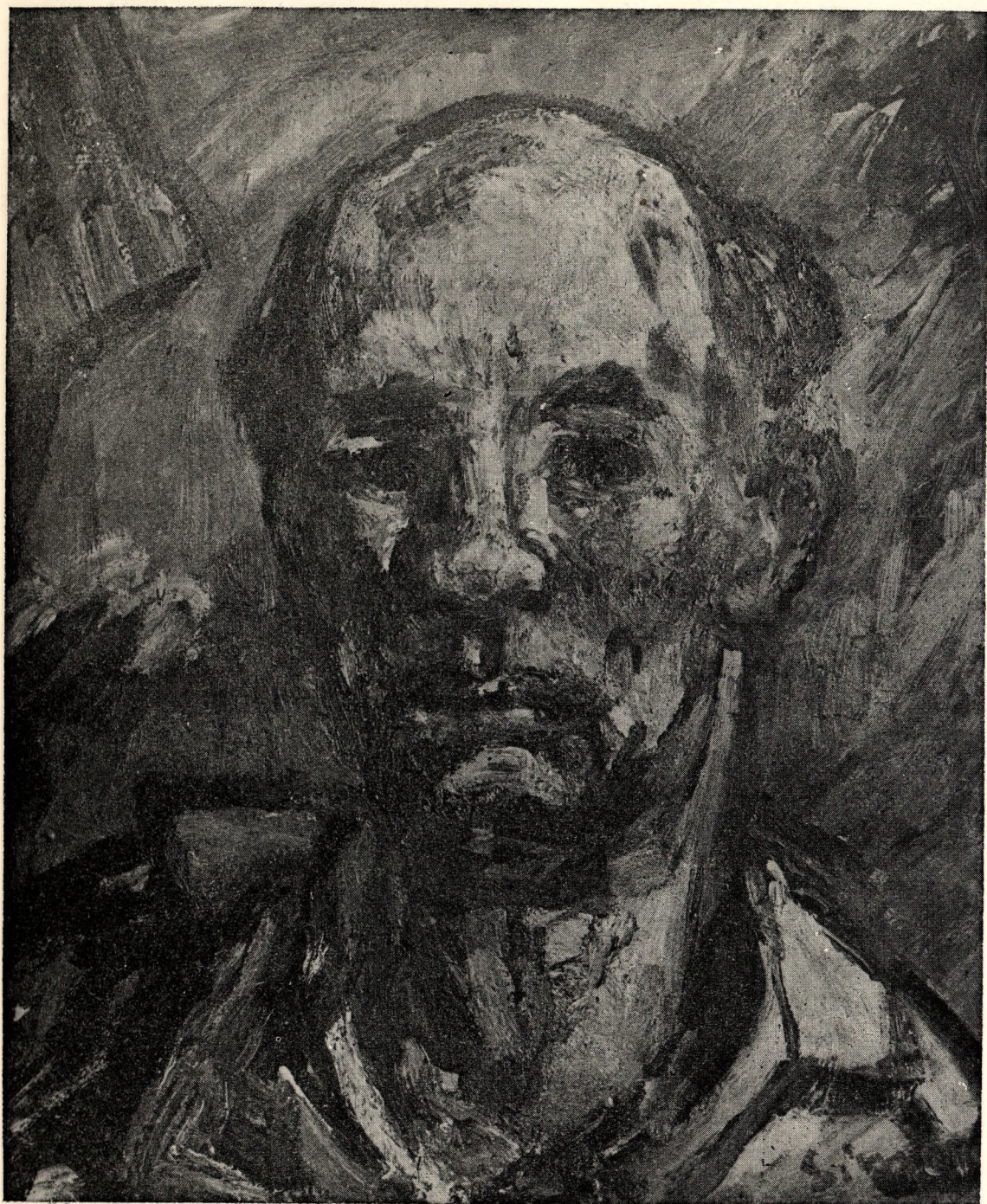
KÉPEK:

BOKROS BIRMAN DEZSŐ
CHROMY, BRONISLAW
SCHRAMMEL IMRE
SIMON BÉLA
SRUEC, ALEKSZANDR
SZAVOSZT KATALIN
SZEKERES KÁROLY

FOTÓK:

KOVÁCS FERENC
LANTOS MIKLÓS
NADOR KATALIN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

1976. JANUÁR

TARTALOM

CSORBA GYÖZŐ versei: Semmit sem jeleztek, Tópart, Várakozók, Mind a három, Lesznek majd - - - - -	3
CSÜRÖS MIKLÓS: Közös nyelv - cselekvő közösség (Csorba Győző <i>Jobb</i> c. költeményének elemzése) - - - - -	5
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Ugyanaz, Ez a nap - - - - -	11

*

SÖTÉR ISTVÁN: Az ítélet (regényrészlet) - - - - -	13
KENDE SÁNDOR: Születésnap tortája (elbeszélés) - - - - -	20
BISZTRAY ADÁM: Vox noctis (vers) - - - - -	25
SZÜTS BERNÁT: Istenek csatája (dráma, I. rész) - - - - -	26
PÉCSI GABRIELLA versei: Régi fotó, öcsém, Széjjelbűvölő, Vallomás annak, aki minden szitákon átszűrte engem, Boszorkányos - - - - -	39

*

LÁZAR ERVIN: Barta Ignácné, Kobrák Julianna - - - - -	41
MAKAY IDA versei: Szertartás, Mementó, Kömozdulatlan, Madárijesztő - - - - -	52
KISS DÉNES versei: Égő folyó, Verskereső, Kifentén - - - - -	53
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (<i>Beszélgetés Simon Bélával</i>) - - - - -	55
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Biborban (vers) - - - - -	67

*

Prózaírodalmunk újabb fejezetéről

BÉLÁDI MIKLÓS, BODNÁR GYÖRGY, SZABÓ B. ISTVÁN és SZABOLCSI MIKLÓS beszélgetése - - - - -	69
--	----

*

PINTÉR ZOLTÁN: Együtt a történelemmel (<i>Jegyzetek Aczél György: Szocialista kultúra - közösségi ember c. könyvéről</i>). - - - - -	78
--	----

BÉLÁDI MIKLÓS: Egy magatartás dokumentuma (<i>Nagy István: Szemben az árral</i>)	- - - - -	84
CZINE MIHÁLY: Észt költők	- - - - -	89
BENKŐ AKOS: Márciusi zsoltár	- - - - -	93
MOLNÁR ISTVÁN: Lengyel menekültek Zala megyében	- - - - -	94
A Jelenkor krónikája	- - - - -	96

K É P E K

SIMON BÉLA rajzai (Lantos Miklós fotói)	10, 38, 40, 66, 68,	83
---	---------------------	----

M ű m e l l é k l e t e n

1. SIMON BÉLA: Hárman, 1968.
(Szervátiusz Jenő, Szervátiusz Tibor és Simon Béla)
2. SIMON BÉLA: Kós Károly, 1953.
(Lantos Miklós fotói)

A III. nemzetközi kisplasztikai biennálé anyagából

3. BOKROS BIRMAN DEZSŐ: Rokkant katona
4. BRONISLAW CHROMY: Biciklisták
ALEKSZANDR SRUEC: Tárgy
(Kovács Ferenc fotói)

A IV. országos kerámia biennálé anyagából

5. SCHRAMMEL IMRE: Kéttagú oszlop
6. SZÁVOSZT KATALIN: Falburkolat
SZEKERES KÁROLY: Készlet
(Nádor Katalin fotói)

A b o r i t ó n

SIMON BÉLA művei

1. Kisbojtár, 1954.
2. Tamási Áron, 1957.
3. Bolyai János, 1975.
4. Dubrovnyik, 1971.
(Lantos Miklós fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzõszámára. Évi előfizetési díj 72,- Ft.

75-5313 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906

Semmit sem jeleztek

*Hát ezek igazi növények: növekednek (azért növények)
növekednek és szaporodnak: pár napja járatlan az út
s már kócosan és vastagon fölborzolódt itt is ott is
Hány fényév messzeség e néhány tucatnyi fény-nélküli óra?
Különös fizikai törvény: valahonnan valahová
rövidebb mint visszafelé
Ha megindulnék: évek évek évek
évtizedek aztán a sírgödör
azon is át és évek évek évek
És a célnál? nem lenne már a cél sem
Más kép: tektonikus katasztrófa bevágja
a felszínt s egy-két pillanat:
a két perem tíz méterekre már
és kedd szerda akárhány óra perc
s az intézetek semmit se jeleztek*

Tópart

*A kék-szürke vízre az égből rézgálic-kék permet szitál. Az alig-szellő
széttéregeti, már majdnem az egész tó enyhe zöld-kék.*

Alkonyodik.

*A somogyi part felé vontatóhajó csúszik: tekete szén-vonal a laza,
piszkos-tej háttér előtt.*

*Méterekre tölem sűrű hurokkötései, vakmerő zuhanásai,
könnyű-nyúlt ívelései.*

(A táplálékkeresés cél-kényszere és a művészet!)

*Egy-egy ablak sötét, egy-egy járdaszakasz üres, egy-egy hang kiszorult,
s keresésre biztat. Hasonlításokra, -tól -igra.*

Alkonyodik.

*Kék-zöld víz tompa út elsuhanó nők fáradt házak sült-keszeg-illat
tánczene tánc rángó derekak elment az utolsó hajó az őszi didergést is is-
merem a folyton összehordott és szétrúgott fészkek-meleg hogy soha nem lesz
sem a lélek öröme sem a testé a kapari ösztöné inkább gyáva nem vallom
be azért se leleményes önámítás-változatok pedig hogyan szerettem volna
pedig hogyan szerettem volna...*

Várákózók

*A Várákózás alkotóközössége versenyben teszi dolgát.
Eljut vele önnön cáfolatáig, – vagy mintha az utakat rekesztené el.
Aki ágyába vár, aki székébe vár, aki tűzhelye mellé vár:
– a didergésben társas fészket lelni, a szótlanságban szelíd szólíttatást,
az éhségben jó ízű, meleg ételt –,
biztos lehet, hogy hasztalan reménykedik.
Am szikár képzelettel, üzleti józansággal, gyalogjáró tevékenységgel:
– helyeselheti magát, így sima lesz az út, törvény a megérkezés.
De elég lesz-e a meleg, meggyőz-e majd a szó, tápláló lesz-e az étel?
A várákózó várákózzék inkább! Nőjön célá az eszköz! Várákózzék
esetleg rosszul is!
Ha egymás mellé sorakoznának az Idők Várákózásai és Megérkezései,
ó mennyivel zöldőbbek, virágosabbak, termőbbek lennének amazok!
Ugye, asszonyok, ugye, a Várákózás művészei, ugye, anyák, ugye, szeretők?*

Mind a három

hát igen mind a három

*hogy megjön hazajön lefekszik
s itthon alszik a régi ágyon...*

Lesznek majd

*„Ez az ember megjárta már a poklot” –
súgták megbököve egymás oldalát
a jámbor firenzeiek mikor
vált némaságba süppedve a vájt
ábrázatú költő elment közöttük
Ő tükör tükör
lassan – látom – lesznek majd erre is
akik ha köztük elmegyek
megbököve egymás oldalát
így suttognak riadtan:
„Ez az ember megjárta már a poklot”*

KÖZÖS NYELV – CSELEKVŐ KÖZÖSSÉG

CSORBA GYÖZÖ: JOBB

A közös nyelv...

*Szókinsz? Grammatika?
Zörejből lassan nyíló muzsika?
Történelemben, sorsban fölnevelt
külön virágokkal telt, ősi kert?
A szív botlása, hogyha idegen
ég alatt fülbe libben melegen?
Apai intés, anyai bece,
küllős értelmű gyermek-gőgicse?
Jó tanács, ha éjek- napok során
omladóvá torlódik a talány?
S mikor fontosabbá válik a más:
bizonykodó szerelni vallomás?
„Egy-kettő” összehangoló vezény-
szó a gyakorló élet mezején? – –*

Ez is, ez is.

*De jobb, ha támadó
kártékonyásra együtt ránduló
védekezés, ha buktatók felett
szinkron szülemelő egy-test lendület,
s míg ön-szín égre szivárvány bomol,
készületlen föl bimbózó mosoly,
jobb, ha forgandó fény-árny-változás
ütem-rendjén ringó szemvillanás:
ha eggyé-szerveződve már a sok
beszélni szótlan szókkal szólva fog.*

A nyelvre vonatkozó költői reflexiók Csorba Győző lírájában kezdettől fogva azonos szemlélet, sőt koncepció meghatározó jelenlétére vallanak. „Aki sok szépet mondott el hiába, / szüksézává lesz vagy néma, / de minden szépnél szebb lehet / szavai omladéka” – írja pl. egy korai szerelmes versében (*Aki sok szépet*). Már itt föltűnik az a gyakorlatias, mondhatni pragmatista igény, amely kézzelfogható hatás, életbeli változás reményében alkalmazza a nyelvet, s ezzel kapcsolatosan túllép a hagyományos grammatikai meghatározásokon: a némaságot, a szavak omladékát, a gesztus értékű jeleket is figyelembe veszi, netán többre becsüli az artikulált beszédnél. Átéli és megfogalmazza a nyelvvel szemben táplált modern szkepszis bölcséleti motívumait: „Csínján, beszéd! A szó akármily árnyalt, / sután érinti. Jég-élű határa / a folyton-változót – mivelhogy élőt – / nem tudja úgyse rabságába fogni.” (*I....nak*). Ez a fölismerés Csorbát nem meddő kétségbeesésre, hanem aktív keresésre indítja; a verbális korlátokon túl látja meg és fogadja el a „rendelt tanítást és rendelt tanítót, / akinek nem a nyelvén az ige, / hanem a lépteiben, a keze / mozgásában s abban, hogyan sír és / hogyan nevet, hogyan néz a köréje / gyülekező dolgok szeme közé.” A nyelv itt már a létezők közötti egyetemes kommunikáció eszköze, fogalmából sikerült kiiktatni az „antropomorf gő-

göt", amely ellen Csorba más területeken is átfogó stratégián alapuló, szívós küzdelmet folytat. *Négy napja-éje* költője följajzott érzékekkel, lényét kibontva áll a világ kórusa előtt, lesi a szőlamokat, „a csillagok kristály-beszédét / az esők cinkos zümmögését” és a többi, utak és kövek, férfiak és nők türelmes vagy gőgös, érdes vagy édes szavát, hogy szíve e sokféle szájból „a tiszta közös nyelvet tanulja vissza”. Verseiben gyakran állítja szembe a „nyelv” és szinonimái (a beszéd, a szó) eredeti, közhasználatú jelentését a kitágított, átvitt, metaforikus értelmezéssel. „A test nyelvről”, „e tiszta ősi nyelvről” beszél, amelyen a voltaképpeni nyelv „dadogni tud csak” (*Mi lesz?*); amikor a szájon „elnyomorodik / megromlik a szó”, a test köznapi élete még mindig nagyszerű hangszerként „zengi ki a szerelmet” (*Bízzunk a test köznapi életében*), az intimitás, az összeszokottság félreértéseket kiküszöbölő, szótlan nyelvnek erejével. A más bolygóról érkező ürrepülő meg a földi ember találkozásán tűnődve is a kapcsolatteremtésnek ez a mélyebb, a közös lényeg intuitív fölismeréséből táplálkozó változata dereng föl Csorba képzeletében: „a szenvedés / szemükben gyámoltalanul / rebegni kezd, / s e közös nyelven szótlanul / megérti tolmáctalanul / egymást az meg emez” (*Az űr küszöbén*). Mindez már magában foglalja „a csönd esztétikáját”, a fölszíntől befelé hatoló tekintetet, a kakofon zsvajtól menekülő, hallgatólag és elmélyedő élet programját: „A szikla zúgva omlik a virágra / hangtalan a virág növése” – olvassuk *A csönd* c. ars poeticában.

E gondolatkör és motívum-láncolat vázlatos rekonstrukciója talán nemcsak az életmű egysége, a hasonlóságok, a szerves folytatás szempontjából segít értelmezni a *Jobb* c. verset, hanem egyediségére, részbeni különállására is rávilágít. Az idézetekkel egybevetve nyilvánvaló a vers sajátos összefoglaló jellege: míg amazokban más nagy lírai ihletforrások, főként a szerelem vagy a természet élményei dominálnak s nekik alárendelve, melléktémaként bukkan föl a nyelv problematikája, a *Jobb* első szavától az utolsóig ezt az egyetlen kérdést boncolja. Ehhez képest minden alkalmiság és minden közvetlenül személyes mozzanat kiszűrődik belőle; lexikon-szöveg gyanánt tapad az első sorban jelzett „címszóhoz”, szigorú logikai fegyelmet tart, a tárgy kimerítése, a végleges szolás kedvéért lemond a meditáció szabadabb képzettársítási technikájáról. A címzett nélküli monológ formája kiváltképpen alkalmas arra, hogy – egyszerre szólva senkihez és mindenkihez – ne ilyen vagy amolyan hangulatokat, magánérzelmeket közöljön, hanem ami ezen túl az élet summájaként, tapasztalataként, szinte imperszonális bölcsességgént egy emberben kikristályosodott. Mintha annak a végső szintézisre vállalkozó verstípusnak egyik megvalósulását olvasnánk, amelyről a *Kezdenem kéne* c. költemény szól, s amelynek feladatául, az életműben betöltendő funkciójául a költő nem kevesebbet tűz ki, mint hogy „Hordozná s végképp eltakarná / a régi szövegek nyomát”.

Erre látszik vallani a gondolkodás szabatossága és rendszeressége, ahogyan Csorba a „közös nyelv” funkcióit, helyesebben e funkciókról szóló tudományos igényű vagy köznapi elméleteket, vélekedéseket a vers első, tizennégy soros szakaszában sorra veszi és fölidézi. Kilenc mondatvégi kérdőjel árulkodik róla, hogy a többé-kevésbé „hagyományos” megközelítések nem elégítik ki, nem tartalmazzák a nyelvről szóló legmélyebb és leglényegesebbnek vélt sejtelmét. De hogy mégsem mereven elutasító a viszonya ezekhez a definíció-kísérletekhez, azt az ironiától jószerével tartózkodó fogalmazásmód, az egyéni szókincs gazdag, eredeti ízeinek megjelenése – szűrőkében, sematikusabban is előadható tárgyról szólván – első pillantásra nyilvánvalóvá teszi. Végtere a nyelv mibenlétének és szerepének érvényes, lényeges aspektusaira utal ez az ambivalens, egyetértést és kételyt összegező szakasz. Az az egzakttal gondolkodásmód, amely jelek és szabályok összességének tekint a nyelvet („Szókincs? Grammatika?”), épp úgy részgazságot ragad meg, mint a zeneiségét, hangzásvilágát kiemelő fölfogás („Zörejből lassan nyíló muzsika?”). A következő sorpár a történelem, a sors emlegetésével, nemkülönben a nemzeti specifikumra és eredetiségre utaló jelzőkkel („külön”, „ősi”) mintha egyfajta hungarológiai álláspontot summázna és általánosítana. „A szív botlásával” kezdődően személyesebb, szubjektívabb, kis körben, de egyetemesen átélte nyelvi élmé-

nyeket sorol a vers: idegenben az anyanyelvre ismerés hökkent örömét, a családi szféra érzelmi és pedagógiai szálakkal átszőtt nyelvi meghittségét, a tapasztalat-átadást: a gondok, a talány omlását föltartóztató jó tanácsot, a szerelmi vallomást. A költő azonosulása e félig-meddig idézeteknek tekinthető gondolatokkal a szakasz végére gyengül; míg előzőleg a mondatok terebélyesedése (egyszavas hiányos mondatoktól egy- majd kétsoros egyszerű bővített mondatokon át alárendelő összetett mondatokig), a választékos, eufemisztikus és gyöngéd jelzők meg határozók szaporodása, a hangulatfestés és hangszimbolika bravúros megoldásai („idegen / ég alatt fülbe libben melegen”; „omladóvá torlódik a talány”), a pozitív hangulatú metaforika („ősi kert”, „a szív botlása” stb.), az eredeti szóképzés („becé”, „küllős értelmű gyermek-göcicse”) és más stilisztikai eszközök az érzelmi ív emelkedését jelezték, meglepő módon a szerelmi vallomás jelzője („bizonykodó”) az elidegenítés, a távolságtartás célzatát jelenti be. Aki bizonyodik, az mindenképpen kétséges, vitatható dolgot erősítget. E fordulat fokozásaként a következő sorban megjelenik az idézőjel: „Egy-kettő” – ezt nem a költő mondja, még ha a vezényszó (melyből a telitalálattal fölérő enjambement külön kiemeli a félelmes asszociációkat ébresztő „vezény”-t) szükségességét a „gyakorló élet mezején” nem is akarja kétsége vonni.

A kétértelműsége, a nyelvvel való visszaélésre tett roppant finom célzások a gondolatmenet fordulatát, ellentétes fokozást készítenek elő. Ez hát a közös nyelv? – tűnődik az olvasó abban a szünetben, amelyre a kérdések sorjázása után kettős gondolatjel és új bekezdés jogosítja, sőt szólítja föl. A válasz visszautaló részében („Ez is, ez is.”) az ismétlés némi türelmetlenségre, az eddigiek lezárását sürgető, indulatos gesztusra vall; ugyanez az indulat hullámszik aztán végig s vált át polemikusból a meggyőző pátoz hangjára a Csorba saját javaslatát, eszményét, utópiáját fölillantó „De jobb, ha” kezdetű tirádjában. Az első részben megkérdőjelezett egy-pólusú, a nyelvet vonatkoztatás nélkül önmagában tekintő koncepciókkal ellentétben itt nyelv és valóság szoros, a reflex-jellegen túl a cselekvést, az egyenértékű választ is magában foglaló kapcsolata kerül előtérbe. A kártékonyág elleni védekezés, a buktatók fölött átsegítő lendület, a szivárvány megjelenésekor „fölbimbózó mosoly”, a „fény-árny-változást” híven követő szemvillanás metaforikus képeiben közös motívumként az inger–ingerválasz skémára bukkanunk: előbb – két variációban – defenzív visszahatásról, majd a kedvező változashoz („s míg ön-szín égre szivárvány bomol”) való alkalmazkodásról van szó, végül általában „forgandó” világ „ütem-rendjének” követéséről, a nyitott, minden kihívásra aktívan válaszoló élet programjáról. A megszorító, pontosító bővítmények tanúsága szerint Csorba e törvényen belül az egyidejűség és a közösségi jelleg kívánalmait emeli ki. Ellentétben a kevés kivétellel statikusabb jelentésű igetöveket fölhasználó első résszel, a másodikban több mozzanatos igét, ill. ilyenből képzett igenevet vagy főnevet használ: ránduló, szülemelő, lendület, bomol, fölbimbózó, szemvillanás. „Együtt ránduló” védekezésről, „szinkron szülemelő egy-test lendületről” ír, s a megelőző kettősponttal is nyomatékosított, összefoglaló igényű záró sorokban az „egy” tö ismétlésével megint kiemeli az összeforrottság szükségét: „ha eggyé-szerveződve már a sok / beszélni szótlán szókkal szólva fog”. A szavaknál hatékonyabb nyelvet áhítása itt részint a figura etimologica, részint a szándékos szóhalmozás (pleonazmus) jóvoltából fortissimo-ig fölfokozott erővel szólal meg; a „szótlán szókkal” folytatott beszéd paradoxonánál nem kevésbé hatásos az eggyé-szerveződött sok látszólagos ellentmondása. Korábban a költő szűk kör, netán két ember bizalmas és összeszokott együtteséhez kapcsolta a tökéletes kommunikáció képzetét, – a *jobb* talán az első olyan megnyilatkozása, amelyben a meghitt viszonylatokban kialakítható gazdaságos, spontán és gyakorlatias érintkezésmód nagyobb közösségre, társadalmi méretekre való kiterjesztését nyíltan meghirdeti.

Csorba kritikája a konvencionálisan fölfogott nyelv ellen a nyelvi művészet kifinomult eszközeinek, behatóan ismert lehetőségeinek segítségével fogalmazódik meg. Valamiféle hitetlen hitet, vagy fordítva, a kételyben való kételkedést kell sejtenuk, ha ilyen frappáns nyelvi képződmény leplezi le a nyelvi elégtelenségét,

ilyen tökéletes szavak fejtik ki a szótlán beszéd felsőbbbségét. Csorba verse (költészet) félreérthetetlenül különbözik a világszerte s nálunk is terjedő antipóétikus irányzattól, a végletes prózaiságtól, a lírai módszerként gyakorolt eszköztelenségtől. A *Jobb* jambusi tizesekben íródott, ebben az ófrancia eredetű, de általánosan elterjedt s a magyar irodalomban is gazdag hagyományokra visszatekintő formában; a sorvégeken páros rímek csendülnek össze; a költő sajátjaként bánik a tradicionális formakészlettel, fölhasználja a szükségesnek vélt elemeket, lemondani róluk épp úgy természetellenesnek tartaná, mint öncélúan bűvészkedni velük. A hangtant és a lexikát, a ritmust és a szerkezetet, a vers minden rétegét a puritanizmustól és a tékozlástól, a kopárságtól meg a csillogástól egyaránt tartózkodó szemlélet hatja át. A hangsúly a funkcióra, a nyelvi kifejezés rendeltetésére kerül, a részek és az egész egymást támogató és a jelentést gazdagító rendjének szervezésére.

Csorba nyelvi és költői eredetisége elsősorban a versmondat tökélyében ölt testet, ez a szféra az, amelynek vizsgálata alkatának és módszerének racionálisan követhető meg sejtelmes, titokzatos részéből egyaránt sokmindent elárulhat. Első olvasásra kitűnik, hogy egyetlen mondat sincs a szövegben, amelyben legalább az egyszerű tömondatok két „fő része” megvolna, amelyet tehát a kontextusból kiszakítva megnyugtatóan értelmezni lehetne. Logikai és grammatikai szempontból a vers rövid alanyi és hosszú állítmányi részre tagolódik: az első egy három szóból álló hiányos mondat alkotja („A közös nyelv...”), a másodikat mindazok a kérdések és kijelentések, amelyeket a hátralevő huszonhárom és fél sorban a költő elmond. Az első mondat végén a három pont a hiányzó predikátumot sürgeti, az összes többiben az állítmányok keresik, azaz kerestetik az olvasóval a szubjektumot, amelyre vonatkoztatva értelmet nyernek. E tekintetben melléke, hogy a kiegészítésre ösztönző hiány főmondatban jelentkezik-e (mint az első szak kérdő mondataiban), vagy alárendelt mellékmondatban (mint a második részben). A fontos az, hogy Csorba alázatra szoktatja a mondatot, elveszi tőle az „önmagában zárt egész” tetszelgő öntudatát, de e csonkaságért kárpótlandó olyan nosztalgiával oltja be hiányzó része, másik „fele” iránt, amely végül, a teljes szövegösszefüggésben kielégül, beteljesedik. Ily módon az a bizakodás, hogy „eggyé-szerveződve már a sok / beszélni szótlán szókkal szólva fog”, metanyelvi mellékjelentést nyer, magának a versnek grammatikai alapelvét is megnevezi; a költő olyan titkos analógiát teremt és sugall az összetartó, cselekvő közösség és versének konstrukciója között, amelynek szemléleti alapja az önmagukban elégtelen elemek értelmes egységbe tömörülése.

A hiányok egyensúlyán, a szöveg kompaktságán túl a mesteri mondatkezelés hallatlan érzékletességgel mintázza meg a kettősséget, érezteti az ellentétet a vers két része között. E különböztetés legszembetűnőbb eszköze, mint céloztunk rá, az első részben halmozott kérdőmondatok, ill. a másodikat alkotó egyetlen összetett mondat nyelvtani oppozíciója (íme itt is jelen van egy és sok dialektikája). Ezt a mutatós szembeállítását egy csendes és finom „csele” készíti elő, amelyben több más, utóbb kibontakozó bravúros megoldáshoz hasonlóan a szerény bevezető mondatnak jut főszerep. „A közös nyelv...” ugyanis nemcsak a filozófikus, elgondolkodó lelkiállapot előrejelzése meg a későbbi állítmányok lappangó alánya. Csonkasága jóvoltából kerülhetjük meg a kiegészítése esetén kötelező választást a „Mi a közös nyelv?” és a „Mi legyen a közös nyelv?” formulák között, ami éppenséggel megfelel Csorba intenciójának: a verset szándékosan lebegtetni a tények és a kívánságok, a „van” és a „legyen” határmezsgyéje fölött. S végül e három szó küldetéséhez tartozik, hogy kérdő jellegét leplezve, mintegy a kijelentő mód áruhájába bújjék, így téve lehetővé, hogy a következő mondatok – lényegük szerint válaszok – a szerző kétségeit tükrözve kérdő karaktert vegyenek föl. (E típus kapcsán beszél a stilisztika „tűnődő kérdésről”). A kilenc kérdő mondat – melyek közül háromhoz egy-egy alárendelt tagmondat is tartozik, egy pedig („Apai intés, anyai bece, / küllős értelmű gyermek-gőgicse?”) eleve több interrogációból áll – a kilenc kérdő mondat nagy mértékben széttagolja, ugyanakkor lassítja, fékezi a vers-gondolatot és kibontakozását. Tartalmilag egyazon probléma új meg új, egymáshoz nem szorosan kap-

csolódó megközelítései fogalmazódnak meg bennük, az intonáció pedig – tekintve a „kérdő dallam markáns jellegét”, a „kérdő hanglejtés kitüntetett szerepét”, amelyre a magyar beszéddallam szakértői figyelmeztetnek – monotonijával és visszafogott tempójával, mondatonkénti megemelkedésével és visszaesésével ügyszólván akusztikai szimbólumává lehet a körkörös, nem haladó mozgásnak, a megújuló, de célba nem jutó gondolati erőfeszítésnek. Merőben eltérő jelleget és szerepet kap a nyelvtani parallelizmus az „Ez is, ez is.” közbeiktatott mondattól elrugaszkodó második részben. Őt azonos típusú (feltételes árnyalatú alanyi) alárendelt mellékmondat követ itt egyetlen, bár később anaforikusan megismételt, kurta főmondatot („De jobb”). A gondolat egyre határozottabban tör a lényegre, a mellékmondatokat példák sorolásának lendülete sodorja, a nyelvtani és hanglejtési szerkezet áttetsző tisztaságát egyetlen további alárendelt időhatározói mellékmondat közébekezelése („s míg ön-szín égre szivárvány bomol”) természetesen nem zavarja meg. A mondat kohézióját s egyben a gondolatpárhuzamot előismétlések erősítik, sajátos páros periodicitásuk („jobb, ha”, „ha”, „jobb, ha”, „ha”) a struktúra zenei zártságát nyomatékosítja. Számos más olyan stilisztikai elem van még, amelyre ugyan az első szerkezeti egységben is akad példa, de az előfordulás nagyobb aránya s főként a fölismerhető funkcionális okán nem jogosulatlan a második szakasz fontos hatás-tényezői közé sorolni őket. Főként a soráttörés (enjambement) meg a kötőjeles összetettség-alkotás (gondoljunk pl. a „fény-árny-változás ütemrendjén” szószerkezetre) illik bele egy olyan mondat koncepciójába, amely az előzmények darabosságával, részekre szakadozottságával szemben az egység, az elemek egybeolvasztása és új minőséggé finomodása célzatát állítja szembe.

Ami az új minőséget illeti, azt a vers a szintaktika szintjén is megjeleníti, és pedig a lezárásban, az utolsó két sorban. E grammatikai csattanót az egész addigi szöveg nominális jellege teszi lehetővé és fokozza hatásossá. Arra a kérdésre, hogy „Mi (legyen) a közös nyelv?”, huszonnégy soron át csupa főnévvel válaszolt vagy kérdezve-válaszolt a költő; igei állítmányt kizárólag az alárendelt mellékmondatokban használt, sőt a második szakaszban egyedül a kétszeresen szubordinált, az alárendeltnek alárendelt mellékmondatban („s míg... szivárvány bomol”). A „De jobb”-tól függő mondatok közül éppen az utolsóban jut szóhoz az igei állítmány (jövő ideojű összetett igealak), egyszersmind itt szorul ki a korábban egyeduralkodó latens alany: „jobb, ... / ha egygye-szerződve már a sok / beszélni szótlán szókkal szólva fog.” – ez a mondat (és csak ez) szilárdan megáll „a közös nyelv” behelyettesítése, a vele való kiegészítés nélkül. A vers itt szakad ki igazán a nyelv bénító bűvöletéből, a cselekvés, az ige kategóriája itt töri át a pusztán azonosító, reprodukív, névszói jelleget. Teljessé válik a vers-élmény lényegét hordozó paradoxon: a költő a nyelv kivételesen pontos és tudatos alkalmazása révén elfogadtatja a nyelven túli nyelv eszméjét, nyaktörő szintaktikai mutatványokat használ föl – sikerrel – arra, hogy az élet, a változtatás, a cselekedet fölényét kimutassa a mégoly szemléletes és gazdag, de a gyakorlat felé vezető utat elveto nyelvvel szemben.

Mint minden jelentékeny műalkotás, a *Jobb* c. vers is sokféle kapcsolat, vonatkozás erőterében áll, szinkron és diakron „vonulatokban” helyezkedik el, szinte rákényszerít, hogy koordinátáit – bármilyen vázlatosan – megvonjuk. A nyelv a költő-száma művészetének anyaga, közege is; a közvetlen tematikus előzményeken kívül a vers Csorbanak a költészettel kapcsolatos kijelentéseihez is kötődik, olyan esztétika fontos éveként, amely a műalkotásnak a „használati tárgy” státusát kívánja, s amely szerint az ének – az *Ocsúdo évek* megfogalmazásában – „Vár és barikád / a nyers valóság ellen s vele szemben. / Védő s támadó fegyver, front és fészek: / bújásra, harcra egyaránt való”... A magyar irodalom történetében (talán Csokonai esszéje, A magyar nyelv feléledése óta?) a nyelv kérdése a nemzet szellemi, majd politikai önállóságával került korrelatív viszonyba, s ez a hagyomány századunk költészetében is életerősnek, mert még mindig aktuálisnak látszik. „Szent e nyelv! S több kincsed nincs neked! Olyan csodás nyelv a magyar.” – Füst Milán esztétikai indítatású, de történelmi megrendültséget is magában foglaló

bámulata félreérthetetlenül egyetlen nép nyelvének szól (*A magyarokhoz*). Illyés sokat emlegetett *Koszorúja* a „szél-kaszabolta magyar nyelv” gondjait a társadalom névtelen, legyalázott elemeinek szociális és emberi problematikájával köti össze, s némely máig prolongált történelmi megaláztatás ellen is tiltakozik, mikor a fölnevelő anyanyelv előtt hódol. Csorba megközelítésének irodalomtörténeti újdonsága (persze nem egyedül végrehajtott fordulatról, hanem nála is megnyilatkozó szemléleti váltásról van szó), hogy nyelvi ösztönének magától értetődő magyarságát őrizve, kozmopolita kilengések nélkül teszi át a hangsúlyt a nyelv nemzeti és szociális aspektusáról még általánosabb, minden nyelvet, a „közös” emberi nyelvet átfogó jellegzetességekre. Magatartása, érdeklődése és gondolkodásmódja a modern lingvisztika egyik fő irányával párhuzamos, azzal a tendenciával, amely „a nyelvészetet” – mint Dell Hymes írja – „a beszédnek és a nyelvnek mint a társadalmi élet részének tágabban felfogott stúdiumába egyesíti”, arra törekedve, hogy „a nyelvet ne csak mint grammatikát közelítsük meg, hanem mint nyelvhasználatot”, a szó legszélesebb értelmében vett kommunikációt. Az irodalmi előzményekhez fűződő viszonya és ez az inkább érzett-gyakorolt, mint emlegetett mély szellemi rokonság a nyelvészet és nyelvfilozófia egyszerre izgalmas és aktuális antropológiai vagy szociológiai ágával Csorba attitűdjének és művének egyik legvonzóbb, eléggé nem méltányolható tulajdonságára utal, divatoktól független, cifráltan, természetes és hiteles korszerűségére.

Ugyanaz

*Nem lettél okosabb attól,
hogy annak hittek,
a nagy árverés nem neked szólt,
eladhatatlan sebeiknek,
a félelem tűzijátéka mögött
idétlen patronok,
begyulladt önbizalmak füstölögnek.*

*Nem lett egyszerűbb semmi sem,
a pókhálót vastüskék tartják,
minden karcolás közelebb,
minden bokorban Magyarország,
nyertél? vesztettél?
akik a műsort végig ülik,
két sóhaj között kiszámítják.*

*Tiszta szárnyak a hó alatt,
megnyúlt fák és megnyúlt idő,
a város eltávolodott,
varjú, fekete keszkenő
leng kétes érdemrendeken –
jancsiszegeken, perceken
szikrákat lép a kő.*

*Összecsuklottak a csodák,
és elkezdődik ugyanaz,
el a láncravert kilométerek
szemenkénti megkísértése,
A-tól Z-ig még ugyanaz,
nyárfa csúcsán a pontos idő,
ugyanott áll a nap.*

*Kél a zöld beszéd reggele,
a hegyoldalak erdőt szólnak,
erdő az erdő, zöld a zöld,
életre élet kell foglalónak,
zöld öregek pillája mögül
rebben a kozmosz,
könyörtelen atomok szónokolnak.*

*Itt nem árverés, te mondd ki
velük vagy ellenük a világot,
a föltüremelő részletek alól
körmeneted előszívárog,
beleül kormos patronokba,
pókháló kerekét megforgatja,
galambot szól, virágot.*

*Nem az elmúlás, az anyag
csavarszárnya tejed fölött,
messziről nézve glória,
megsimogatva föld,
valójában egy s ugyanaz,
ha mondd, ez a te szavad,
nehezebb, mint a zöld.*

Ez a nap

*Mintha elájult lódarázs
potrohából a mindenségre
nézek a félnótás késre
kábitószer-mosoly késen és késelésen
ejtőernyős golyók suhognak
szemben meredek öngyilkosokkal
tökéletesen szép halál.*

*Honnan fordult ki ez a nap?
melyik tejüti szalmaszálból?
melyik föllepűzött kosárból?
emlékezetem miféle görög lugasából
a menetrendek sinei közé
kukoricacsövek ideges ropogása
aszaltalma-föld ráncai közé?*

*Hisz folytonosan gyanús vagyok
minden hír rámszól igazoltat
beidéz fajom szerelmem hazám
magánszorgalmú halottnak
rámparancsol kegyetlen gyöngeség
hogy mint a dió páncélsisakja
feszüljek vagy összeroppanjak.*

*Holott a lankák délutánja
a se itt se ott lesiklópálya
a kiküldetés negyvenen túlra
mintha elájult lódarázsba
szólhatna nagyobb bizalomról
érkezhetne ebből a napból
Hellászból Pannóniába.*

Az ítélet*

Kazánfűtő Kornélia történeteiben Ettore szükségét érezte, hogy felhívja Virozsil Bélát és megköszönje segítségét. A beszélgetés befejeztével megzavarodottan tette le a telefonkagylót: a művelt és humánus államhivatalnok hangja elfogódottan hangzott, részvét bujkált benne, – olyan ember hangja, aki valamit elhallgat.

Nemsokára, s ebben a kora reggeli órában váratlanul: megszólalt az előszobai csengő. Váratlan pillanatokban, s többnyire késő éjszakai órákban megszólaló előszobai csengők: mily csúnyán élt vissza veletek némely közíró, holott postai kézbesítők kezével adhattatok hírt ártalmatlan eseményekről, barátok, rokonok érkezéséről, vagy éppen örövendetesekről: kitüntetésekéről, előléptetésekről, fenyvereményekről is! Ettoreknek lehetetlen volt észre nem venniök, hogy vendégük elsápad a váratlan csengetésre, vendéglátóira pedig riadtan tekint.

Ettore annál bizakodóbban, jóhiszeműbben sietett ajtót nyitni, és érhetette kellemesebb meglepetés ezen a kellemes reggelen, mint amikor Kármán Lenkét a küszöbön meglátta? A régésznő ezegyszer idegesen, sutogva, az előszobában vonta félre munkatársát: Klára egyelőre meg ne tudja még, hogy ma hajnalban összeült a Szabadegyetem fegyelmi bizottsága, és Regula Tivadar elnökletével Ettore Ferenc ellen súlyos ítéletet hozott.

– Várhattam volna – hajtotta le fejét az elítélt. – Vidéki kihelyezés, ugye?

– A helységet maga választhatja ki, Ettore kolléga.

– A szülővárosomat fogom választani – emelte föl fejét Ettore.

Kármán Lenke még csak annyit közölt, hogy az ítélet ugyan már megvan, de vádat még nem emeltek, s ebben körültekintően, igazságosan akarnak eljárni: Ettorenek türelmesen várnia kell, mert a vád kiválasztásában az Elnököt forró emberszeretete vezérli. Színlelt derűvel, gondtalansággal léptek a reggelizőasztalhoz; a régésznő egy divatlapot hozott fel ürügyül: sürgős szüksége van rá, egyenest a szabónőjéhez vinné.

Stósszel Kornélia kezében megbillent a teáscsésze, Kármán Lenkére úgy tekintett, mintha őerte jött volna; a derűs hangulat csak nem állt helyre, pedig Kornélia erőltetett élénkséggel új történetbe kezdett, melyről azt hitte, hogy kazánfűtői szakmájával összhangban van:

– Képzeld, Klára, Editnek már egy hete meghalt az édesanyja, és még mindig nem gondoskodott az elhamvasztásáról!

– Talán sok az elfoglaltsága! – próbálta Klára megvédeni Editet.

– Senkinek sem lehet annyi elfoglaltsága, hogy az édesanyja elhamvasztásáról ne gondoskodjék! – jelentette ki Kornélia szigorúan, de ellenségesen is, mégpedig Kármán Lenke ellen irányuló célzattal, mintha feltételezné a régésznőről, hogy hasonló helyzetben hasonlóan viselkednék.

* Részlet a *Budai Oroszlán* című regényből, Az elveszett bárány folytatásából.

Kármán Lenke rövidlátón pislogott, s zavaros következetlenséggel csillapította a divatlapot kereső háziasszonyt: „ráér Klárácska, nem olyan fontos!“. Lenke és Kornélia ellenségesen, félelemmel méregették egymást, mint két madár, melyek a tájat betöltő szélviharban ismerős ágon keresnek menedéket, s mindegyikük azt hiszi, hogy ez az ág egyedül neki nyújthat barátságot, menedéket.

Klára boldog volt, nem látott, nem hallott: csak a férjét látta, hallotta, leánykorának büszkeségével, örök menyasszonyságának rácsodálkozásával, tündéri elfogultságában, nagylelkű, ajándékozó hálájában, – a diadalmas férfit, aki az ostobaság és gonoszság sárkányfejeit lemetszette, s a szűzi és kecses tornyot a merénylőktől megmentette, az ő kedvéért, az ő öröméért, hogy majd virágcserepben állíthassa az eseményekről egyelőre még tájékozatlan Kármán Lenke ablakába. Klára annak az ajándéknak örült leginkább, amellyel tüstént másvalakit ajándékozhat meg. Ő csak a visszatért, a visszaváltozott Ettret akarta magának megtartani, aki többé már nem a száraz és kietlen evilágiság szolgája, nem Mazura eszköze, hanem azoké, akik őt önnön lényéért szeretik.

A boldog és szerelmes Klára nem is túrtöztette magát, mert gyengédségünk nem ismeri a szavak szemérmét, amikor a téaskanna körül üldögélőket szeretjük, s bízunk bennük. Csak a forró kását kerülgetők tudnának ilyenkor alakoskodni, szenvtelenséget, közönyt tettetni, – Klára elragadtottan mesélt Ettreőről, jelenlétéről megfélelkezett, dunai átkeléseiről mesélt, a kis hajókon, kórházi hóstettéről, mentési kísérleteiről, melyek most mintha sikerrel járnának, s Dávid Sándor mindmáig védetten tartózkodnék Pajkos préházában, ahol a legközelebbi borfejtésnél, szélmentes, jeges időben felkeresik, – tovább nem halaszthatják a látogatást, mert az egykori Ettreerdők mélyén, valamelyik tisztáson, vagy egy magányos forrásnál, – őzek hűvös, nyári rejtekén, – távolmaradásukért Dávid már neheztelhet.

Klára önkívülete – mert önkívület volt ez, a virrasztásban, magányosan töltött éjszaka után, melyet olvasólámpája alatt is férje mellett akart töltetni –, Klára önkívülete az asszonyi hallgatóságban vegyes érzéseket keltett. Nem, ennek az emberpárnak egyetértéséért, egymásra találásáért Lenke egyáltalán nem irigykedett, sőt, bizonyos megértő mélabúval, a kívül maradók, és mégis érintettek bölcsességével hallgatott, figyelt, Klárát mindezzel mégis biztatva. Nem úgy Kornélia!

Kazánfűtői indulataival elteltén, Kornélia túlságosan is együtt érzett Klára közléseivel, – úgyannyira, hogy ő maga szerette volna azokat elmondani, persze, nem Ettreőről, hanem az egykori tüzértisztről, aki egy szovjet kenyérgyár főmérnökeként újítói jutalomban részesült. Kazánfűtő Kornélia olyan helyzetbe került, mint az a színésznő, aki vetélytársnőjének színpadi sikerét kénytelen végigszenvedni. Ezt a helyzetet nehezen tűrte, és kieletlen türelmét a mind hosszabban tartó, mind tüntetőbbé váló ásitásaival tudta csak érzékeltetni.

Jogos és megbocsájtható ásitások, az ő kazánfűtői helyzetében, vagy éppenséggel a kápolna őrzésében átvirrasztott féléjszaka után, mégis, a feltáruuló hiányos fogsor, az alsó fogkaréj nikotinos lepedéke, a szájüreg vádoló ápolatlansága: mindez nőies alattomosággal, ravasz célzatossággal, mostani lelkiállapotában Klárának vetett gáncsot. Klára ezt azonnal megértette, de barátnő őrajta ily könnyen ki nem fogott:

– Menj haza, aludd ki magad! – szólt rá Kornéliára. – Hallod-e? Indulj!

Meghunyáskodott barátnő pattant fel tüstént, mint akit eltévelyedéséből egy pofon, vagy egy kancsó víz tértített észre. Klára még az arcát sem húzta el az esedező búcsúcsókok elől, – el nem húzta, mivel az üvegajtóban ott állt Krisztina, hogy iskolába menet búcsúzzék. Idegenül, ismeretlen tényeket sejtetően állt a küszöbön a kislány, tiszta és szomorú, világoskék tekintetét a felnőtteken pihentette, mint aki túlságosan éles hallásával az előszobában meghallott valamit, de tudni, érteni még nem akarja, és hinni nem akar annak, amit hallott. Krisztina megnyúlt kissé, mintha majdani nőiességével akarná felderíteni a borús reggelt; otthon kötött, bordó pullóveréből torka hófehéren elővilágított. A Kornéliának viszonzásul járó csókot Klára a leányának adta, a kazánfűtő pedig oly szenvedélyesen ölelte át a kislányt, mintha Krisztina egyedül az ő kedvéért jelent volna meg:

– Krisztina engem szeret, csak engem szeret! – jelentette ki Kornélia indokolatlanul és szeszélyesen. Krisztina azonban üdén, szappanszagúan állt, Kornélia karjából kibontakozott, ahogyan fehér galamb röppen fel a kéményről, mely kátrányszagú füstöt kezd okádni.

Ideje volt, hogy végre hármásban maradjanak: a dunai és kórházi utak folytatásaként, Klára most a kápolna megmentéséről számolt be az ámuló Kármán Lenkének.

– Hogyhogy, Ettore kolléga? Engem erről nem is tájékoztattott?

Lenke megjegyzése csak a régési műemléki ügykört érintette, illetve ennek az ügykörnek fölényes, mazurai megsértését. Valamint Ettore hivatali mulasztását, jelentési, bejelentési kötelezettségének elhanyagolását, szabálysértő öntevékenységet olyan területen, melynek intézkedési joghatálya nem az ő személyére terjedt ki. Felismerte-e Kármán Lenke az ajándékot, melyet most nyújtott át Klára? Úgy vette-e át, mint naiv, üzleties krepp-papirosba csomagolt virágcserepet, mely a gombostűk eltávolítása után ritka és kiváltságos növényként kerülhet majdani konyhaablakába?

Klára kinyújtotta kezét, a tornyot tartotta benne, és ajándékozó mozdulatát a köszönet meghatott mosolyával kísérte, Lenkétől várt és feltételezett mosollyal, mint amikor egy színpadi jelenet felolvasója hallgatói előtt két szereplő szerepét egymaga játssza. Könnyedén tartotta a tornyot, fehér, gótikus kezének tenyerén, s a torony szilárdan, biztonságosan pihent rajta, életerős növény, mely erről a tényerről nem is kívánczik még virágcserepbe.

Klára helyesen cselekedett, amikor az ajándékozónak és a megajándékozottnak szerepét mozdulatában és arcjátékában könnyedén összevonta, mert Kármán Lenke vasból öntött arca e pillanatban olyannyira elrévültnek látszott, mintha a Klára tenyerén átnyújtott tornyot észre sem vette volna. Elfogadta-e az ajándékot? Bizonyára elfogadta, s a lélek valamelyik polcán helyezte el, mint egyelőre még használatba nem vehető tárgyat, melyet azonban egykor majd annál rendszeresebben kívánná használni. Nem is az elfogadás volt most kérdéses!

Szürke volt a reggel, és jővőn szélviharos, tehát ígéretekkel zsúfolt, mert a szél mindig teremtőn és megújítón érkezik, kanyargós folyosóin pedig a völgyi környezethez nem szokott madarak érkeznek a villanegyedbe. A szél: ígérlet és fenyegetés, a rutin és a megszokás cáfolata, megfontolandó figyelmeztetés.

Lehet, hogy mindebből megértett valamit Lenke, s talán még a Klára tenyerén átnyújtott torony mosolyát is viszonzta volna, ha a gyakorlati élethez, a közélethez szokott nők ösztönével és mélabús tapasztaltságával föl nem ismeri az összefüggést a megmentett kápolna, és Ettre fegyelmije között.

Az ítélet már elhangzott, de még nem mondták ki a vádat, s bizonyos, hogy a vétkest nem azzal vádolják majd, amiben vétett. Nem az ítélet a döntő, hanem a vád, hiszen amazt el lehet törölni, de emennek bélyege még akkor is megmarad, ha a vádlott felmentésben, vagy kegyelemben részesülne.

Mindannyian egyszerre vagyunk vétkesek és ártatlanok, de nem mindannyiunkat ítélnek el. Érezze hát magát ártatlannak az elítélt abban, amiben elmarasztalták, – de vétkesnek mindabban, amiben nem vonták vád alá: elégtétel és büntetés, igazság és igazságtalanság ily módon kerülhetnek hasznos és szórakoztató egyensúlyba.

Kármán Lenke vasból öntött arca csak azért merevedett fegyelmezett döbbenetbe, mivel a maga tudását és tapasztaltságát csak ezeknek a szegény, ártatlan bennszülötteknek tudatlanságán és tapasztalatlanságán mérhette le. Ebben a szerényen és elszántan fenntartott otthonban kívül csak Krisztina rendelkezik igazi tudással, az utca túloldalán pedig: Fábián Kristóf. Hosszas, titkolt tétovázás után Lenke az ő védelmükre bízta az Ettre házaspárt, s a divatlapok egyikét taláalomra kiválasztva, búcsúzott. Diszvarrásos tea-melegítő babák szabásmintáját, ágyban viselhető melegítő papucsok és fésülőkabátkák kötési rajzát vitte magával.

Klárát különösen az utóbbiak derítették még jobb kedvre: Lenke mégis csak reménykedhetik valamiben, ha a fejét már otthonkákon és ágykabátonkon töri.

Klára egész napon át vidám, mintha minden megváltozott volna, s minden új megkezdődne: ezentúl ismét a Törvény szerint élnek, férje megtért a törvénytisztegető állapotából. A Kornéliának megígért fürdőt, melytől a kazánfűtőnöt háborgó kedélye fosztotta meg, elektromos víztárolójuk maradék meleg vizéből Ettre vette igénybe; tökéletes és rossz lelkiismeretű színleléssel indult munkahelyére, ahol számos részletet szeretett volna megtudni sorsáról, mielőtt Klarával a rossz hírt közölni meri.

Akik szeretik egymást, azok egymásról szavak nélkül is mindent tudnak; Ettrenek nem kellett volna titkolódnia, mert Klára azonnal észrevette, hogy titkolódik. Mivel azonban nem vallott színt, Klára makacsul kitartott boldogsága mellett, mintha annak fennmaradása csak tőle függne. Kitartott, de közben azt is tudta, hogy ezt a boldogságot már eltörölték. Legalább hát teázásuk órájáig tartson, mert addig is hosszú időre erőt meríthet belőle.

– Szót se szóljál! – kérte Klára némán, majd fennhangon: – Mindent előkészítetek, te majd csak a teát készítsd el, amikor hazajöttél.

Így történhetett, hogy Ettre az 5-ös autóbuszra derűsen szállt föl a Folyondár-köz sarkán, és a Szabadegyetem kapuján is derűs emberként lépett be. A szokottnál barátságosabb hangulat fogadta: Szuka ellenőr meleg mosollyal, majdhogynem ajtót nyitott előtte, s a folyosón még Mazura elnökkel is találkozott, aki szokása szerint a munkaidő kezdetén tért megérdemelt pihenésre, otthonában, melyet még senki sem látott, s melynek helyét, felvételét, berendezését annyian találgatták. Mihelyt megpillantotta Ettret, az elnök kézlegyintéssel elbocsájtva a nyomába szegődött titkárokat és előadó-

kat, emberszeretettől sugárzón az érkező elé sietett, kezét némán megragadta, mindkét forró tenyere közé szorította, némán, soká szorította, s tekintete hálát, meghatott elismerést fejezett ki. Az udvaron áthaladtában ezegyszer Regula Ferika is mosollyal – csaknem kacér mosollyal – fogadta köszönését, és valamennyi titkárnő és kartárs ezen a napon Ettrét kitüntető, dédelgető kedvességgel kezelte. Tárgyilagos rosszkedvét csak Kármán Lenke őrizte meg, átadási-átvételi jegyzőkönyveket íratott alá vele, s az új munkahelyére történt kihelyeztetés részleteit egykori beosztottjával mogorván beszélte meg. Ettre fel sem vette: fürdött az intézmény rokonszenvében, mintha ezen az egy délelőttön ismét Kohária boldog röpdéje venné körül.

Az intézmény valóban hálás volt Ettrének, amiért benne végre bűnösre bukkanhatott. A vezetőséget jóideje nyomasztotta a fegyelmi és a példás büntetések hiánya, szorongatta őket a kedvezőtlen benyomás, amit emiatt felsőbb körökben kelthetnek: liberális polgároknak tekinthetnek bennünk! Mindig csak jutalmazásokat, sőt, kitüntetésekkel jelentünk: meddig nézik ezt el? Keménységünk és harcosságunk felől ugyan majd mit tartanak?

Legutóbb, amikor Troppauert jutalomüdvülésben részesítették – a pócskalácsi üdülő novemberi turnusainak egyikében –, a kitüntetettet a fagyos, néma szemrehányás légköre övezte jóideig. A jutalmazás elől nem lehetett kitérni, mert a költségvetési vitában Troppauer bátran követelte az áltudományok – tehát a társadalomtudományok – támogatásának teljes megszűntetését a gyapotontermesztési kísérletek javára. Jutalmat azonban a Szabadegyetem bizonyos lenézéssel osztott, mint agyafúrtnak kicsikart, jogosulatlan élvezetet. Troppauernek még sok erőfeszítésébe került, amíg érdemeit jóvátehetette, s kiengesztelhetette jutalmazóit.

A jutalmazás terhet jelentett az intézménynek, – a büntetés azonban szabadulást egy tehertől. Az Ettrére kimondott fegyelmi ítélettel valamennyiük közérzete megjavult, s az elítélre a szeretet és a hála melege áradt, irigységtől mentesen.

Eljött azonban a teázás órája, és Ettre a cserépkályha elé ismét rossz lelkiismerettel telepedett, – derűje, felvillanyozottsága miatt. A szél egész napon át fújt, s alkonyatkor felerősödött.

A kitüntetés: büntetés – a büntetés azonban: kitüntetés! – Ettre erről szerette volna Klárát meggyőzni. Tehát a fekete az fehér – a fehér pedig fekete! – felelte volna Klára. De semmit sem felelt, Ettre közlését némán hallgatta, s minden szavát mintha már reggel óta hallotta volna. Vártak még Krisztinára, hogy hazatérjen az iskolából; az előszobából nyíló ajtó üvegén, és az egykori télikert ablakaiból, a Hárshegy, a Jánoshegy és a Szabadsághegy mögött rézvörös ég látszott, mely a szélviharban gyulladt erre a szíre; a széllel már nem érkeztek madarak, de továbbra is folyamatosan tódult a völgybe a meszes sziklákról lemorzsolts köpor és a szántóföldekről feltépett lősz.

En vagyok a hibás! – ez rítt le Klára arcáról. – En vittem őt bels, miattam tette, meggondolatlanul, hogy ismét büszke lehessen rá. Ki tudja, meddig tart ez így, egymástól elszakítottan, az eddiginél is huzamosabb magány. Megbüntetik, aki a Törvény szerint akar élni, és megjutalmazák, aki törvényellenesen él.

Szokásos könnyelműsége Ettrét most sem hagyta el: fellengző képzelgése szerint csupa jó származik majd ebből a büntetésből – soká kamatozó

élmények, döntő találkozások, megújulás, feltámadás –, és Klára megbocsájtón hallgatta mindezt a maszlagot, megbocsájtani csak magának nem tudott.

Ezt viszont Etre nem tűrhette, kótyagos állapotában is éles szemmel ismerte föl Klára önvádját, s ha már önmagát próbálta becsapni, semmiképp sem hagyhatta meg feleségét félreértésében.

A betoppanó Krisztina riadtan hallgatta az érthetetlen vitát, s csak annyit értett meg belőle, hogy akiket baj ér, azok magukat is megalázzák. Leginkább még apjának fejtetőre állított gondolatmenetét sikerült követnie, mert az a tanultakkal egybevágott. Etre kimerülten kelt fel az asztalkától, tagjait nyújtóztatva ment az ablakig, a látványosan tomboló szélbe soká bámult.

Kettejük megvilágosodásának pillanata volt ez: Etre gondolataiban összeomlott az önáltatás léha építménye, s szülővárosának egykori kenyérpiacon találta magát, üres és szürke alkonyatban, mely nem tartogatott számára találkozást, hisz nem volt már senki, akivel találkozhatott volna. Azon a téren is átfúj a szél, füstöt nyomott a járdára, s rég tisztított ablaktáblák mögött sárga, csekély fényerejű lámpák gyúltak; sáros távolsági autóbusz várakozott a cukrászda szomszédságában.

Krisztina pedig azt a helyet bámulta az asztalkán, melyről apjának csészéjét anyja már eltávolította. Erre az asztalsarokra ki tudja, mikor helyeznek majd csészét, s az üresen maradt hely az egész, üresen maradó jövő volt. Üresen maradó hely, a nehezen táplált cserépkályha előtt, életünk megüresedő helyei, soha nem szűnő megüresedés, – holott olyan illatos ez az alkonyati kályhasarok, üvöltő széllel odakünn és hármuk összebúvó közelségével, melyből, mégis, fel-felkél valamelyikük, és a helyét üresen hagyja. Eszelős és reménytelen vágy, hogy együtt maradhassunk, üres helyet nem hagyva, mert az ilyen helyekre félelmetes ábrák, bábjátéki jelek kerülnek, esztelen gondolatok és hiányérzetek kíséretében.

Milyen rég volt, hogy Krisztina Tárnok utcai sirását hallhatták, a falakon és az időn át, s a sirás most ismét felszárnnyalt, most először vette birtokba ezt a lakást, és ettől az örökre Etreék birtokává vált, öröklakássá, még azokra az időkre is, amikor már egyik küszöb sem emlékszik rájuk.

Majd eljön az új hó, és az új idő, ömlenek hozzájuk az új és még újabb napok, s egyszer majd búcsút mondanak a völgynek és a rétnak, melynek fűvében turbános, török síremlékek fehérlenek, ugyanis az ilyen száraz szél a köveket kifehériti, és a turbánok az alkonyatban nyugtalanul fel-felvillannak. Jönnek majd a nagy locsolóautók is; holdfényes, nyári éjszakákon, a közületi vízcsap fedőlemeze a kövezeten csörömpöl, miközben a tartály elégedett zümmögéssel feltöltődik, s a gépkocsivezető a csapkezelővel elbeszélget. Magány és feledés fölé hullanak majd az ég könnyei, megszürik a kőlapot, a vadrózsa lehullott leveleit, és öblös kutyaugatás hallatszik át a szomszédos villakertekből.

Etre kijózanultan jött vissza az ablaktól, tétovázón topogott a kályha előtt: Klára magához ölelte Krisztina fejét, nyakának és széles vállának melegében rakott fészket leánya hajának és arcának, Krisztina pedig bűnbánón siratta a megüresedő helyet, holott inkább a szüleinek kellett volna sírniok helyette.

Ennek a szeles napnak még szelesebb éjszakáján Bengyer Szilárd költő ismét a lánchídi közkertbe sétált át, holott a folyó már rég a rakpart köpeme alá apadt, s a hidpillérek vízszinti lépcsőzete is előmagaslott. A pesti part kevés lámpája megsokszorozott fénnel csillogott a viszfényes levegőben, s a Parlament alatt két teherautó fényszórói úgy világítottak, mintha valami eseményben vennének részt. A kertecskét a napokban felásták, hogy talán csöveket fektessenek az árokba, de végül is megfeledeztek az árokról és a csövekről.

Miféle zene hallatszik a néptelen, szeles éjszakában? A rakpart nemes homlokzatain valamennyi ablak sötét, s az egykori szivattyútelep pincéjében barátságosan duruzsol a transzformátor tömbje; a 9-es villamos utolsó kocsija útiokmányként tűzte ki a remiztáblát, a papírgyűjtő pincében pedig lassan nedvesednek az államvasutak kiselejtezett fuvarlevelei. Csak a Jégverem utca sarkán, a Műélvező ablaka világos, és Bengyer felismeri a festőállványt, melyen három-négy naponként, néha óarany blondelkeretben váltogatják a festményeket. Most épp barettes, szakállas férfi tanulmányfejét láthatja az utcáról, müncheni modorban, melegbarna-aranyosdrapp háttérrel, melyből a bordó bársonymellény kellemesen előugrik. A Műélvezőnek mindig csak a hátát láthatta Bengyer, de még így is megirigyelte a zavartalan szemlélődésért, melybe a kései órán mélyedt. A zene azonban még az ő ablaka alatt is távolról, valódi és igénytelenül hallatszott. Bengyer most már hegedűhangra ismert, és útját erélyes kíváncsisággal a parti járdának vette. Távolabb, a Halász utca alatt, az alsó rakpart kanyarulatában, az útelágzás kőfala alatt, végre megpillantotta a kis csoportot. A hideg szélből az egyik hegedű hangja tisztultan kihangzott, nyers, barbár cigánytánc üteme, ismeretlen dallam, amilyet a népcsoport csak a maga körében szólaltat meg. Sátoralja közösségnek szóló zene, exkluzív hangulat, tanulatlan tudás: Bengyer elbűvölten hallgatta. Még egy hegedű próbált az igazi játékosnak kontrázni, bátran és ügyetlenül, s amikor közelükbe ért, Bengyer a csoport harmadik tagját is megpillantotta: fejebújárja húzott tarka takaróban egy lány topogott a két fiú között.

Teherautók haladtak el mellettük, de ők mindhárman a folyó felé fordultak, s a járművek sem lassítottak, mert a lányt beborító takarónál a magabiztos hegedűhang mentesítőbben különítette és zárta el, borította be és fogta sátor alá őket. A hegedű nem óvatoskodott, nem halkult cincogássá, mégsem háborította az éjszakai csendet, nem tolakodott, de nem is félt: önfeledt és elégedett kedélyből született. A fekete víz és a csillogó szél egyetértett az elfogulatlan hegedűléssel, s a kis csoport mellett, a rakpart vöröskő szegélyén a két üres hegedűtok s a fiatal cigányok nyitott fedelű vulkánfiber kofferei ellenőrzésre kínálkozóan sorakoztak. Becsületükre kényes bejárónók hagyják így, felnyitottan, táskáikat a levetett télikabát mellett, miközben a lakást kitakarítják.

Bengyer megértette a kimondatlan felszólítást, lement a rakpartra, a nyitott kofferek fölé hajolt, s a beléjük gyömöszölt szennyest szigorúan szemügyre vette. Eközben nem is annyira háziasszonynak, mint inkább vámhivatalnoknak érezte magát, aki a határforgalom kiviteli, illetve behozatali rendjét pénzügyőri szakszerűséggel ellenőrzi. A hegedűk nem hallgattak el eközben, s a láthatatlan lány fejebújáról sem került le a tarka takaró.

– Semmit sem hoztok be, amit ki nem vihetnétek! – mormogta Bengyer, inkább csak magának, hisz boldog hegedülésük közben amazok meg sem hallhatták volna.

Születésnap torta

– A világ legszebb szájú nője! Emlékszel?...

A díványon ül, a férje háttal áll neki, mélyen az asztal fölé hajolva, mintha rövidlátó volna, s végtelen türelemmel, aprólékos műgonddal rendezgeti a születésnap torta alatt a papírcsipkét. Szavára épp csak megemeli a fejét, de nem fordul hátra, hanem eltökélten folytatja a munkát.

– És még azt is mondtad, hogy a szemem... a világ legszebb szeme...

Föláll és odasimul a férje hátához. Leheletnyi csókkal érinti a tarkóját. Berek János azonban nem szereti, ha elfoglaltságában zavarják.

– Egy kicsit sem emlékszel? – hízeleg Orsolya. – Mondd, hogy emlékszel!...

Lefejti karjáról a felesége kezét:

– Kérlek, várj... – dűnnyögi.

– Nem szeretsz emlékezni?

– Mindennek megvan a maga ideje! – jelenti ki halkán, nem ingerülten, csak férfiasan.

Orsolya azonban nem hagyja annyiban:

– Most tehát nincs itt az ideje? – sóhajtja, és visszaül a díványra. A térdét nézi, a földnek beszél és a férje hátának. – Én szeretném, ha mindig itt lenne az ideje... Akkor is tortát hoztál. Már-már azt hittem, hogy nem jössz... Mi lett volna velem! Hiszen egyedül te maradtál nekem; én megnyertem a háborút, mert téged nyertelek velem!, ezt így mondtuk, ugye, pedig nem egészen így volt. Hanem hát annyira kislány voltam!... Elhelyeztél annál a néninél, fizettél értem, vagy ennivalót hoztál a néninek, hogy ott lakhassam... Csak azt nem tudtam, mi lesz velem, hiszen még az iskolámmal sem végeztem... Te, igen, te rendesen jöttél minden szerdán és szombaton. Veled lettem felnőtt, miattad és miértünk tanultam meg gondolkodni, és tanítottál meg önmagadra. El is vittél *olyankor* az öreg nénitől mindig; vigyáztál arra, hogy a néni ne gondolhasson rólam semmit. És visszaadtál neki újra-újra, mint egy gyereket... Nem baj, nagyon szép volt, nagyon jó volt, csak a félelem maradt meg bennem. Félttem, hogy mi lesz, ha egyszer nem jössz?... És egyszer már majdnem meg is történt. Olyan sokáig nem jöttél... Akkor délután öregedtem meg száz évvel... És mégis, de mégis azért szorítottam, hogy jaj csak ne jöjj, isten adná, hogy egyszer ne jöjj: egyetlenegyszer történne csak meg, hogy ne úgy történjen, ahogyan mindig! Ne pont ugyanazon a napon, ne pont öt és nyolc között, ne, ne, csak egyszer ne!... Száz év múlt el. Nagyon későn jöttél meg. Nem tudom, miért késtél annyira, akkor se akartam meghallani, mit mondasz rá. Engesztelésül tortát hoztál, óriási csokoládétortát. Hihetetlen, valószínűtlen, mese-csoda volt ez akkor! És akkor, egyetlenegyszer az életedben, udvaroltál! Bizonyisten! Akkor mondtad, hogy... a világ legszebb szájú nője...

Nő! Nő! Ugyan! Száz év ide, száz év oda: de hol voltam én még akkor nő?! ... Szóval, emlékszel?

Még mindig háttal:

– Igen ... Persze ... Természetesen ...

– Természetesen és persze ... Megmaradtál, drágám, kamasznak; na is tiltakozz, óriási kamasz! Tulajdonképpen még mindig olyan vagy, mint a fiad: isten ments, hogy megvallanád, amit érzel! ... És mégis azon csúdlakozol, ha véletlenül egy nő is olyan: ha egy asszony is képes észrevétlenül cipelni, és nem mutatja ...

Erre már visszafordul a férje:

– Mese! – szakítja félbe. – Kitaláció, fiam, hogy egy nő nem mutatja ... Mit nem mutat?! Minden nő örül, ha ragaszkodhat, ha csimpaszkodhat, ha ... szóval, ha hagyják, hogy hízelegjen ... Jól van, azért ne haragudj.

– Jól van, persze. Csak hát én most is azért izgultam, hogy mi lenne, ha valami csoda folytán egyszer nem hoznál tortát a születésnapomra?! Ha egyetlenegyszer nem! ... Különben is: egy nőt a születésnapjára emlékeztetni ...

Domború, fehér homlokát eltakarja a tenyerével, és kinéz az ablakon:

– Vagy ha netán udvarolni akarsz ... De hiszen soha nem tudtál! Egyetlenegyszer csupán: akkor, az elkésett tortával ...

Nemsokára most már az következik – gondolja Berek János –, hogy bocsánatot fog kérni, amiért olyan sokat beszélt. Különben napokig a szavát is alig hallani, nézelődik, vagy lehunyja a szemét, majd elsétál az ablakig, aztán visszasüpped a rádió mellé, mint akinek örök bánata van. Olykor órákig olvas, máskor pedig csak őt figyeli. Ha például itthoni munkára szorul és késő este még mindig az asztalnál ül: Orsolya a háta mögé áll, nem hajol meg, hanem az ő válla fölött néz bele a kitergetett rajzokba, figyeli a számításait, de soha nem szólal meg, nem kérdezi, hogy mi ez? A legritkábban fordul elő, hogy ennyire elragadtassa magát! Igaz, akkor mindig ilyen ingerült, felfűtött, oktalanul viharos, mintha a szívét kellene kitennie az asztalra ahhoz, hogy higgyen neki az ember; kényszerképzeteket kell legyőznie, önmagának bebizonyítania újra és újra, hogy igenis: szerethető, ő is, éppen úgy, ahogyan más asszonyt szeretnek! Reszket azért, hogy olyan lehessen, mint általában mindenki, ugyanakkor azonban irtózik a lestrapált asszonyoktól, a föltűnő jelenségektől viszont fél: fél, ha rosszat mondanak más nőre. Így, ennyire szélsőségesen kever össze mindent, és amikor rádöbben: váratlanul bocsánatot kér.

Ez most késik. – A férfi hátatfordít a tortának, és a feleségét nézi: szegény, magának árt vele legtöbbet. Átfut ereiben az inger: legszívesebben a térdére kapná, hasra fektetné, és kiporolná, mint egy csitrit.

– Fáradt vagy? – kérdi, és nyújtja a karját.

– Egyáltalában nem vagyok fáradt!

– Mióta megjöttünk, le se pihentél.

– Pedig vigyáznom kellene magamra, mert gyenge vagyok; ezt akarod mondani ...

– Persze, drágám.

– Látod, hogy eltaláltam, mire gondolsz! – mosolyog tisztán, bánat nélkül. – Tudom, hiszen én cserélődöm ki tíz év alatt, mint te; én ezt csak negyven év alatt produkálom!

Berek János ijedten hátrál, karja a levegőben maradt:

– Mi... Micsoda???... Te!

– A te tanításod. Nem ismersz rá a saját képletedre?!... Körülbelül úgy mondtad, hogy az emberi fejlődés megduplázódási időszaka hatvány-sorban halad, nem? Helyesen fejezem ki magam, tanár úr?... Hogy szaporulatában is, és tudományban és technikában is, valaha több ezer év kellett, amíg az a kevéske a kétszeresére nőtt; aztán a középkorban pár száz év, nemrég azonban már csak alig száz volt szükséges ehhez; most viszont már úgy nekirugaszkodtunk, hogy a technika mai állása negyven év alatt képes önmagát a duplájára emelni... Te úgy mondtad egyszer, hogy képes lenne erre tíz év alatt is, és ez azt jelentené, hogy tízévenként minden kicserélődhetne, de az emberi fejeken belüli nehézségek és ráadásul bizonyos külvilági anyagi zökkenők miatt ez mégis csak, istenem, *csak!* negyven év alatt megy, rettenetes!

Ha egy férfi csodálkozni kezd, menten elveszíti a hatalmát. Berek János most nyíltan és őszintén csodálkozik:

– Ez váratlan... Nem hittem volna, hogy figyeled...

– Hogy figyelek arra, amit mondasz? És hogy megjegyzem? Hogy gondolkozom is rajta netán? Vagy hogy egyáltalában képes vagyok-e rá? Mondjuk, arra legalább, hogy megjegyezzem...

– Nem... nem így. Csak azt nem hittem, hogy figyelsz.

– És mégis mondtad? Te, aki azon az első vágányon rohansz, azon a „tízévesen”... nekem: ennek a gyengeségnek, akire vigyázni kell, aki negyven év múlva érlek talán utol. Azaz, hogy utol ugyan soha, hanem csak oda, ahol te ma vagy. De hol leszel te negyven év múlva!... Hogyan fogsz akkor vigyázni rám?!... Még jobban?

– Ez egészen más! – védekezik, és egy tiltó gesztussal véget akar vetni a kínlódó szöcséplésnek. – Egyszer már tisztáztuk!

– Tisztáztuk?!... Ez azt jelenti, hogy te kifejtetted a véleményedet. Ellenállhatatlan logikával, a magad véleményét.

– Egyáltalában nem „csak” az én véleményem!

– De nem is mindenkié! Hallgasd meg, mit mondanak mások.

– Mások?!... Ez nagyon érdekes! Például, mit?

– Például azt, hogy ez a két-vágányon futás... hogy ugyanis az egyik tíz év alatt, amire a másik negyven év alatt képes... emiatt szürkülnek el egymástól, nem ismernek egymásra végül, idegenek... Cinikusság; hallottál már erről a divatról? Avagy ez a probléma nem a ti hatáskörötökbe tartozik?! – izleli, morzsolja fogai közt a papírizű szót: ha-tás-kö-rö-tök-be... – Ez nem a ti találmányotok! Ezt már a ti találmányaitok szülték!

– Ezt mondják? – kezdi elveszíteni a férfi a türelmét. – Mondják, és közben azért szépen elviselik, hogy százszor, ezerszer többen sétálnak táskarádióval a kezükben! És szegény szerencsétlenek gyönyörűen kibírják, hogy mosógép került haza, meg porszívó, meg hűtőszekrény, meg isten tudja, mi minden!

– Csak megéri-e egy olyan sétálós rádió, meg az a sok vacak, ne haragudj; szóval megéri-e, hogy az apa végül ne értse a fiát, vagy ha jobban tetszik: a kétféle vágányon futó, az a bizonyos tízéves azt a másik bizonyos negyvenéveset?

Hirtelen abbahagyja. Nyújtózik, majd hegyes körmeivel elsímítja combján a feszes szoknya gyűrődéseit. Még mindig nem dobta le az utcai ruháját,

még mindig nem öltötte föl helyette a pongyoláját, elvégre a születésnapitortát se kezdték még meg. Majd a fotelba süllyed, s nézi a férjét. Várja a szavát.

Berek János viszont igazán nem képzelte ezt a feleségéről, föltételezni se merte. Hogy ennyire figyelt rá!... Nem, még csak nem is pusztán figyelemről van szó, dehogy! Elvégre az ember sok mindent mond, indulatból, tépelődésből, fölöslegesen, vagy csak azért, hogy kibukjon, a felszínre keveredjék és elmúljon. És természetesen annak mondja, aki jelen van. – Nem, ez sem igaz! Hiszen nem *neki* mondja, hanem *előtte* csupán, a jelenlétében – mert az ember társaslény, igen, amíg föl nem fordul, egyfolytában társaslény! – mondja, beszél, ágál, lamentál... és valaki ül közben a sarokban, és az egészet megjegyzi!

Megjegyzi? – Raktározza!

Körülnéz – és bizonyítékokat gyűjt!

És mit talál? Mást talál, mint amit keresett?!... Éppen azt hallja ki a zűrzavarból, ami ellen bizonyít?... Hát valóban ellene akar ő bizonyítani? A férje ellen?! Miért?!

Nem. Lehetetlen. Dehogyan akar. Semmit se akar. Nem olyan racionális lény – ennyire talán csak ismeri! Sohase volt az, á, dehogy. Soha nem értett az elvont dolgokhoz, nem, nem olyan ő... Csak éppen figyelt. Figyelte a férjét. Istenem, ez tulajdonképpen szép – igyekszik Berek János megnyugtató magatartást mutatni.

És a hivatal! – bukkan föl még ez a gondolat is. – Telebeszélnek a fejét! Annyi a szédült ember manapság mindenfelé! Ő pedig törekeny, gyenge; s ha nem vigyázna rá... Hiszen az egészséges embert is könnyebb megzavarni, ha fáradt, oktalanul kétségbeeshet... Nem, Orsolya azért nem olyan, legyünk igazságosak, föltétlenül igazságosak! – dülleszt ki a mellét, és a mennyezet felé fújja a megsűrűsödött levegőt. – Helyes: a hisztéria táptalaja a gyengeség, a bolondériáké is az. Majd elmúlik hát. Kigyógyítható és kigyógyulható – játszik a rossz szóval. – Csak türelem. Vigyázni kell. Ha többet pihenne, ha jobban vigyázna magára... Most például valóban le kellene dőlnie végre egy kicsit... És most, most már biztosan következik majd az a bizonyos „ne-haragudj”...

*

Kálmi épp abban a pillanatban dugja be vörös kobakját az ajtón, amikor apa elengedte anyut, de még egyszer megcsókolta a homlokát, és keze visszaindult a válláról a tarkója felé. – Csatt! – üt rá anyu apa karjára.

Azért-e, mert észrevették őt?... Vagy nem szeretik egymást?

Ijedtében nem mozdul az ajtóból.

(... Nem csöngetett! – kapaszkodnak keményen egymásba a férfiráncok Berek János homlokán.)

(... A kulcs! – biccenti az asszony oldalra a fejét, és a férjére néz.)

(... Ezerszer megmondtam, hogy még korai! Minek kell a kulcsot a kölyökre bízni?!)

(... A szokott helyen hagytuk, kint.)

(... Csöngessen!)

(... Ne haragudj – nyúl Orsolya tétován a halántékához.)

– Csókolom, apa!

- Mért nem jössz be?!
- Csókolom, anyu!
- Mi az a hónod alatt?

Félig a karjában, félig az ölében, a fekete kóc-csomó nem akar nyugton maradni. Hiába szorítja jobban, s a másik kezével is hasztalanul igyekszik a rángatózó fejet eltakarni – röviden mégis csak vakkant egyet.

- Ez... ez a Pamacs...

Berek Jánosnak azonban semmi kedve a játékhoz.

- Legközelebb az egész teret fölghordod, padostul, hintástul! – lép egyet a fia felé. – A szemétkgyűjtőt se felejtse lent!

Érzi azonban, hogy igazságtalan volt, visszafordul hát, és most már halkabban:

- Hm... Pamacs...
- Születésnapra...

Erre kiegyenesedik megint, s köszörüli a torkát:

- Mi?! Megbolondultál?!!!
- Tiszta...
- Épp csak ez hiányzott! Plusz egy dög is ebbe a gyufaskatulyába?!... Ebből aztán végképp nem lesz semmi, garantálom!

Kálmi még mindig a küszöbön.

Apa is ugyanott, ahol előbb. Mozdíthatatlanul az asztal és a divány között, anyu mellett. S meg is rántja anyu kezét:

- Látod?!

Aztán újra őhozzá:

- Honnan a pokolból szedted föl?
- Kaptam...

Hallani viszont alig lehet; nyelnie is kellett közben.

- Kaptad, kaptad! Kitől?! Beszélj már értelmesebben!
- Egy embertől... Vagyis egy bácsitól... Csupa ilyen feketéje van. Otthon, sok... Ezt nekem adta, meg lehet tőle kérdezni, hogy igenis adta!
- Kérdezi a!... Fordulsz, és viszed vissza!

Zsupsz! – Pamacs megelégtelte kis gazdája szorítását; csapkodta a fejét, rándult erre, majd hirtelen amarra, s már el se lehetett kapni: két újabb vakkantással elvágta a vitát – hopp le! – és riszálva, dobálva fekete bundáját, uzsgyi el a lábak között, föl a diványra, átugorva két utána nyuládozó kézen, nekihömbölgve egy díszpárnának, majd villámszögben irányt változtatva, át az asztal közepére, bele a születésnap tortába!

Végül anyu kapja el. Mindkét karját előrenyújtva, ráveti magát. Csokoládécsomók ragadtak a fekete göndörségbe, és csupa ragacs már anyu keze is, a zászlósan csapkodó bojtos farok fölveri az arcába is.

Kálmi tátott szájjal és olyan lendülettel vágódik oda, hogy az asztal megbillen, minden a földre röpül és a ruhákra maszatolódik. Úgy néz anyjára, az arca vörös, a szeme döf – s a karja a magasba lendül:

- Ne-e-em!!!

Apja rántja vissza. Hátulról éri a nehéz pofon, lecsúszik a nyakára, s féltérdre dönti. De nem bög, csak magasba ficamodik az ordítása:

- Senki se bántsa a kutyámat!...

A második pofon elől sikerül az asztal alá bújni, ott öleli magához az ördögöt. A melléhez szorítja, hogy tulajdon testével is védje.

...Nem is bántja már senki. Orsolya csak a földre kenődött ünnepi tortát nézi, búcsúztató, gyászos tekintettel percekig, majd vigasztalanul eltakarja az arcát.

Berek Jánosnak az előcsillanó asszonyi könnyek láttán azonnal reszketni kezdett a lába mindig. Most is csak annyi ereje maradt, hogy megérintse a felesége állát. Tulajdonképpen nyugtatni akarná! úgy érzi, ez a dolga most mindennél előrébb való.

– A világ legszebb szájú nője csak nem fog sírni? – brummogja jóságosan. – Milyenek lesznek a legszebb szemek?...

Több gyengédségre azonban nem futja.

– Végre egy születésnap, torta nélkül! – csapja égnek a kezét. – Ezt akartuk, nem?!

BISZTRAY ADÁM

Vox noctis

*Mozdítja lábát a rozsdás vaságy,
nyugtalan álom dobálja testét.
Csukott szemünk bogarán,
domború páncélon derengve át
előügetnek
a feketére vált cserjésből,
olvadt vastól csepegő erdőcske mögül.
S megint győznek rajtunk,
félholdat tűznek
kútra, kéményre, jegenyére.
Már szabad lehetne tőlük a szív,
mégis nyugtalan álom dobálja testünk
a szalmazsákon.
A síkság, az alacsonyítóld peremén
kunhalom, maradék őrhely,
de senki nem áll őrt,
csak a földre állított süveg.
Eső, eső, eső,
fekete porból szurok lesz,
és híg lé tölti meg a lábnyomot,
medrük-sincs pocsolóákat.*

*Elhalt lovak patkói vernek
hegyes sipkájú szikrát
temetőnk fehér kövein.*

Istenek csatája

*Dráma**

SZEMÉLYEK

<i>Ávrám</i>	<i>Írnok</i>
<i>Hárán, Ávrám fia</i>	<i>Obál, rabszolga</i>
<i>Ketura, Ávrám leánya</i>	<i>Tiszt</i>
<i>Milka, Ávrám rabszolgája</i>	<i>Első hajóépítő</i>
<i>Nimród, Babilon királya</i>	<i>Második hajóépítő</i>
<i>Tharé, Babilon főpapja</i>	<i>Harmadik hajóépítő</i>
<i>Otir, Tharé fia</i>	<i>Papok</i>
<i>Put, hajóépítő mester</i>	<i>Papnők</i>
<i>Efron, Put fia, testőr a palotában</i>	<i>Katonák</i>

E l s ő k é p

Szín: Észagila, Marduk isten temploma.

THÁRÉ: Urunk, Marduk isten! Leborul lábad elé a te felkent szolgád és a te királyod. És leborulnak városod nagyjai a te mázas házádban, hogy hálát adjanak néked e földért, amelyet erősségül adtál lábunk alá.

MIND: Dicsőség néked!

THÁRÉ: Marduk, diadalmas isten! Réműlet ül a te neved hallatán ellenségeid szemében. Mert te a büntetés szilaj, tapodó bikája vagy, aki bűneik sarába tiprod őket. Hatalmas isten! Lázadás volt a mi városunkban. De kérünk, búsulásodban haragra ne lobbanj. Leöltük a te ellenségeidet, mint az aklot dézsmáló farkast. Nem ismert kegyelmet a fegyver a mi kezünkben, mert te sem kegyelmezél az ellened törőnek. Átkozott legyen, ki idegen istenekhez fohászkodik.

MIND: Átkozott legyen!

THÁRÉ: Átkozott legyen, ki védelmező

falainkat rombolja. Mája vétessék annak! Lépe vétessék annak! Szíve vétessék annak!

MIND: Úgy legyen!

THÁRÉ: Lépj elő, Put! A te feladatod megépíteni a hajót, melyet Marduk isten engesztelésére, minden évben megépítünk. Ezidén kétszeres az engesztelni valónk. Kétszeres legyen hát az áldozat is. Add kezembe szekercédet, hogy szokásaink szerint itt az Észagilában, Marduk isten szentélyében, megáldjam a te szerszámodat, mellyel formát adsz a fának. Mondd utánam! Hatalmas, örökkévaló isten.

PUT: Hatalmas, örökkévaló isten.

THÁRÉ: Megépítem a Makuát, a te ünnepi hajódat. A hajót, mely a szűz áldozatokat viszi elébed.

PUT: Megépítem a Makuát, a te ünnepi hajódat. A hajót, mely a szűz áldozatokat viszi elébed.

* A művet az elmúlt évadban mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház. A darabról és az előadásról 1975 júniusi számunkban közöltük Futaky Hajna írását. (A szerk.)

THÁRÉ: Kétakkorára építem, mint ennek előtte. Hogy bocsánatot nyerjenek a mi bűneink. Miért nem mondod utánam?

PUT: Kegyelmes főpap! Ha egy homárban háromszáz szila gabona van, miként merhető ki abból hatszáz szila?

NIMRÓD: Beszélj világosan!

PUT: Felséges úr! A főpap értelmének tengere telve van ékes szavakkal. Könnyen halászik hát belőlük, hogy istent dicsérje. De én fából építem a Makuát. A fa pedig drága. A te rendelkezésedre öt örhajót, négy halászhajót és két teherhajót kell építenem, valamint a Makuát. Ám a kincstártól kapott pénz erre is alig elegendő. Mikor hozzád fordultam, Uram, kérve téged, hogy csökkents valamit a rendelkezésedre, te azt mondtad: egyetlen hajóval sem lehet kevesebb, mert akkor vagy a parti őrség ereje gyengül, vagy a halászok között lesz kétségbeesés, vagy a parasztok zúgnak, ha szállítatlan marad a gabonájuk...

NIMRÓD: Várj, Put! Látom Tharé szólni kíván.

THÁRÉ: Van, kinek többet ér bendője Marduk isten szolgálatánál? Van, ki a lázadás bűnét a telhetetlenség bűnével tetézi? Uram, a legutolsó pária is örömmel vonja meg a falatot szájától, ha védelmező istenünk úgy kívánja tőle.

NIMRÓD: Igaz, Tharé. Ki félrevonul istentől, hogy maga-magát építse, az e falakat rombolja. És az kivettetik e népből. Engesztelni kell most az istent. De engesztelésünk mértékét anyagi eszközeink szabják. Ezért elrendelem, hogy az ünnepen egy leánnyal többet áldozzunk, mint ennek előtte szoktunk. Put! Remélem, hogy a Makuán eggyel több fülke elkészítése, neked sem okoz gondot.

PUT: Nem, királyom.

NIMRÓD: Elégedett vagy, Tharé?

THÁRÉ: Ha Marduk isten nem kevesli, én megnyugszom ítéletemben.

NIMRÓD: Várakozzatok a szentély udvarán! Avramot magam fogadom.

THÁRÉ: Felséges királyom!

NIMRÓD: Mit kívánsz?

THÁRÉ: Szolgád vagyok. De Marduk szent nevében kérdezem, meggondol-

tad mit akarsz cselekedni? A lázadók vére még gőzöl Babilon kövein. Az Eufrátesz vize még gyűrűket ír felszínére, hol hulláikat zabálásra adtuk a halaknak. És te már városodba hívnád Marduk fő ellenségét?

NIMRÓD: Nem érzed az idő kerekének fordulását, Tharé! És nem látod, haladtával miként változik az ember. A megvert ellenség, többé nem ellenség. Avram zászlóit nem lobogtatja győzelmi szél. Megadásra készen jön kegyelmet kérni.

THÁRÉ: A megvert ellenség is ellenség, Uram. Csak a földbe taposott nem támad ellened többé. Ne feledd, hogy a lázadók Avram nevét kiáltották. Az ő szemükben Avrammal hitük feltűzött lobogója vonul városunkba.

NIMRÓD: Nem Tharé. Tudd meg, ha magától nem jön, nekünk kellett volna rávaszul becsalni. Mert a lázadók Avramban csak a dacolót látják. Akit istene Marduk falai nélkül is oltalmaz. Ha most Avram falaink között kér menedéket, kicsúszik kezükből az utolsó szalmaszál is.

THÁRÉ: Királyom, és ha Avram csak színlelésből és csalárdságból jön be falaink közé?

NIMRÓD: Vigyázz Tharé! Nehogy valaki pörbe fogjon, mint Marduk árulóját!

THÁRÉ: Uram...

NIMRÓD: Mi hisszük, hogy Marduk isten legyőzte és bekényszerítette Avramot. Te, főpap, nem hiszed, hogy a leghatalmasabb isten kard nélkül is győzhet? Maradjatok helyeteken! Lásátok és halljátok ti is, miként könyörög bebocsátásért Avram Babilon királya előtt. Szólítsátok!

(Avram és gyermekei jönnek)

AVRAM: Üdvözöllek, Babilon királya!

NIMRÓD: Állva?

AVRAM: Nem, Uram. Térdre ereszkedem a nagy király előtt.

NIMRÓD: Nem én vagyok a nagy, hanem az isten, kinek megszentelt földjére térdelsz. Mit kívánsz?

AVRAM: Bebocsátást kérek, Uram.

NIMRÓD: Miért?

AVRAM: Mert odakint árvíz, aszály, dögvész pusztít.

NIMRÓD: No és? Régen tán nem pusztított mindez? Kinyitom emlékezeted

kapuját. Együtt jártunk nyájaink után. Mivel e védelmező falakat még képzeltünk sem rajzolta elénk. Emlékezz az Eufrátesz szeszélyes áradásaira! Hányan fulladtak mocskos vizébe? Hányan ringtak fölpuffadva a hátán? Ember, állat halaknak lett az étke. És mi várt ránk, megmaradtakra? Samas, a tüzes nap. Kiegette a fű gyökerét is. Kiszította a föld nedvét, hogy megrepedt a kérge. A pásztorra ráaszott a bőr. A tejcs jóság anyja kiszikkadt emlőit tépte. Az elhullott tetemekről legyek raja szállt föl, fülünkbe züm-mögni a halált. De egy napon Marduk hallatta szavát. Bizonyosságul, hogy isten szól hozzánk, Thárénak előre megmondta: ár, aszály, vihar idejét. És megüzente, míg nem élünk neki tetszőn, míg nem tartjuk meg törvényeit, addig megítél és megemészt minket. Fogytunk is napról-napra. De én fölismertem Marduk üzenetében tennivalóm. Rámutattam e helyre, melyet isten kapujának neveztek, és azt mondtam: emeljünk itt falakat és építsünk várost, ahová bejöhét Marduk, hogy velünk lakjék és megvédjen minket. Éjjel és nappal raktuk falainkat. Vértő tenyérrel, sovány gerinccel is. Bántott dacolásod. A legbölcsebbnek hittelek nemzetségemben. És te voltál legnagyobb akadályom. De megépült e város. És rajtad kívül senki sem maradt kapuin kívül. Beköltöztünk e falak mögé és megsokasodtunk. Megszaporodtak jószágaink, gyarapodtunk minden javakban Marduk szövetsége által. Jól mondom, Tharé?

THARÉ: Jól mondd, Uram.

NIMRÓD: Te, Avram, megvetetted Marduk istent. Tharét csalónak mondtad, holott minden jóslata betelt. Igaz-e, Tharé?

THARÉ: Így igaz.

NIMRÓD: Nos, Avram?...

AVRAM: Hatalmas király! Az én lelkem sohasem szolt föl te ellened. A te nagy mívelésed, melyet míveltél e néppel, magasan áll szememben. Tudom jól, asszonyt se vettél magadnak, csakhogy munkádtól el ne vonassál. Tudom, mosolygó gyermekarc helyett néped fáradt arcába néztél. Királynak születél te, miként az oroszán. De nem szoltam főpapod ellen se. Tisz-

teltem és csodáltam benne a tudást, mellyel úgy igazodik el a csillagok sokaságán, miként jó pásztor a nyájon. Ne tégy hát, Uram, igaztalan vádat a vállamra, melyen úgyis annyi teher van már. Nem több az én bűnöm, mint hogy Tháréban nagyobbra becsültem az emberi tudást az isteni sugallatnál. Nem hittem, hogy az ő tudós szava egy bálványtól való.

NIMRÓD: Ne azt mondd, mit nem hitél, azt mondd, mi változott meg azóta benned.

AVRAM: Mi változott meg, Uram? Feleségem – húgod – kikezdték a betegség nedvei. Szépsége úgy pörög róla, mint a fölázott falról a fénylő máz. Maradék jószágom rogyadozva jár körülöttem. Gyermekeim nem vállalják küzdelmes sorsomat. Mit ér hát a kitartás bennem, mellyel halálíg mennék megkezdett utamon? Nem én változtam meg, a világ körülöttem.

NIMRÓD: Betelt hát Marduk igazsága. Élah, akit te a világ istenének mondasz, nem védett meg téged.

AVRAM: Élah célját nem ismerhetem. Emberi elmével nem mérhető az ő bölcsessége. Ki tudja, miért ver engem.

NIMRÓD: Egyet tudnod kell! Ez a föld, Marduk megszentelt földje. Az ősi törvényt pedig ismered. Aki nem jött a szántáshoz-vetéshez, annak nincs helye az aratásnál. De irgalmat találsz szívünkben, ha elismered a vétkeid, és bűnbánó szívvel térsz vissza néped körébe.

AVRAM: Uram, elismerem vétkeimet. Távol tartottam magam szántástok és vetéstek munkáitól, térdén állva kérek hát bebocsátást tőled.

NIMRÓD: Tudomásul vedd, hogy halállal bűnhődsz, ha Élah hitét bármi mód terjeszted?

AVRAM: Tudomásul veszem.

NIMRÓD: Vállalod, hogy újabb rendelkezésemig ki nem lépsz házad kapuján?

AVRAM: Vállalom.

NIMRÓD: Állj föl!

THARÉ: Bocsáss meg, Felség!

NIMRÓD: Mit akarsz, Tharé?

THARÉ: Ha Avram nem léphet ki háza kapuján, miként jelenik meg Marduk isten közös tiszteletén?

AVRAM: Nagy király, ne taposs meg engem. Lábad elé borultam. Magamra vettem minden kötelmedet. Élaht bezártam szívem kamrájába. Házamban sem látod majd semmi jelét. Kivétetem minden javamból. Könyörgök, Uram, legalább a lelkem hadd maradjon enyém!

NIMRÓD: Jól van. Házi őrizeted úgysem királyi kegy, hanem büntetés. Nem vagy még méltó arra, hogy templomunkba lépj. Parancsnok!

TISZT: Igen, Uram.

NIMRÓD: Hirdettesd ki Marduk isten legnagyobb győzelmét! Efron, menj az Istár kapuhoz! Vigy zászlós kíséretet magaddal! Trombiták hirdessék végig a felvonulási úton a diadalt. Harsogjon Babilon! Marduk isten legfőbb tagadóját kényszerítette falai közé. Példát adott nekünk, kik csak fegyverrel tudunk diadalt aratni. Ó, ha kell, halálba küldi a halálba küldendőt. De ha úgy kívánja, szolgálatába szorítja tagadóját. Avram is bekéretőzött szent falai mögé, elismerve, hogy Marduk isten nem véd mást, csak ki idebenn van.

(Tiszt és Efron el)

THÁRÉ: Bár a lelkem nyugtalan, meghajlok a király bölcsessége előtt.

NIMRÓD: Lépj közelebb, Avram! És most beszéljünk úgy, mint népünk egyik fia a másikával. Vagy akár, mint jó rokonok. Mondod, húgom beteg.

AVRAM: Uram, általam kér téled bocsánatot, hogy udvarlásodra meg nem jelenhetett.

NIMRÓD: Mondd néki, hogy majd magam keresem föl. Ők gyermekeid? Jöjjetek közelebb ti is! Hárán, te vagy e férfi?

HÁRÁN: Igen, Uram.

NIMRÓD: Zsenge fiúcska voltál, mikor utoljára láttalak. Hallom, ti örömmel jöttetek Babilonba.

HÁRÁN: Uram, amilyen örömmel és reménnyel jöttem, oly keserű vagyok most.

NIMRÓD: Miért?

HÁRÁN: Mert házunk falai közé zársz.

NIMRÓD: Benneteket nem, csak apádat. Beszélj bátran! Miként kívánsz élni városomban?

HÁRÁN: Felség, én mióta az eszemet tudom, a vizet kémlelem. Csodáltam a halakat, bámulója voltam minden hajónak. Később fatörzset vájtam ki társaimmal, és szívem teljes örömevel húztam az evezőket. Terveztem is már hajókat. De hát terveim kinti létünk zátonyán vesztegelnek.

NIMRÓD: Jól van, Hárán. Mi most épp egy nagy hajót építünk. Put mesternek szüksége van szorgos kezekre. Állj elő, Put! Fölfogadod magadhoz Háránt?

PUT: Örömmel veszek magamhoz ilyen lelkes ifjút.

NIMRÓD: Egyeztetek meg! Ketura! – Add kezéd leányom! Téged már beléptedkor megismertelek. Anyádat formázod. Cédus büszkeségű termeted. Hajnal hamvasságú arcod. Ébenszín a hajad. Virága lesz te Babilonnak. Ofir!

OFIR: Parancsolj, felséges Úr.

NIMRÓD: Végy virágfüzért trónszékem mellől, és koszorúzd Keturát illő módon!

OFIR: Köszöntelek Ketura. Megtisztelő öröm, hogy a király függőkertjének nemes virágaival ékíthetem homlokod. Ragyogtasd a király dicsőségét arcod örömeivel, hogy jókedvvel uralkodjék e népen, melynek te is sarja vagy. Szemed csillogását meg ne homályosítsa semmi körünkben. Erényed szirmai meg ne bántódjanak.

NIMRÓD: Hárán, lépj húgod mellé! Mától e föld lesz otthonotok. És ha méltók lesztek e földhöz, úgy nemcsak királyotok, de második atyátok lesztek.

KETURA: Kegyes vagy, Uram.

NIMRÓD: Avram!

AVRAM: Parancsolj velem, király.

NIMRÓD: Oldd meg öved, miként én is leoldom a magam szíját, hogy szokás szerint kicseréljük őket. Én, Nimród, Babilon királya magamra csatolom ígéreted, miként te, Avram, magadra csatolod hűséged fogadalmát. Főpap! Hagyományainkhoz hűen, házába kíséred a király vendégét!

THÁRÉ: Uram, kérlek ments föl szokásos tisztetem alól, hiszen tudod, mennyire fájnak tagjaim, mióta az Etemenanki lépcsőjéről leestem.

NIMRÓD: Maradj hát! Fiad, ki talán egykor e trónon engem követ majd, biztonnyal méltó kísérője lesz Avram családjának.

OFIR: Uram, nem találsz hübb kísértő nálam.

NIMRÓD: Induljatok!

M á s o d i k k é p

Szín: Put hajóépítő műhelye.

MILKA: Megfáradtam, mire ideértünk.

HÁRÁN: Máskor kétszerennyi utat is bejárunk, és te még folyvást mennél. Most meg házunktól Put mester hajó-műhelyéig is megfáradtál?

MILKA: Magam sem értem. Talán ezek az egyforma házak teszik. Csupa kő itt minden.

HÁRÁN: Kő?! – téglá.

MILKA: Te nem vagy fáradt?

HÁRÁN: Nem én, Milka. Nekem se teszem, se lelkem nem fárasztaná ma semmi. Ma minden álmom karnyújtásnyira van tőlem. Nézd ott azokat a meztelen hajóbordákat! Saját húsmat szeretném rájuk rakni. Hadd éljenek! Itt még a levegő sem olyan, mint másutt. Nincs virág, melynek jobb illata volna, mint a víznek és az épülő hajók fájának együtt.

MILKA: Engem csak egy bánt.

HÁRÁN: Ha majd végig húzom az ujjad a fa futó erezetén, egyszerre elmúlik minden bánatod, olyan gyönyörűség az. De hát mi bánthat itt, ahol minden örömet áraszt?

MILKA: Önző a szerelmes lélek, Hárán. Béget, mint a juh, ha elveszik tőle a bárányt. Meg se hallgass! Szépen visszamegyek és majd várlak.

HÁRÁN: Hát itt a baj? Bizony szokni kell, hogy nem járjuk a hegyet-völgyet álló napon.

MILKA: Nehéz a szívem, ha arra gondolok, hogy a reggel elvisz és csak az este hoz meg. Régente, ha vadászni mentél is, Sára anyánk ételt küldött utánad velem. Így legalább hasznomat vetted.

HÁRÁN: Nem az étel miatt küldött. Tudta, hogy az én valódi táplálékom az, ha látlak.

MILKA: Most majd egész nap se látsz. De hát tudom, ez a férfi sorsa. Nimród királynak egész nemzetség a gyer-

meke, maga mégsem pihent egyetlen estét sem családi tűz mellett. Nézd, arról a kis hidról valaki felénk mutat. Most már hárman is.

HÁRÁN: Hajóépítők.

MILKA: Összeteszik a tenyerüket. Most meg széjjelnyitják.

HÁRÁN: Élah hiveinek köszöntése. Gyere, kedves! Az Ünnepek Házáig visszakísérlek.

(Hárán, Milka el.)

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Láttátok? Ő az. Fölsímsz. Én már láttam a királyi palota lépcsőjén.

MÁSODIK HAJÓÉPÍTŐ: Élah küldte közénk.

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Az egy élő isten megtartotta Avramot és házanépét. Tűz nem fogta, víz nem emésztette meg őket.

HARMADIK HAJÓÉPÍTŐ: Eljött az idő.

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Se a főpap, se a király hatalma nem volt elegendő, hogy Avramot kívül rekesse.

MÁSODIK HAJÓÉPÍTŐ: Van-e a földön, vagy bárhol a mindenségben, ki Élah akaratát másítani tudná?

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Rajzold hitünk jelet a palánkra!

MÁSODIK HAJÓÉPÍTŐ: Megyek.

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Ez a nap nem múlhat el Élah udvarlása nélkül.

(Put jön.)

PUT: Mit ácsorogtok itt?

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Mester, megjött Hárán, Avram fia.

PUT: Hol van?

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Egy szép szolgáló kísérte. A kikötőcölöp mellett megálltak. Beszéltek valamit, azután elmentek.

PUT: Jól van. Dologra!

MÁSODIK HAJÓÉPÍTŐ: Mester! Közöttünk van már Avram lelke.

PUT: Mit értesz ezen?

MÁSODIK HAJÓÉPÍTŐ: Emlékezz, mester! Már egy hete várjuk, hogy megnőjön a víz. De félórája, amikor feljöttünk a partról, még épp olyan volt a szintje, mint eleddig. Most meg megemeli a hajótesteket.

ELSŐ HAJÓÉPÍTŐ: Élah jele.

PUT: Ugyan már, esőzés volt, attól nő a folyó.

MÁSODIK HAJÓÉPÍTŐ: Nem, mester. Avramtól való e mívelés.

PUT: Mindegy. Ne lopjátok a napot! Dologra mind!

(*Hajóépítők el, Efron jön*)

EFRON: Jó reggelt, apám!

PUT: Már a csákód se veszed le a köszönéshez?

EFRON: Dehogynem.

PUT: Egyébként is, mit keresel itt? Azt mondtam, a takácsokhoz menj, a vittorlák ügyében.

EFRON: Nem palotatiszt dolga, de már hajnalban megbeszéltem velük. Hárán még nincs itt?

PUT: Már itt volt. Ezek a babonás hajósok máris azt beszélnek, hogy csodát tett. Megemelkedtek a hajótestek.

EFRON: Apám, az embereknek igazuk van. Élah elfogadja e nép bizalmát.

PUT: A víz az esőzéstől nőtt meg.

EFRON: Ha a víz attól is... De a nép lelke Avram hitétől nő túl partjain.

PUT: Mit akarsz Hárántól?

EFRON: Avram fia.

PUT: Nem Avram, a király küldte hozzá.

EFRON: Tudom. Épp ezért kellene nyugodtnak lenned. De te félsz. Itt mindenki fél. A félelem nyugtalan szű a lelketekben. Babilonban már fűrészpör hullik a bordák mögül.

PUT: Ne gúnyolódj! Nem kívánok öszszetűzni a királlyal.

(*Hárán jön*)

HÁRÁN: Üdvözöllek, Put mester!

PUT: Isten hozott, Hárán. Ő Efron, a fiam.

HÁRÁN: Kemény a kezed.

EFRON: Neked is.

HÁRÁN: Mester! Apám kért, adjam át üdvözlését.

PUT: Nagy tisztesség ez számomra. Atyád nem akárkí. Akárhogy is, felnéz rá a közönséges ember.

HÁRÁN: Végre révbe jutottam!

PUT: Hát, bizony, nem tudom.

HÁRÁN: Miért, uram? Dolgozni szeretnék, semmi mást.

PUT: Épp itt a bökkenő! A te vágyaid jobb szelet kívánnak, mint aminők e partot járják. Mert hát mi készül az én hajóműhelyemben? Órhajók, halászhajók, meg ilyen semmi tutajok. Nézd ott a felfújt birkabőrökre helyezett deszkákat! Az a szállítótutaj, a kalakku.

HÁRÁN: De hát miért nem építesz tengeri hajót?

PUT: Azt nem lehet. Marduk tilalma.

EFRON: A főpap tilalma. Az emberek elégedetlenek Marduk hitével. Nyűg a vállukon. Marduk nevében gyötrik testüket, lelküket. Nem engedik az igaz hit forrásához őket. De most minden megváltozik. Hárán maga lesz tanúja, Avram szava miként gördíti el parancsaik követ az igaz hit forrásának szájáról. Irigyen tekint rád a lelkem. Te már anyád tetejével a mindenség istenének hitét szívhattad magadba. Apád szájából hallhattad Élah tanításait.

PUT: Efron! – Hárán hajótervező. Műhelyeinkbe kíván belemenni, nem a lelkekbe. Ahelyett, hogy ilyen tilos dologról beszélsz, hozz két jó birkabőrtömlőt és kísérd le Háránt a vízre! Ússzátok körbe a szabad-műhelyeket!

EFRON: Várj, apám! Élah híveinek most nagyobb szükségük van rá, mint a műhelynek. Háránt Élah küldte köze.

HÁRÁN: Engem atyám küldött. Becsületét téve kezembe. Tudod jól, fogadalmam van, hogy nem terjeszti hitét. Ma reggel kapunkig kísért. Vállamra tette kezét és azt mondta: amit te cselekszel, azt én cselekszem. Így engedett utamra.

EFRON: Fogadalmat tett. Kinek tett fogadalmat?! – Nimród önkényúr. Mi módon formálhat ő jogot egy tisztá ember becsületére? Micsoda kor, amelyben az erénynek kell megalázkodnia, hogy végleg el ne pusztuljon e világból?! De Élah saját mocskukba fullasztja a ganéjokat.

PUT: Miket beszélsz? Becstelenség elvenni a jót, és gyalázni azt, kitől elfogadtuk.

EFRON: Jót? – milyen jót?

PUT: E falak mentettek meg annak ide-

jén. De bűnös is, ki feledésbe engedi a régvolt erényt. Nimród vérevel írta e kövekre Marduk üzenetét. Nem egyszer láttam kiserkedni a vért ujjából, míg e város falait építettük. Elöl járt. És mi követtük.

EFRON: Követtétek. Büszkén mondd. Mintha nem is Marduk volna átkos pányva e népen. És Avram fia szolgálja lesz egy bálványnak? Lehet, hogy szikes föld a lelked, melyben a legjobb mag se nyer életet?

HÁRÁN: Nekem Marduk csak bálvány és gúny marad. Élah lelkem lakója.

EFRON: Nemcsak neked, vagy nekem, de mindenkinek az ő igaz hitét kell lelkébe venni. Mert hamis úton jár, ki nem Élah nyomába lép. Atyád mondja így.

HÁRÁN: Bárki követheti. Én nem akadályozom.

EFRON: De vezetni kell őket. Rá kell vinni a népet Élah ösvényére. Másként a bálvány hasa alatt csúsznak a szajhalelkűek.

HÁRÁN: Ki szöszegővé teszi saját atyját, lehet-e Élah előtt mások szószólója?

PUT: Bölcs vagy, fiam. Jól kormányzod magad. Méltó vagy atyádhoz.

EFRON: Ne feledd, hogy te Élah prófétájának vagy fia!

HÁRÁN: Épp ez az. Ki nem tartja meg atyjának adott szavát, feledte is atyját. Én tudom, hogy Avram fia vagyok. De itt, megkérlek, ne nézz bennem mást, mint Háránt, a hajótervezőt.

EFRON: Jó. Tudod mi az a nagy hajó, amelyet te építhetsz?

HÁRÁN: Mi?

EFRON: Marduk hajója, amely szüzekkel telve pusztul el.

HÁRÁN: Mit beszélsz?

PUT: Bizony, Hárán. Marduknak embert áldozunk.

EFRON: Az alsó világ istene él itt. Minden gonoszság és földi rossz származtatója. Apám azt mondja, megmaradtunk e föld hátán Marduk hite által. Megmaradtunk? De mire? A régmúlt dolgait számlálod elém? Csakhogy a tegnap elmúlt. És ki a holnapra gondol, azt kérdi: mi van ma. És mi van ma? Hat siklum egy ilyen ruha, ami most rajtam van. Néhány éve

még kettőt kaptál ezért a pénzért. Gyermekkoromban az évi gabonánkat egy siklum ezüstért vetted. Ma, jó ha százötven szilát kapsz érte. Ami fél esztendőre sem elegendő. A bér-munkás meg örül, ha étken kívül hat siklum ezüstöt megkeres egy évben. És Egibi mit kér néhány öl telekért, melyre egy téglaház épphogy elfér? Válaszolj, apám!

PUT: Egy mana ezüstöt.

EFRON: Hány évig dolgozik ezért a munkás?

PUT: Tíz esztendeig.

EFRON: És miért? Mert Marduk megálljt parancsol a tenger előtt. Nem kereskedhetünk. Nem termelhetünk kelő haszonnal. De szűkösködjön csak e nép a falak mögött, ha a világ istene helyett hazug öntést imád.

PUT: Vigyázz, fiam! Besúgók járhatnak embereink közt is.

EFRON: Járhatnak?! Járnak, apám! – Zimrán, Médán, Misma. Soroljam-e még e gazok nevét, kik lapostetveként csúsznak-másznak, és hálából, hogy testeden hordod őket, készek bármely percben véredet szívni?

PUT: Azonnal Nimródhoz megyek. Tháré ezzel hűségemet sérti!

EFRON: Ül vissza, apám! Épp e besúgó barmok tartják fejem fölé a biztonság pajzsát. Mivel ismerem őket, csak oly híreket mond ki a szájuk, melyeket én juttatok fülükbe. És ezek a hírek mindegyiküknél a másikat vádolják. Egymást falják föl, ha úgy kívánom. És ez szórakoztat. Vagy nem öröm elnyomni a tetvet?

PUT: Vedd elő az ünnepi hajó tervét!

HÁRÁN: Isten káromlása megépíteni az ünnepi hajót. Ó, Élah! Miért is vágyódik nagy dolgokat művelni az ember? Miért feszítik képességei, ha a világ torz dolgok alkotmányát igényli a jó és szép helyett?

EFRON: A hajót meg kell építeni. Győzelemre számom. Nézd, itt a terve!

PUT: Semmit sem ér. Nem állja a vihart.

EFRON: Tháré épp ezt használja ki. Azt mondja, hiába nagy hajó, Marduk nem védi, hát elsüllyed. De ha a főpap jósolta viharból, Élah segítségével visszatér a Makua, Marduk nem isten többé.

HÁRÁN: Ha elsüllyed, oka van annak.

PUT: Magam is tudom.

EFRON: Meg tudod-e mondani, mi a baj?

HÁRÁN: Nézzük! Először is: nem látok harántvitorla-rudakat. A hátsó orrhoz meg két kormányvezőt kell építeni. Feszítőkötél sincs.

PUT: Hol?

HÁRÁN: Hosszirányban. Így áthajlik a hajó. Csoda volna, ha az első valamire való hullám nem törné derékba.

PUT: A mindenit!...

HÁRÁN: Itt még sokmindent ki kellene pontosan számítani.

EFRON: Akkor számolj! Mától az a dolgod, hogy biztos járású tengeri hajót építs a Makuából.

PUT: Hogy-hogy? Talán azt hiszed, hogy Tharé belemegy ebbe?

EFRON: Dehogy hiszem. Tudni se fog róla.

PUT: Gondolkozz, fiam! Akkor hogyan veszel mindehhez fát, vasat, vásznat és sok egyebet? Tudod, hogy egy fölösleges pallónk sincs.

EFRON: Kicsinyhitű vagy. Nem is képezeled, hányan szomjuhozzák, hogy áldozatot hozzanak Avram hitéért. Ki az igaz istent követi, nem búvik ki a terhek alól. Még ha nem is dúskál aranyban, mint Tharé és papjai.

PUT: Igaztalan vagy! Marduk templomát arannyal díszítik, de maguk szerények.

HÁRÁN: Efron! – mire készülsz?

EFRON: Azt mondtad, te itt tervező vagy, nem Avram fia. Hát légy az. Tervező. Majd eljő az idő, amikor mindent megtudsz. Most fölküldöm hozzád az öreg, mindenttudó hajómeszterünket. Apám és ő segítenek Neked. Igaz, apám?

PUT: Veszélyes játék. Menjünk be a házba.

Harmadik kép

Szín: Avram házának kertje.

KETURA: Ofir! – Hogy kerülsz ide? Mit keresel e zárt ajtóju házban?

OFIR: Üdvözlésedre jöttem, Ketura. Apród! – Nyújtsd az úrnő elé a tálcat!

KETURA: Mit jelent e vörös virág?

OFIR: Meghívást.

KETURA: Hová?

OFIR: A királyi palotába. Samas ünnepére.

KETURA: Bálványt imádni hívod Avram leányát?! Vidd előlem, apród, e virágot!

OFIR: Ketura! – A legnagyobb kegy meghívást nyerni az ünnepre. Csak a legkiválóbb, legnemesebb ifjak jöhetnek oda, akikben az erény és a tudás egybeépült.

KETURA: Akiben az erény és a tudás egybeépül, nem veszi nyakába bálványok igáját. Vagy gondolkodik, ki napot, holdat, faragott követ imád? Miként vélekedsz te énfelőlem, hogy ilyen szándékkal mersz elébem állni? Arcomba csapom hajam, szemem ne nézzen méltatlan szemébe.

OFIR: Ketura, kérlek, lépj ki hajad sátorából. Ne vess meg azért, mert én más hitbe születtem.

KETURA: Kicsiny benned a lélek, ha már szét nem vetette eddig is szűk lakását. Miként kívánsz te egy asztalról enni énvelem, ha egyszer nincs inyünkre való közös éték?

OFIR: Ha az étet nem is, legalább az asztalnál fölkinált helyet fogadd el tőlem.

KETURA: Nem ülök bálványimádók asztalához, kik megtiporják magukban az embert.

OFIR: Ember az, Ketura, ki atyai örökét megtartja magában. Én sem, de te sem teszel másként. A sorsod áldd, ha az enyémnél jobb örökség jutott néked.

KETURA: Csak akarnod kell, és részese lehetsz atyám örökének.

OFIR: Árulója legyek hitemnek? Miként formálhat magának jogot a szív az értelem felett, hogy ő szabjon irányt a tettnek?

KETURA: Ha a rosszat jóra cseréled,

ha az igaztalant igazra, áruló leszel?
 Ha elhagyod a véres áldozatkövet,
 bünt veszel magadra?

OFIR: Nehéz eloldani a pányvát, ha eleven inból kötötték. Az áldozati kő, a gödölye buggyanó, meleg vére, az aranyöntésű Marduk, talán bennem se több már a hit együgyű szokásánál. De az aranyöntés mögött, az áldozat meleg vére mögött, emberek hite rejlik. Nem az öntések, faragások kötnek Babilon bálványaihoz engem, hanem atyám nemzedéke, amely várost épített nekünk. Ők ennek a hitnek kőveiből építették föl a város falait. Ha megtagadjuk a hitet, nem döntjük-e le a városfalakat is?

KETURA: Ha kinyitod a kaput, azzal a falakat még nem döntöd le.

OFIR: Engedd meg, hogy leüljek nálad. Hadd szívjam magamba a levegőt, amely téged vesz körül. Ha veled vagyok, talán titkaid mélyére is könnyebben látok.

KETURA: Menned kell, Ofir! Nem vendégszerető meleg otthon e ház, csupán lakás a szabad ég helyett. Tudod jól, tiltva van, hogy küszöbét átlépje bárki is.

OFIR: Én a király meghívását hoztam el neked.

KETURA: Már átadtad. Ha mégis maradni kívánsz, csak ellenséggént maradhatsz. Apám híveinek tilos.

OFIR: Ketura! Súlyos nekem ez a perc, ne nehezítsd a terhét.

KETURA: Isten veled!

(Ketura el, Obál jön)

OBÁL: Nem tudom, jó helyen járok-e? Kinek a háza ez most voltaképpen?

OFIR: Avramé. De nem tudod, hogy aki ide belép, tiltott dolgot cselekszik?

OBÁL: Bocsáss meg! Nem kívántam bajt hozni e házra. Távozom is.

OFIR: Üzd el szemedből a csalódás és félelem cikázó fényét. Nem vagyok ellenséged. Maradj! Megyek, kihívom hozzád Avramot.

(Ofir el)

OBÁL: Élah, kegyes isten! Nem szolgáltam én meg e percet. Nem méltó az én szemem, hogy a te prófétádra nézzem. Adj erőt, hogy meg ne futamodjam előle!

(Avram jön)

AVRAM: Állj föl, ember!

OBÁL: Hatalmas próféta!

AVRAM: Mi jogon léped át házam küszöbét, megszegve a törvényt?

OBÁL: Élah nevében cselekedtem, Uram.

AVRAM: Élah azt mondja: vigyázzatok, mert sokan lesznek, kik hamisat művelnek az én nevemben.

OBÁL: Hallgass meg, engem! Még ha utána elveszejtesz is.

AVRAM: Ki vagy voltaképpen?

OBÁL: Obál a nevem, a föld érceit fejtem, rabszolgaként. Százak nevében jöttem Élah prófétájához könyörögni.

AVRAM: Mit kívánsz tőlem?

OBÁL: Fogadj be minket a házádba, Uram! Épp csak annyi időre, míg forráshoz ér a száj. Mert száraz és bevetetlen föld a mi lelkünk. Megrepedt, sebes föld a mi lelkünk. Akár a tenyerünk, melyből gyakran serken ki a vér. De ha te élénk állsz és megnyitod ajkad csatornáit, porhanyós, termékeny föld lesz a mi lelkünk, melyben megfogannak Élah igéi. Állj elébünk, Avram! Mondd a gyülekezet előtt, hogy el fog jönni Élah országa. Mondd, hogy leromboltatnak a bálványkövek!

AVRAM: Elég, Obál! Élah el fog jönni. Leromboltatnak a bálványkövek is. De a törvényt meg kell tartanotok, hogy megtarthassátok magatokat. Mert istennek szüksége van híveire.

OBÁL: Nekünk van szükségünk istenre. Mi vagyunk rabszolgaságra vetve. Mi lakunk gyékénykunyhók alatt. Trágyatűznél sütött korpakenyeret eszünk. Magad láthatod, Uram, miféle rongyok fedik a testem. Kell nekünk isten, hogy megszabaduljunk Marduk bálványától.

AVRAM: Nekem annyim sem maradt már, mint nektek; hogy végigmenjek az utcán. Ne engem keressetek föl, aki már mindenről lemondtam. Magatokban keressétek meg az egy élő istent. Én sem teszek mást. Isten veled, Obál.

OBÁL: Várj még, próféta! Inkább életünket áldozzuk a téled kapott hitért, csak ne add föl a harcot. A mi életünk úgysem ér koldusnak vetett siklumot se. Elszántuk már magunkat. Vagy meghalunk, vagy Élah hitét győzelemre visszük.

AVRAM: Menj! Halálba akarsz tasztani?!

OBÁL: Dehogy, Uram. Mindennél drágább a te életed. Máris megyek. Csak egy szót mondj, hogy reményt vihessek a gyülekezetbe.

AVRAM: Vigyázzatok! Nekem a ti életek éppen olyan drága, mint az enyém. Ne tegyétek kockára! Én vigyázok a magaméra. Ti is vigyázzatok a magatokéra.

OBÁL: Hogy mondhatasz ilyent, Uram? Hogyan érne a mi életünk annyit, mint a tiedé? A te életed és a te győzelmed mindennél fontosabb, mert a te győzelmed, Élah győzelme. És Élah győzelme a jövő! Csak te tartsz ki, szent prófétánk!

AVRAM: Nincs az az ellenség, aki Élah igaz hívét hitében megrendítse. Most megáldalak. De többé ne lássak itt senkit közületek. Eljő majd az idő. De addig még megpróbál bennünket az isten. Térdelj le az egy élő isten előtt! Legyen áldott a te lelked és a te lelkednek minden művelése. Megérintem a te homlokod, miként Élah is megérintette e földet, hogy mindannyian az ő hivei legyünk.

(Tharé, Nimród és kísérete jön)

THARÉ: Uram, nézd! Az álnokság kigyófészke e ház. Hazugság bányája, csalárdság verme, melyben a becsület örökre odavész.

AVRAM: Királyom!

NIMRÓD: Nemes fémből valónak hittelek. De csak sár vagy, mely bemocskolja az embert. Húgomhoz jövök, rokon házába. Nézd, díszkísérem, mely téged volt hivatva üdvözölni. Nem ég most az arcod előttem?

AVRAM: Felséges úr, én nem hívtam házamba ezt az embert.

THARÉ: Akkor tán én küldtem hozzád?

AVRAM: Meglehet...

THARÉ: Uram! Nem hord e föld megátalkodottabb embert Avramnál. Itt érzük istentagadason, szőszegésen, és még gúnyolódni merészel előtted.

AVRAM: Azért küldtétek hozzám e szerencsétlent, hogy elveszejtsetek engem. Neked pedig azt mondom, Obál, jobb lett volna igazat szólnod és meghalni, mint álnokságot cselekedve élni.

OBÁL: Nem hagyta el hazug szó az én ajkam. Én Élah híve vagyok.

NIMRÓD: Hallgattassátok el!

AVRAM: Ha fölbéreltétek, legalább ne bántsátok.

OBÁL: Nem én árultalak el, próféta, hanem biztosan az az ifjú, akit házadba engedtétek.

THARÉ: Más is rejtőzik hát e falak között?

NIMRÓD: Avram! Az az ember is akaratod ellenére van itt?

AVRAM: Akaratom és tudtom ellenére.

NIMRÓD: Akaratod és tudtod ellenére. Micsoda gerendázat tartja a te vakmerőségedet, hogy nem omlik le a tettetés ólomsúlya alatt? Vagy én káprázom szemed látásától, mert nem találok semmi hamisat a te szemedben? Ilyen volt abban a fény, amikor húgomat kérted tőlem feleségül. És én odaadtam neked, mert tisztának találtalak. És befogadtalak Babilonba ugyan e tekintet láttán. Tolassam ki szememet, mert hazudik énnékem? Lassan gyülekezetnyi házad falai között az idegen, és én nem látok hazugságot pillantásod mélyén.

THARÉ: Felség, ne a magad szemét hibáztasd, mert szemfényvesztővel állsz szemben. Add elő, Avram a törvényszegőt, kit falaid rejtenek!

AVRAM: Jó, Tharé. Jöjj ki, fiam, a házból!

(Ofir és Ketura jön)

THARÉ: Ofir! – Mit keresel te ebben a házban?!

AVRAM: Atyád azzal vádol, hogy titkos gyülekezetre jöttél. Nos, ne köntörfalazz atyád előtt! Valld be, hogy Élah híve vagy!

OFIR: Uram, hogy tudsz ilyen képtelenségekkel vádolni engem?

AVRAM: Ne tagadd el az igazságot! Atyád csak nem hazudik?! Élah imádására jöttél.

KETURA: Atyám!...

AVRAM: Marduk éles látást ad az ő papjának. A főpap csak tudja...

NIMRÓD: Elég a gúnyolódásból! Ofir tőlem kapott engedélyt, hogy meghívja Keturát Samas ünnepére. Igaz, magam sem gondoltam, hogy ezért személyesen jön Avram házába. De igaztalan volnék, ha most saját felhatalmazásomat tőle kérném számon. Av-

ram, tekintsd félreértésnek, ami történt. Bár a rabszolga engedélyem nélkül lépett házadba.
 AVRAM: Engedélyünk nélkül, felség.
 THÁRÉ: Korbácsoltasd meg őt, Uram!
 AVRAM: Nagy király, bocsáss meg neki tudatlanságáért.
 NIMRÓD: Törvényszegőt nem véd a király.
 OBÁL: Ne szólj érettem, próféta. Élah azért keményíti meg az ő szívüket, hogy nagyobb lehessen büntetésük.

Az egy élő isten látja, mit művelnek. Meggyalázzák Élah híveit. És a maguk faragott bálványát imádják öhlyette.
 THÁRÉ: Hallgattassátok el!
 NIMRÓD: Vigyék innen!
 (Obál és az örök el)
 Békesség legyen e házon! Avram, vezess hűgomhoz! Engesztelődve szeretnék belépni háza belsejébe. Bár látom, nehezebb lesz ittléted, mintsem hittem...

N e g y e d i k k é p

Szín: A főpap háza.

THÁRÉ: Ül le, fiam!
 OFIR: Sietek, atyám.
 THÁRÉ: Várj! Tudom, tiszta gyolcsból szőtt a te ifjúságod. De a világ gazzal és mocsokkal terhes.
 OFIR: Paposan beszélsz.
 THÁRÉ: Az vagyok. Főpap. A te főpapod is.
 OFIR: Hová akarsz kilyukadni?
 THÁRÉ: Olyan sietős a dolgod, hogy szavamat se tudod kívánni?
 OFIR: Leülök hát.
 THÁRÉ: Hallgass meg, fiam! Rossz úton jársz. Világosan beszélek, ha egyszer úgy kívánod. Az én magom vagy. És kezem művelése alatt oly fáva növekedtél, melyre ma büszke egész Babilon. A nép a tisztaság és becsület tégláiból épült toronynak lát téged. A király utódjának tekint. Papságunk is elsőnek mond fiaink között. Mert a palota és a templom tábla házat, egyaránt kijártad. Ki tudod számítani a napnak és holdnak pályáját. Ismered az állócsillagok helyét az égen. Tisztában vagy a növények gyögyerejével. Egyaránt jövedölsz a csillagok állásából, és áldozati állataink májának fekvéséből. De első között vagy a kardforgatásban, dardavetésben is. A lovon jobban térdelsz a katonák bármelyikénél. Te tervezted a hadseregnek a kocsin gördülő faltörőket.
 OFIR: Ennyi dicséret nem lehet céltalan.

THÁRÉ: Ne gúnyolódj! Erősség vagy te Babilon fölött. Nem tűrhetem hát, hogy magadhoz méltatlant cselekedjél. Még ha szándékoz ellenére is. Vagy oly balga vagy, hogy azt képezed, a magad jószántából jársz Avram házába? Csalétket tesz eléd. Tudja, mire éhes az ifjú lélek.
 OFIR: Atyám! –
 THÁRÉ: Várj! Nem Keturát vádolom én. Lelkem legmélyén sajnálom is. Hisz szánivaló, kinek érzéseit eszközül használják. Hacsak maga is nincs beavatva. Mert tudhatom-e, mi van Ketura fejében? Nem Élah hitének érdekében enged-e téged a maga közelébe?
 OFIR: Ketura ellen vagy, mert ő Avram törzsén nőtt, mert más hit talajából szívja a nedvet.
 THÁRÉ: Senki ellen sem vagyok. Csúpn veled vagyok. Vagy tűrhetem-e, hogy Avram bohóca légy, hogy disznóságait veled fedezze? Hogy hálót szőjjön köréd?
 OFIR: Miféle hálót?
 THÁRÉ: A hazug hit hálóját.
 OFIR: Rémeket látsz.
 THÁRÉ: E rémek a szemed sarkában ülnek. Tiszta tekinteted, melyet elégedetten emeltél atyádra, s tisztelettel engedtél le Marduk előtt, most vizsgálódó, kételkedő tekintet. Mi hittük a királlyal, hogy létünk törvényeit, melyeket Marduk nevében belevesszünk és beleégettünk Babilon agyagtábláiba, te mindét megörzöd.

OFIR: Ha jól szolgáljuk a népet, nem megőrizni, de megújítani kell a törvényt.

THÁRÉ: Benned már Avram metelye. Elhagyni készülsz atyádat Avram miatt?

OFIR: Atyám, mit veszel eszedbe? Anyám maga helyett hagyott neked e földön. Aljasul tenném, ha elhagynálak téged.

THÁRÉ: Kérhetnélek hát, hogy többé ne lépd át Avram küszöbét?

OFIR: Ne kívánd, hogy hazug legyek.

THÁRÉ: Jól van, Ofir. Ne mondd, hogy kerékkötőd lettem. Utat tapostam elébed. Te új ösvényt keresel. Legyen hát. De nem tagadhatod meg tőlem, hogy lelkem legmélyén ne féltselek.

OFIR: Atyám..

THÁRÉ: Hagyj, Ofir! Keserű nekem ez a pohár. De ki kell innom. Ha magad nem veszed is észre, én érzem, mint szakadsz el tőlem. Keturáék háza már a te otthonod. Lassan magadra veszed szokásaikat is, ha ugyan ottlétedkor nem élsz már most is napi szertartásaik szerint.

OFIR: Üres szóbeszéd. Itt ez a kupa. Ott is épp így emelem a számhoz. Az étket is éppúgy költöm el, akár itthon.

THÁRÉ: Nem ülsz egy asztalnál a rab-szolgaikkal?

OFIR: Milkával igen.

THÁRÉ: Ki az a Milka?

OFIR: Rabszolgalány Avram házában. Milka lesz Hárán felesége.

THÁRÉ: Tessék! Inkább egy rabszolgalányt ad fiához, mintsem, hogy közülünk vegyen nőül bárkit is. Kíváncsi vagyok, odaadná-e néked Keturát, ha a mi hitünkön kívánnád őt idehozni.

OFIR: Én Ketura szerelméért küzdök. És ha azt elérem, akkor nem az atyák dolga dönteni a jövő felől.

THÁRÉ: Jól van, fiam. Tanú rá Marduk, nem szólok dolgodba többé. De fáj, hogy épp egy lázadó leányát kívánod társadul.

OFIR: Avram nem lázadó, atyám. Államunk minden törvényét betartja. Minden kötelemét magára veszi. Csak lelkének szabadságát tartotta meg.

(Írnok jön)

ÍRNOK: Uram, Put mester van itt. Meghallgatásra vár.

THÁRÉ: Várjon! Fiam! – hiszem, hogy ősi hitünkben ezután is elvégezed kötetmeidet.

OFIR: Nem kívánok mást, mint amit tanítóimtól megkaptam már iskolás koromban. Jogot, hogy gondolkodjam.

THÁRÉ: Tehát, Marduk ünnepén te vezeted a menetet, az Etemenankiról az Észagilába.

OFIR: Mi sem természetesebb.

THÁRÉ: Jól van, fiam. Most elbocsátalak.

(Ofir el)

Vedd elő az áldozati szűzek névsorát!

ÍRNOK: Uram, Put vár.

THÁRÉ: Azt mondtam, vedd elő a névsort!

ÍRNOK: Parancsolj, Uram. Itt a tizenkét név.

THÁRÉ: Tizenkettő?

ÍRNOK: Bocsáss meg, Uram, a megszőkás. Megfeledkeztem, hogy kegyes uralkodónk ezidén, tizenharmadik szűz föláldozását is engedélyezte.

THÁRÉ: Így van. Ki a tizenharmadik?

ÍRNOK: Niszaba.

THÁRÉ: Húzd ki! Írd be helyette Nahamát!

ÍRNOK: Nahamát? De, Uram, az a te házad szolgálója.

THÁRÉ: Úgy van. És ki a tizenkettedik?

ÍRNOK: Tabtum.

THÁRÉ: Húzd ki és írd be helyette Milkát.

ÍRNOK: Az ki?

THÁRÉ: Nem a te dolgod! És most küldd be Putot!

ÍRNOK: Igen, Uram.

(Írnok el, Put jön)

PUT: Üdvözöllek, fenséges főpap!

THÁRÉ: Miként hajtottátok végre a király határozatát?

PUT: Minden a rendelkezés szerint készül. Cédrusfából van a hajó főárbo-ca. Cserfából evezői. Fehér selyemből lesz vitorlája.

THÁRÉ: Jól van, Put. Tehát minden rendben. Akkor mi járatban vagy?

PUT: Kegyes főpap! Én az ünnep előtt magamba szálltam. Szorongás fogott el, eleget teszek-e Marduk istennek. Öreg vagyok. Lassan itt az idő, hogy mindenről számot adjak. Fölajánlást teszek Marduk istennek te előtted.

THÁRÉ: Miféle följánlást?

PUT: Eddig a főpapot illette a hajó ékítésének terhe. Szeretném magamra vállalni. Talán Marduk isten javamra írja. Van két mana aranyam. Ezt hoztam el hozzád. Itt a ládám.

THÁRÉ: Vén, szélcserezett hajós! Jöjj közelebb, hadd szorítsam meg kezéd. Melegséget hoztál megfásult szívembe. Mily balga is, aki fülét adja a szóbeszédnek. Most már halld te is, amit én hallottam felőled.

PUT: Mit hallottál, Uram?

THÁRÉ: Bizony, sok hazug él miközöttünk, aki más mocskolásával kíván érdemet szerezni magának. Felőled azt beszélték, hogy kapzsi ember vagy. Akit semmi más nem érdekel, mint-hogy az egyiptomi hajókat kiszorítsa a tengerről. Azt is mondták, hogy titokban már Avram hitén vagy.

PUT: Uram, és te hitelt adtál a gyalázkodóknak?

THÁRÉ: Manapság sokan látszanak igaznak, akik nem azok. De a te lelked ékeesebb a király termeinél. Köszönöm neked, Put mester.

PUT: Uram, mielőtt elhagynám színe-

det, hadd tegyek még egy följánlást az ünnepre.

THÁRÉ: Mit tartogatsz még a tarso-lyodban?

PUT: Családom segítségével elvégez-ném még az utolsó szemlét is helyet-ted. Miért fárasztanád magad az ün-nep előtt a hajó körüljárásával?

THÁRÉ: Nem olyan nagy teher az, hogy el ne bírjam.

PUT: De, Uram, a te inad is megrogy-gyanhat egyszer. Sokat veszel magad-ra. Nekünk pedig még sokáig lesz szükségünk rád.

THÁRÉ: Igaz, Put. Fogyóban már az én erőm is. De az ünnep előtti hajó-szemlét mégiscsak a főpapnak kell végeznie.

PUT: Elvégzi helyetted most az építő. Marduk istennek pedig áldozatot mu-tatunk be a te nevedben.

THÁRÉ: Elég, Put! Ki-ki a maga dol-gát tegye! És akkor jól lesz művelve minden e földön. Mit rámmért az is-ten, nekem kell elvégeznem. Elbo-csájtlak, Put.

PUT: Uram, ne tégy boldogtalanná!

THÁRÉ: Elég! Most távozz!

(Befejező része következő számunkban)

Régi fotó, öcsémmel

*öcsém krizantémkoronás
bánatom büszkeségem
fejünk fölött madaras-könyvünk
lábunk alatt felhő ragyog
a nagy számháborúk idején
fele kenyérem odaadtam
te meg zsebkendőd tisztábbik felét
őrizd a számháborúk idejét
savanyúalma-felkelések
kötnek egymáshoz haraggal
nem várunk tüst mögül zenét
a zene bujkál s az álarcos bohócok
minden húshagyókeddet kihagynak*

Széjjelbűvölő

*békaasszony mása
békavári lánya
megejtett a vogul mese
csukaóriása*

*ne ölj meg ne ölj meg
nem vagyok vadréce
róka sunnyog a berekben
el vagyok igérve*

*el vagyok igérve
csókakirály bánja
hogy övé a zöldarany szem
holdravigyogása*

Vallomás annak, aki minden szitákon átszűrte engem

*Szeretlek már. A kezem béna,
fogam közt mások versei.
Folyvást hiányzol. Nincs szavam,
hogy el tudnálak mondani.*

*Hiányzol. Messziről igézi
szeptember a folyókat. Látnak
kék vadludak is könyörögni
szerelmedért. Szeretlek. Várlak.*

Boszorkányos

*csak köszájammal szólhatok
meglopnak jámbor tolvajok
titkával nem ver senki már
félnótás boltom kulcsra jár*

*nyőszörgés mossa arcomat
kivájja mind az árkokat
ha tollázkodom fellegen
várnak rám a Havihegyen*

*árnyékos-délelőtt szememen
s rézpénzen új asszonyt vegyen
(sörénye mézszínű legyen)
koponyám fecskesír legyen*

Barta Ignácné, Kobrák Julianna

1.

Ülünk Barta nénivel a faluszéli házban, egy régi, barna asztal mellett. Kacsasültet, kolbászt tett elém, savanyúkáposztát meg kenyeret.

Nézem a húsz éve nem látott arcot, a húsz év füstté válik, mintha tegnap is itt ültem volna az asztalánál. Az arcától visszacsöppenek a gyerekkoromba.

– Tudod – mondja –, néha kiállok ide a ház mellé, a kukoricás szélébe, nézek Alsórácegres felé és azon kapom magam, hogy ridogálok.

– Mi után ridogál, Barta néni?

– Hát a pusztá után. Nagyon szerettem ott.

Érvek villannak az agyamba, összehasonlítások. Nincs mit siratni azon a pusztán! Aztán nem szólok egy szót se. Hiszen valami ilyesféért vagyok most itt, Sárszentlőrincen. Ezért kerestem meg Barta nénit is. Mert vitám támadt a szülőföldemmel. Nem is vita ez, inkább eszeveszett birkózás. Ropognak belé a csontok.

2.

Mi bajom a szülőföldemmel? Semmi. A szülőföldemhez való viszonyommal van bajom. Magammal.

Azzal kezdődött, hogy elkezdtem Alsórácegressel álmodni. Minden éjszaka menetrendszerűen megjelent álmomban a pusztá. Bármilyen volt is az álom cselekménye, ott játszódtott a lórédomb mellett, a középsőház tövében vagy a csikókarámnál, s ha nem is közvetlenül a pusztában, legfeljebb a Nagysarokig, az Erzsébetdombig, a Hamarászóig vagy a Ráadásig merészkedett el álomom színtere. Nem távolabb tehát, mint amennyit egy gyerek fél nap alatt körbe tud járni.

Eleinte szórakoztatott ez az éjszakai színjáték – esténként úgy feküdtem le, mint akinek bérlete van egy folytatásos filmet vetítő moziba.

Aztán egyre jobban zavart, lassan-lassan lidércbé vált. Hogy miért, annak nem tudtam okát adni. Csak azt éreztem, hogy valami helytelen dolog történik velem, jobban mondva: valami helytelen dolog *részese* vagyok.

Dühömben – vagy talán félelemben – elutaztam az évek óta nem látott Alsórácegresre, hátha a valóságos kép szétrontja az álombelit, hiszen álmomban egy valóságban sosemvolt Alsórácegres jelent meg, az álom olyan tárgyakat, épületeket, fákat rakott egymás mellé, amelyek egyidőben sohasem léteztek.

Egy vadidegen Alsórácegres fogadott. Lebontott, átépített épületek, kivágott fák, betemetett kutak, új istállók. Nesze neked álmodozás – mondtam boldogan, és visszafelé gyalogoltomban mintha a táj is más lett volna: szomorúbb, nedveit-vesztett.

Almaim azonban fittyet hánytak erre a látogatásra. És nemcsak az almaim! A képzeletem is. Az emlékezetem kiradírozta magából ezt az új, valóságos puszta, visszaalakította az épületeket, lebontotta az új istállókat, fölépítette a régesrég elhamvadt görékat, helyükre állította és föllombozta a kiirtott fákat.

A menetrendszerű álmodozás persze, egyszer magától elmúlt. Majd egy idő után újra előjött. S néhány eset után már nem volt nehéz kitalálnom, amit elsőre is sejtettem: Hogy ez az álom a menekülés illúziója. Mindig akkor kezdtem Alsórácegresről álmodni, ha az „éber világban” éppen rosszul állt a szénám.

Ez persze – mondhatná bárki – ideggyógyászati eset, pszichológusra tartozik.

Meglehet. De nagyon jól jellemzi viszonyomat a szülőföldhöz és viszonyomat a világhoz. S azért van merszem szóba hozni, mert nagyon jól tudom: mások is vannak vele így. Már talán nem is tudjuk pontosan, milyen volt szülőhelyünk, szülőföldünk igazi arca. A képzelet telepedett a valóság helyébe. A szülőföld képzeletem már régesrég nem attól függ, hogy mintája milyen is volt valójában, sokkal inkább mai helyzetünktől, mai félelmeinktől, a változó világgal való összekoccanásainktól. A szülőföld, a bölcső egyre szépül, lassan-lassan fétis lesz. Őbenne látjuk az emberi kapcsolatok harmóniáját, a védettség melegét; ez a szülőföld nem produkál váratlan és ellenséges dolgokat, csak megölel és magához szorít. A világ meg közben éles vasakkal szurkál, döföl, lökdös, elrémit, ráncigál.

A futuroológus vonalakat húz a földgömbön. Meghívva, elvékonyodva feketednek a délkörök és a sarkkörök mentén. Az egyik a Pireneusi félszigettől Vlagyivosztokig, a másik Svédország északi csücskétől Madrasig ér. Mi ez? Az aláírás világos: Összefüggő város-komplexumok. Ilyenekben él majd az emberiség néhány évszázad múlva. Alig férhet kétség a futuroológus igazához. A képzelet persze nehezen birkózik meg ezzel a városszörnyrel, ezzel a gigantikus beton-polippal, de még így átabotában elképzelve is iszonyatos – az ember hátán végigfut tőle a hideg.

Azon kaptam magam, hogy boldogan dörzsölgettem a kezem: „Ezt én már nem érem meg, hálistennek! Micsoda szerencse, hogy a huszadik századra esett az életem, amely minden rohanásával, sistergésével, betontömlakótelepével emberméretűbb, mint az acél-emberbolyos, tudatátprogramozó, atomhasadásos jövőendő.”

Erre gondoltam és régi alsórácegresi nyarak villantak föl bennem, egy akácfa megejtően sárguló lombja, a lóistálló békés zajai, rőzseláng világította emberi arcok. Nagyon gazdagnak éreztem magam s szánakozva gondoltam utódainkra, akiknek ebből már alig-alig jut valami.

Tehát boldogan dörzsölgettem a kezem és egyúttal mélységesen elszégyelltem magam. Mert pontosan tudtam, hogy nincs igazam. Mert nyilvánvaló, hogy a jövő hangyaboly-városokban élő embere is megtalálja a maga meghitt zugait, kapcsolatait, amelyre bátran építkezhet a lélek. Az is nyilvánvaló, hogy a jövő embere – ha élni akar, és miért ne akarna – erkölcsileg is magasabb színvonalú lesz, mint mi, a szénporos, olajoskannás, mezítlábas-érzelmű ősök.

Hogy honnan veszem mindezt? Egyszerűen hinnem kell benne. Erre a hitre szükségem van ahhoz, hogy élni tudjak. Nem zsákutcában vagyunk, hanem egy csodálatos út elején. Hiszek hát benne – ha szülőföldem megengedi.

3.

Kicsit elkalandoztam Barta néni barna asztalától.
Vagy közelebb jutottam hozzá?

4.

Véletlenül keveredtem Sárszentlőrincre. Egyszerűen elcsábított a táj. Az idei ősz talán legszebb napja volt. Minden elengedett volt kicsit, békés, már túl a nyári erőfeszítéseken. A nap sem munkából – csak úgy ajándékozó kedvében sütött. A hatos úton autóztam éppen, Pécsről Budapest felé. Kakasd után már sejtettem, hogy nem tudok ellentállni a táj csábításának. Hazamegyek. S Szekszárd előtt szinte automatikusan csavartam balra a kormánykereket. Ez az út Siófokra vezet, de ha jobbra letérünk róla Harcnál, belecsöppenünk Tolna istenhátamögötti részének szívébe. Keskeny, cafrangos szegélyű, bitumenes út jelzi az autósoknak, hogy errefelé a géperejű járművek megrikulnának. Egy útjelző tábla mutatja, hogy jobbra van Medinaszőlőhegy, aztán átvág az ember a pöffeszkedő Kölesden s pár perc múlva a Sióhoz simuló úton eléri Borjátot. A falu közepén egy pillantást vethet az uradalmi-sárga Sass-kúriára, s innentől Sárszentlőrincig már azon az úton megy, amelyen annak idején Petőfi szekere előtt „a négy ökör lassacskán ballagott”. Innen már ismerem az út kanyarulatait, a domboldalokról baráttian tekingetnek rám a szőlők. Sárszentlőrinc meg már majdnem az otthon, hiszen ide már csak négy-öt kilométer Alsórácegres.

Az út kezdetén arra gondoltam, csak végigautózzok a vidéken, majd Paksnál újra kijutok a hatosra s aztán egykettőre Pesten leszek. De Sárszentlőrincnél hirtelen úgy éreztem, hogy nem lenne semmi értelme ennek az útnak, ha nem keresném meg Barta nénit.

5.

Barta Ignác 1940-ben szegődött Alsórácegresre cselédnek. A középsőház felső végében levő közöskonyhás lakásba (egyetlen szoba) költözött családjával. Azaz a feleségével, apósával és anyósával, Kobrák Mihállyal és Kobrák Mihálynéval meg az öt gyerekkel: Juncival, Ferivel, Mancival, Miskával, Pistával. Legkisebb gyerekük, Jancsi, már itt született Alsórácegresen.

A családfő évi bére – mint igáskocsisnak – 60 pengő, 15 mázsa kenyérgabona, két mázsa kukorica, huszonnégy kiló só, nyolc köbméter fa vagy kétszáz kéve rőzse, egy hold kukoricaföld és kétszáz négyszögöl kert volt, valamint két liter tej, plusz minden gyerek után fél liter.

Nagyjából ennyi volt a bére apósának is, aki gyalogmunkásként, majd kanászként dolgozott a pusztán.

1945-ben tíz hold földet kaptak, ezen gazdálkodtak 1950-ig. Ekkor földjeiket felajánlották az államnak és az Alsórácegresen megalakuló állami gazdaság – azaz akkor még Nemzeti Vállalat – dolgozói lettek.

1960 tavaszán otthagyták a pusztát. Sárszentlőrincen vettek egy házat

hatvanezer forintért. Barta bácsi belépett a sárszentlőrinci termelőszövetkezetbe. Ma már nyugdíjas, havi 1369 forintot kap, de még bejár a téeszbe dolgozni nyolc forintos órabérért.

6.

Az alsórácegresiek többnyire Sárszentlőrincnek a pusztá felé eső végére költöztek. Az úgynevezett Árpádtelepre.

– Hogy fogadták magukat a falusiak?

– Mikor beköltöztünk? Hát nem nagyon örültek, az biztos. Egyszer is, a boltban vettem ötven kiló sót...

– Mennyit?

– Ötven kilót. Nemcsak magamnak. Három család részére. Nahát, ahogy fordulok ki a boltajtón, hallom ám, hogy azt mondja a Fördös Mariska: „Ezek a gyűttmentek az összes sót elhordják.” Visszapöndörödtem az ajtóból: „Azok vagyunk, de mink a tíz körműnkkel kapartuk össze, amink van, magukra meg rámaradt, mint számár a fül.” Azóta is emlegeti, ha találkozunk, hogy „hej, de mérges volt akkor, Barta néni”. Mert mostmár nagyokat nevetünk rajta.

– Szóval nincs harag.

Nincs hát. Meg, tudod, az is igaz, hogy voltak közülünk részegesek meg verekedősek is. Csinálták a hacacárét a kocsmában. Aztán azt mondták az itteniek, hogy na, ilyenek a pusztaiak. De mostmár kikupáltunk. Képzeld, van olyan asszony is, aki kidajeroltatott.

Megmondja azt is, kicsodák. Hetven év körül járnak, akárcsak ő.

– És Barta néni?

– Én? Méghogy fodrászhoz!? Olló se érte az én hajamat soha.

– Akkor igen hosszú lehet.

– Fene eszi.

– Megoldja állá alatt a fekete kendő csomóját, a kendő szemérmesen hátracsusszan. Gyér, ősz hajszála alól néz rám, röppenő, fürge tekintete megszorodik.

Sohase láttam Barta nénit kendő nélkül. S ettől belém villan, hogy hiába láttam annak idején naponta, alig tudok róla valamit.

7.

– Hol született?

– Középbogárdon. Festetich-birtok volt, ott szolgált apám. De Középbogárdra nem emlékszem. Uzdón nevelődtem, oda szegődött apám kertésznek, Pesthy Pálhoz.

– Azután is mindig pusztán lakott?

– Igen. Ezt az egy Lőrincet kivéve, egész életemben pusztán laktam. Benedekpusztán, Körtvélyesen, Dorogi-szigetben meg hát Alsóban.

– Hány testvére volt?

– Heten voltunk.

– Hány osztályt járt?

– Négyet. Kilenc éves koromban már kettőző voltam.

- Mi az a kettőző?
- A marokszedőket hívták kettőzőnek.
- Meg tudná mondani, hogy miért?
- Talán azért, mert hat heti aratásért két mázsa búzát meg egy pár papucsot kaptunk... Szóval iskolára nem futotta az időből. Különben is beütött a tizennégyes háború, nem volt férfikéz, akkor kislány létemre meg permetezni is kellett. Igaz, kilencven fillér napszámot kaptunk. Az pedig elég szép pénz volt. Kaptam érte egy blúznak valót.

8.

A blúznak valóról eszembe jut a krepdesin. Vannak ugyanis alsórác-egresi szavak. Mint a Rádás, a nurmizik, a csürközés meg a szédibaba. Ezt nem érti meg más, csak mi. Egyik írásomban szerepel a csürközni szó (egy gyerekjáték különben), következetesen gyürkőzni-nek szedték a nyomdászok, gy-re javították a cs-t a korrektorok.

Így voltam ezzel a krepdesinnel is. Hallottam gyerekkoromban, ahogy a pusztai asszonyok ruhaanyagokról – pargetről, krepdesinről – beszélnek. Azt gondoltam, ez a krepdesin is alsórác-egresi szó. Aztán – felnőtt koromban – egy előkelő könyvben olvastam, hogy a gazdag ember egy vég crêpe de Chine-t teregetett ki ifjú felesége előtt. Crêpe de Chine! Hát erről tárgyaltak a ház végében a cselédasszonyok.

Csak úgy magamnak mormogom.

- Krepdesin.
- Azám, milyen szép krepdesinek voltak akkoriban. De hát az is kiment már a divatból.
- Hogyan öltözködtek?
- Mi, cselédasszonyok?
- Igen.
- Volt, ugye, két-három parget alsószoknya, arra az ing meg a pöntő, egy felszárig érő fölsőszoknya, blúz, kötény.
- Ünnepre?
- Ünnepre felvettünk három-négy alsószoknyát is, persze kislingelve, kikeményítve...
- Minek kellett annyi alsószoknya?
- Hogy dúdosabb legyen az ember lánya... A fölsőszoknya meg ünnepen pityegő föstő volt.
- Mi az a pityegő föstő?
- A szoknya ki volt hímézve lilával vagy rózsaszínnel. Misére meg szövetruhában mentünk. Bársonypapucsban.
- Cipő?
- Cipő az nemigen volt. Tutyi meg klumpa járta. Ja, meg hogy el ne felejtsem, bugyi sem volt. Azt nem viseltünk... De most már, öreg koromra azt is rámeröltették a lányaim. Hiába mondtam nekik, hogy vágja a derekamat.

Bugyi nem volt; minek az a nagy flanc! De hát cipő sem volt.

- Szokott még mezítláb járni?
- Nyáron, idehaza mindig mesztéláb vagyok. Na de ezek a maiak már nem ám! Alig bújik ki az anyja hasából, már cipőt húznak rá. De nem is

baj, jobb a van, mint a nincs. Az embernek is kilenc öltöző ruhája van. Ki a fene gondolta ezt akkoriban, igaz? Gyere, nézd meg.

Átmegyünk a másik szobába, kinyitja a szekrényt. A ruhák, mint a heringek.

– Mert, aki most szegény, az a maga szegénye – mondja Barta néni.

Tavaly nyáron egy bakonyi pusztán jártam. Omladozó pusztá volt, halál előtti perceit élte. Sötét, dohos szobában beszélgettem egy fiatalasszonnyal, két csoda-szőke gyereke a szoknyája szélébe kapaszkodott. Valahogy kicsúszott a számon a kérdés: Hány ruhája van? Fölösleges volt, persze, megkérdezni. A fiatalasszony dühbe gurult. „Mi az, talán még a szekrénybe is be akar nézni? Na itt van, nézze csak!” kiabált és vad mozdulattal felrántotta a szekrény ajtaját. Akasztós szekrény volt. A rúdra csakúgy odavetve, egyetlen gyűrött ruha, az is a hirtelen ajtónyitástól lecsusszan a szekrény aljába. Olyan volt az az üres szekrény, mint egy kétségbeesett ordítás.

Itt, a sárszentlőrinci szekrény előtt Barta néni a férjéről beszél.

– Nehogy azt hidd, hogy a fehér inget fölveszi. Nem veszi az! Meg télikabátja is csak ilyen félkabát van. Másmilyen nem kell neki. Emlékszel rá, akkor is mindig ilyen félkabátban járt.

Hogyne emlékeznék Barta bácsira! Legjobban kackiás bajusza meg a mellényén fityegő óralánc maradt meg az emlékezetemben.

– Megvan még az óralánca?

– Meg hát. Igaz, nem az a régi, amit még láttál, mert az elveszett. De az óra még ugyanaz. Itt van az asztalon, nézd, most hoztam meg az órás-tól. Ez még ugyanaz, harminchatban vettük.

Ebédidő van, nemsokára meg kell jönni Barta bácsinak a téeszéből. Ebéd, persze, nincs, elbeszélgettük az időt.

– Nem lesz mérges?

– Dehogy lesz. Majd talál valamit magának. Nem marad éhen, az biztos.

9.

Szikár, magas ember Barta Ignác. Majdnem olyan, mint régen, csak a bajusza lett kicsikét rövidebb.

– Meg a láb is lassabb lett. S ahogy a láb, úgy az ember esze kerek is. Lassúbb már az ész. Csak a régi dolgok jönnek elő. De olyan pontosan ám, mintha tegnap történtek volna. Minap is, nem eszembe jut, hogy hatvannégy évvel ezelőtt miért is vert meg apám. És mindenre hajszálpontosan emlékszem, még arra is, milyen ruha volt rajta – mondja Barta bácsi.

– Azt mondja a felesége:

– Nem főztem, egyél valami hideget.

Az asztalra mutat, ott van még a tányéron a kolbász meg a kacsapecsénye.

– Más nincs? Ami nem hús.

– Na látod! Lánykoromban mindig azon imádkoztam, olyan férjet adjon nekem az Isten, aki nem szereti a húst... Most meg itt van!

– Amikor szűken volt, meg is ettem volna minden nap. De most, öregemre, nem kívánom. Most már csak összefelé megy az ember, elvan félkoszton is. Valahogy kiszárad az ember. Inkább inna. Igaz is – fordul a feleségéhez –, ugorj át a szomszédba egy literért.

Barta néni rosszallóan néz rá.

– Az Ervin nem iszik. Autóval van – kapaszkodik belém, mert ezt a borkérdést már megtárgyaltuk.

– De én nem vagyok autóval – zárja le a vitát az öreg.

Barta néni kilép az ajtón.

– Emlékszel rá, hogy soha életemben nem ittam. Lakodalmakon, muri-kon mindig én voltam a csapos, mert oda tisztafejű ember kellett. De most már megiszom. Csak attól lehet, hogy öregségére kiszárad az ember.

Térül-fordul, egy fehér lábasban kevert-túrót tesz maga elé. Azt eszi zöldpapríkával. A kolbászra, kacsapecsenyére rá se néz.

Megjön Barta néni. Üres kézzel.

– A bor?

– Nem tudják fölváltani az ötszázast.

Barta Ignác homlokán felhők gyülekeznek. Kobrák Julianna meg elneveti magát, „megijedtél, mi, öreg” és behozza az előszobában hagyott teli üveget.

Barta bácsi tölt. Két pohárba, hátha meggondolom magam.

– Az órad is meghoztam.

Óvatosan helyezi a tenyerére, megnézi alulról, felülről, meghallgatja.

– Hiába, óra nélkül nem lehet el az ember.

A mellénye fölé bökök.

– És most az óralánc végén nem volt semmi?

Mert az óralánc ott virul. Ki látta már Barta bácsit óralánc nélkül!

– Dehogynem.

Mint a hímes tojást, úgy emel ki a mellényzsebéből egy csillogó-villogó vadonatúj zsebórát.

– Ez volt nálam, de ezt mégse hurcolhatja hétköznapi is az ember.

– Mikor vette?

– A gyerek hozta ajándékba. A Mancsi fia. NDK-ban tanulja a fényező szakmát. Most volt itthon és látod, nem feledkezett meg az öregapjáról.

10.

Megint kettesben Barta nénivel.

– Öreg korára rákapott az itlra. Nem mondom, nem iszik nyakló nélkül, de néha igen fölmérgezt.

– Hány éves házasság?

– Éppen most lesz az ötvenedik évforduló.

– Ajándékot vesznek egymásnak?

– Nem. Sose szoktunk. Mostanában a gyerekektől meg az unokáktól kapunk ajándékot... ezt az órát is... meg én ruhaanyagot. De egymásnak sohase vettünk.

– Születésnapra se?

– A születésnapot nem is nagyon tartjuk. Inkább a névnapot. Az Ignác meg a Julianna elég közel esik, olyankor szoktunk egy kis összejövetelt rendezni. Meghívjuk a rokonokat...

– Cselédkorukban vettek-e valamelyik gyereküknek gyári játékot?

– Nem. Tudod mi volt... szőrlabda, rongylabda meg ilyesfélék... De egyszer... egyszer mégis. Amikor a Ferim kórházban volt, harminchatban vagy harminchétben...

- Mi baja volt?
- Vér szaladt az agyára. A tanító be akarta csukni a vaskosárba, tudod, amiben a szentet tartják, és nagyon megijedt szegény gyerek... akkor a kórházba vittem neki egy fölhúzó mozgonyt.
- És a karácsonyok?
- Karácsonykor se volt több pénzünk, mint máskor. Fenyőfa az mindig volt.
- Mivel díszítették?
- Nem emlékszel rá? Pattogatott kukoricával. Pattogatott kukoricát fűztünk cernára. Azzal. Csináltunk égetett cukrot. Meg diót aggattunk rá.
- A karácsonyi ebéd?
- Igyekeztünk, hogy akkortájt vágjunk. Ha sikerült, akkor jutott hús is.
- Baromfijuk volt, igaz?
- Volt, de inkább a tojás meg a pénz miatt. Mert a fertálpénz nagyon kevés volt, az se sok, amit az ember napszámmal hozzá tudott keresni. A kofák meg a kereskedők kocsival kijártak a pusztára, még hallom, ahogy kiabálják „csibeuszi, beuszi”, azoknak adogattuk el a tojást meg a csirkét, hogy legyen egy kis pénzünk, el tudjunk menni a boltba a legszükségesebbekért.
- Ma mit akart főzni ebédre?
- Pörköltet. Mert, tudod, vén számár létemre már úgy vagyok, ha nincs hús, nincs ebéd.
- Annak idején mit ettek leggyakrabban?
- Könnyen elmondhatom: Krumpli meg bab.
- Mit főztek a krumpliból meg a babból?
- Levest, jó sok tésztával. Meg például sűrűbabot.
- Az mi?
- Mostanában babfőzeléknek hívják. Aztán csináltunk krumplikását meg babkását. A krumplikását dödölyének is hívtuk.
- Hogyan készült?
- Szétnyomtuk a főtt krumplit, lisztet tettünk bele és paprikás hagymás zsírban kisütöttük.
- És a babkása?
- Mikor megfőtt a bab, liszttel kikevertük. Mikor már jól összeállt, tányérba tettük, paprikás hagymás zsírral meglocsoltuk, úgy ettük.
- Zöldbőzelék?
- Sóskapulutykát szoktunk csinálni.
- S ha egyszer nem volt hús, mivel ették?
- Galuskával. Jó nagy nokedliket szaggattam, kanállal, nem ám olyan aprókat, mint ma. Azzal ettük.
- Szokott még krumplikását meg babkását főzni?
- Soha. Meg prósztát se. A Mancsi lányom már nem is tudja, hogyan kell prósztát sütni. A régi ételek közül egyedül a savanyú mártás, amit még csinállok, mert azt szeretjük.
- Hogyan készült?
- Főltesszük a vizet, bele babérlevél, só, rántás, ecet, és amikor forr, beleütjük a tojást.
- Kenyeret süt még?
- Dehogyan sütök. Vesszük. Annak idején minden héten öt kenyeret meg egy cipót sütöttem. De most már lassan el is felejttem, milyen az a dagasztás.

Ugatnak az utcában a kutyák, Barta néni az ablakhoz szalad.
 – A táviratos postás. Istenem, csak ne ide jöjjön!
 – Miért?
 – Mert táviratot csak halálesetkor kap az ember. S ha mégse haláleset, biztos, hogy rossz hír.
 Szerencsére nem oda jött a postás.

11.

– Szokott olvasni?
 – Újságot. Jár a Népújság, azt átböngésem.
 – Könyvet?
 – Könyvet még soha életemben nem olvastam.
 – Televízió?
 – Azt néha nézem. Legjobban a nótákat meg a magyar táncokat szeretem. A röplőpávát néztem legszívesebben.
 – Hisz Istenben?
 – Úgy vagyok vele, hogy élő ember azt nem tudhatja, van-e, nincs-e.
 – Templomba jár?
 – Nem. Imádkozni még imádkozok, ókor-ókor. Ameddig tudom, mondom, ha nem tudom, abbahagyom. De templomban nem voltam azóta, amióta a Miska fiamat nem keresztelte meg a pap.
 – Hogyhogy nem keresztelte meg?
 – Tudod, katolikusok vagyunk. Bevittük a gyereket a pusztáról a faluba, a pap azt mondta, nem ér rá, majd kijön úgys a pusztára, ott megkereszteli. Amikor kijött, akkor meg sietett valamiért. Megint csak nem keresztelte meg. Nem vártunk tovább, behoztuk a gyereket Lőrincre, tudod, itt csak evangélikus templom van, és a Fábián tiszteletes úr, az evangélikus pap megkeresztelte.
 – Miska evangélikus?
 – Nem, katolikusnak keresztelte őt az evangélikus pap. Na, azóta nem járok én templomba. Pedig tudod, hogy öreganyi milyen szentes volt.
 Igen. Emlékszem még a kászlin a két egyforma Mária szoborra és a falakon a szentképekre.
 – A szobrok meg a képek megvannak még?
 – Meg. A szobrok most is bent vannak a szobában, de a képeket ebbe az új házba már nem akasztottam ki. A szekrény fenekén vannak.
 – Mit gondolsz, mi lesz az emberrel a halál után?
 – Mi lenne? Elrohadunk. Mostanában mindenkit fölboncolnak. Pedig az élet a vérben van. Ha elfolyik a vér, vége mindennek... Nem akarod megnézni a Mária-szobrokat?
 – De igen. Meg a képeket is.
 Újra bent vagyunk a másik szobában. A két szobron felirat hirdeti, hogy Lourdes-ből valók. A képek is előkerülnek a szekrény aljából. Az átdöfött szívű Krisztus, az őrangyal a rozzant hídon a két ijedt képű gyerekekkel. Idegenül fénylenek a napvilágon. Megszokták már a szekrény puha sötétjét.
 Körülmutatok.
 – Ezek még a régi bútorok?
 – Azok. Én itt alszok ebben az ágyban. Szalmazsákos. A gyerekek akartak venni matracosat, de én már csak jobban szeretem a szalmazsákot. Azon

jobban esik a pihenés. Az uram meg piccsen alszik. Azon szeret. Ő maga csinálta magának.

Lassan összeáll bennem az alsórácegresi cselédszoba képe. Megbeszéljük Barta nénivel, jól emlékszem-e. Volt abban egy szekrény, egy kászli, négy szék, egy gyalogszék, egy asztal, három ágy meg egy piccs.

– Négy fekhely volt tízükre. Hogyan aludtak?

– Gondolhatod. Egymás hegyin-hátán. Senki se volt ott, aki egyedül aludt... Gyere, nézd meg a harmadik szobát is. Ebben laknak Jancsiék.

Jancsi a legkisebb Barta fiú. Nős, gyerek még nincs. A szoba berendezése beillene akármelyik városi lakásba.

– Nézd meg ezeket a faragványokat. A Jancsim csinálta... a csillárt is... Egy darabig Pesten dolgozott, de nem szerettem, hogy ott van. Mondtam neki: Gyere haza, fiam, korcs világ ez, jobb lesz neked idehaza. Azóta itt laknak.

– Volt már Pesten?

– Egyszer ötvennyolcban átutaztam rajta. A Misit mentem meglátogatni Ceglédre. Ott volt katona.

– Emlékszik Pestre?

– Nem nagyon. Csak a zűrzavarra.

– Milyen városban volt még?

– A múlt héten voltam életemben először Fehérváron. Szekszárdon meg már sokszor... Ott el is igazodok.

12.

– Melyik gyereket szereti legjobban?

– Egyformán. Mindegyiket.

Kicsit tétovázik, mintha mégis azt akarná mondani, hogy az egyik közelebb áll a szívéhez, de nem szól.

– Hol vannak a gyerekek?

– Három itt van Lőrincen. Misi sofőr Nagybjomban. A Feri meg a Pisti Dunaújvárosban vannak... Szétszóródtunk. De az a fontos, hogy föl tudtam nevelni őket. Gondolhatod, milyen nehéz volt. A Miskám még szopott, amikor reggel korán el kellett mennem hazulról és csak este tudtam hazamenni... Kínlódtunk mind a ketten. De muszáj volt dolgozni. Volt olyan, hogy egy szakajtó lisztért tíz kilométert gyalogoltam.

– Szült kórházban?

– Kórházban?! Otthon született valamennyi. Még bába se volt nálam soha. Amikor a Pisti született, aznap éppen Kajdocsra mentünk répát szedni. Dorogi-szigetben laktunk akkor. Fele útig se értünk, érzem ám, hogy meglesz a gyerek. Nem szóltam én egy szót se, csak ledobtam a kosarat meg a kapát, sarkon fordultam, mentem haza. Meg is lett szépen a gyerek.

– Segített valaki?

– A szomszédasszony ott volt. Aztán már másnap fönt voltam, nem mondom elsőbbségre inkább üldögéltem, a nagyobb gyerekek kézre adták a főzni valót, krumplit, lisztet... úgy ülve főzögetett az ember. Aztán pár nap múlva már mentünk dolgozni. Mintha semmi se történt volna. Így voltunk vele.

– Mibe pelenkázta a gyereket?

– Ringybe-rongyba. Aztán amikor meg már csúszott-mászott, elég volt

rá egy ing. Azt is fölötöttük a hasán, hogy le ne pisálja, s ha ráérett, elvégezze a dolgát ott, ahol volt, a földes szobának nem ártott.

– Sokat idegeskedett a gyerekei miatt?

– Melyik anyja nem idegeskedik?! Emlékszel rá, amikor Misi kezét elkapta a csuka... alig tudtuk leszedni róla... A legnagyobb ijedség mégis a Feri miatt volt ötvenhatban. Kék ávós volt, gondolhatod, hogy meg voltam ijedve. Nem is maradt volna életben, ha nem éppen akkor operálják. A kórházból meg szerencsére egyenesen hazajött. Velünk volt végig Alsórácegren.

– Mondja el egy napját.

– Mostanit?

– Igen.

– Fölkelek fél ötkor.

– Minek olyan korán?

– Nem tudok tovább aludni. Összesöpröm az udvart, ellátom a jószágot, reggelit készítek. Fölkelnek a többiek is, akkor rendet teszek bent, délre megfőzök. Délután is akad mindig munka, este meg újra a jószág.

– Disznó? Baromfi?

– Két hizó, negyvenhét tyúk, húsz kacsa. Meg gyöngytyúkok is vannak, de azok olyan vadformák, nem is lehet őket a háziállatok közé számítani.

– Mikor fekszik?

– Hat óra felé.

– Rögtön el is alszik?

– Eszi a fene. Csak fekszem az ágyon, gondolkozom.

– Min gondolkozik?

– Hát a gyerekeken jár az eszem... legtöbbször.

– És az élete?

– Mit gondolkozzak az életemen? Végigcsináltam.

13.

Átszalad velem az autó a Sió-hídon. Hátam mögött marad a jól ismert táj. Jobbra elmarad Dorogi-sziget is, ahol Barta néni három gyereket szült. A szülőföld. Lám, az én szülőföldemből Barta néni kihagyhatatlan.

Már Paks felé járok. Ha jobbra nézek, láthatom az atomerőmű építkezéseit.

Szertartás

*Szertartás ez már, nem panasz.
Végleges lettél. A szobor,
melyet a mély márványterem
királyi csendje leng körül.
Nem siratás ez. Rekviem.
A súlyos mennydrapérián
átténylik hűsen a derű.
Lombok mormolják: úgy legyen.
Szertartás már ez. Gyönyörű.*

Mementó

*Itt áll a fa. Virág és gyümölcs
elműlott róla. Csak az árva váz,
a jellé szikkadt szerkezet maradt.
Itt áll a fa, mit többé nem aláz
a változás kényszer-parancsszava.
A puszta gyász a tájba költözött.
Itt áll a fa, hol villog a tavasz.
A memento az ölelés fölött.*

Kőmozdulatlan

*Tapadj a sziklán fönn magadban,
ha láng zuhog, ha dér temet.
Vadrózsamakacs létezésed
lobogjon évszakok felett.
Tépesd magad a hóviharral.
Tűrj hát! Légy kőmozdulatlan:
Naponta szaggatott, megölt.
Örökre kiírthatatlan.*

Madárijesztő

*Arcán a mocskos hólé csorog,
akár köpések. Korbácsolja szél.
Két fa mellette: két konok lator.
Csillagszegekkel átvert kezeit
örzön kinyújtja a földek fölé.
A táj keresztjén megfeszítettett.
Víz szivárog melléből. – Mint a vér.*

KISS DÉNES

Égi folyó

1

*Nagy halak égi folyója
ikrát szikráztató
Nem léphetek még egyszer
ugyanebbe a sorsba
Maradok sugarak foglya
vétkekben tisztuló
Mignem lelkem is föloldja
törvények örök sodra
égi-földi folyó*

2

*Föloldja fények íve ivása
kék iszapba bezár
Szomjat iszom szomjazom
hiába vetem el magam
végzetnek csíráztat e táj
Nem másutt puha csillagon
hordja kiszámítható napom
forgó-keringő határ
Mind jobban hasonlít kopár
égi fényekhez homlokom*

Verskereső

1

*Anyám arcának küttenekén
mélységes mélyben
szemsarki könnycsillogás*

*Sokáig hallgatózom
míg megcsobbannak
elejtett szavaim*

2

*Fejem szüntelen égbe verem
Alacsonyan van itt a Nap
fényes mestergerendája
S minden ami magasabb
az is bejönne a házba*

3

*Ettől a súlyosodástól
lesz könnyebb alattam a Föld
s nehezül el himzett madárfütty
Homloklényemtől roskadok*

*Ettől a súlyosodástól
tömbökké vastagodik
virágillatok cicomája
Mint roppant szappanbuborék
pattannak szét a hajnalok*

Kifenten

*Nem vetődtem az idők közepére
vihart növesztő fekete magnak
De arcomig ért egek sarlóéle
és megragadtam ezt a hatalmat*

*Ki már látta milyen az anyja vére
a magáéból az már csak adhat
Kifenten fényesül től szelidsége
s ajánlja fenekedő vadaknak*

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS SIMON BÉLAVAL

Késve érkezem, kettesével veszem a lépcsőfokokat. Első emelet, második, még egy. Fölnézek a padlás magasságába. Simon Béla a lépcsőház korlátjának dőlve vár. Mögötte a műterem ajtaja nyitva. Háromnegyed tíz. Talán már negyedórája ott könyököl. De ha fél órát késtem volna, tudom, akkor is ugyanilyen nyugodtan állna. Ráér, vár, komótosan fújja a füstöt. Nem kérdezi, miért késtem. Olyan, mint egy székely gazda magas homlokú házának tornácán. Hatvanöt éves.

Amikor fölérek, lihegve szólalok meg:

– Miért nincs lift ebben a házban?

– Barátocskám, a Parnasszusra gyalog lehet csak följutni – mondja Simon Béla. Kezét széles mozdulattal a vállamra teszi, és a műterembe tessékel.

Pécs, Kolozsvár utca 20. A harmadik hasonló műteremben járok. Bizse Jánosé és Soltra Eleméré ugyanebben az utcában van; alapterületük, beosztásuk szakasztott egyforma. Ha lehet, Simon Béláé egy fokkal az övékéénél is zsúfoltabb. Az ablakból kormos háztetőkre, ferde kéményekre, mocorgó tévé-antennák csápjaira látok. A szobában hegyén-hátán kép. Székely és délszláv szöttesek a faállványon. Az asztalon breázai román népi terítő. A falon sokac szöttek. A fal mellett fölfedezek két alacsony fotelt, egy merev derekú ülőalkalmatosságot és egy fonott kerti széket. A fotelt választom. Sőhajtvá ereszkedem bele.

– Na, mi az? Fáj a derekad? Múltkor látom a Lantos Ferit, lehajol, hogy megkösse a cipőfűzőjét, hát alig tud fölegyenyesedni. Amikor föláll, ki van vörösödve az arca, mint a paprika. Mi van veletek? Sőhajtoztok? Mit szólnak akkor én? De nem panaszkodom...

Fölfedezek egy alacsony asztalkát, rajta tálcák, üvegek, poharak, kupicák. Megnyugszom.

– Jó, hogy eljöttél. Már egy éve várlak. Amióta elkezdődött ez a sorozat – mondja, és pálinkát tölt. – Jó az, hogy mindig jön valaki. Egy vendég, egy barát, egy festő, most te vagy itt. Múltkor Kállai Gyula látogatott meg... Csak az ökörszék magában... Pálinkával fogjuk kezdeni, aztán van egy kis hazai borom, de ha sört vagy kólát akarsz, azt is kaphatsz. Ebben a sorrendben lehet inni. Mindig gyöngébbet. De fordítva nem. Akkor fejtetőre áll az ember.

Tizenöt éve ismerem. Ez alatt az idő alatt alig változott az arca. De ha régi önarcképeit nézem, akkor is. Talán kissé megereszkedtek a vonásai, kissé táskásabb lett arcán a bőr, de ma is ugyanaz a kéken csillanó szem, ugyanaz a mohón szimatoló csavart orr, ugyanaz a kis bajusz a száj fölött.

Nehezen tudnám felsorolni még ennek a tizenöt évnek a kiállításait is, hát a csaknem négy évtizedes pályá minden szereplését. Képei számos hazai és külföldi tárlaton szerepeltek. Közös kiállításon vett részt Budapesten, Pécsen, Székesfehérváron, Szekszárdon, Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Kapos-

váron, Győrött, Lengyelországban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában, Finnországban (van, ahol többször is); nagyobb anyagot bemutató, egyéni kiállítása volt Pécsen, Budapesten, Kaposváron, Nagykanizsán. Sok jót és elismerőt írtak róla: Pogány Ö. Gábor, Koczogh Ákos, Németh Lajos, Solymár István és mások. Rövidesen megjelenik *A művészet kiskönyvtára* sorozatban a pályáját bemutató kismonográfia, Hárs Éva munkája.

– Már régóta vártalak... – emeli föl a kupicát. – Beszéljünk mindenről, barátocskám. Életről, képekről, művészetről, még művészetpolitikáról is. Őszintén. Magyar emberek vagyunk és demokraták. Annak születtem, demokratának. A környezet nevelt azzá.

– Fogarason születél...

– Ott. Mégpedig 1910-ben. Egyik szomszédunk szász volt, a másik román, szemben pedig egy zsidó család lakott. Képzeld el ezt a situációt! Mindegyiknek volt gyermeke-lánya. Rózsival beszélgettem, Auréliát szerettem, Hildával a havasokba jártam. Egyetlen nációt se tudok utálni. Megtanultam mind a három nyelvet, a magyart, a románt, a szászt. Mindenféle dalokat énekeltünk. Beleszerettem népi szokásaikba, azért imádom a sajátomat. Ezek az élmények voltak elindítói az életemnek. Olyan érdekes a gyerekkor! Lehet, hogy igaza van Freudnak: Az ember egész életét meghatározzák az első évek; akkor dől el, mit szeret, mihez vonzódik, mit utál. Fogarason tornácos házunk volt. A város végén laktunk. Szemben velünk egy kis kocsma állt, az egyik szomszédnak kis trafikja volt, a másiknak kádárműhelye. Nekünk nyolc hold földünk volt. 1922-ig gazdálkodtunk. Akkor nagyapám meghalt, a két testvér, apám és Katica néném között elosztották a földet. Apám eladta a maga részét, a pénzből kis vendéglőt nyitott, kuglipályánk is volt. Négyen voltunk testvérek. Óvodába nem jártam, két bátyám volt az óvoda, tőlük lestem el mindazt, amit lehetett. Egyszer anyám kiáll a tornácra, és látja ám, hogy füstöl a kukoricás. Jön a sorok közé, és ott talál bennünket: szívjuk a kukoricahajból újságpapírba sodort nagy cigarettákat. „Jézus-Mária, azt hittem már, ég a kukoricás” – csapta össze a kezét... Emlekek ezek, és hovatovább mind szebbek lesznek... Az Apafi utca 22-ben laktunk. Az utolsó erdélyi fejedelem nevét viselte az utca. Épp a várhoz vezetett. A vár... Víz vette körül. Télen korcsolyáztunk. Nagy telek voltak. Babits Mihály is írta az édesanyjának onnét, hogy nincs olyan hideg sehol, mint Fogarason. Babits néhány évig a fogarasi állami gimnáziumban tanított. Olvasgattam a leveleit. Volt ott egy Chibáné nevű cukrász. Mejjes, teli, szép asszony volt. Oda járt Babits kávézni. Ott lett szerelmes egy kis német lányba. „Bolován” – így hívták Babitsot a román diákok. Azt jelenti: nagy kő, nem lehet megmozdítani. Arra mondják, aki nem mosolyog, zord kinézésű ember... Fogarason születtem, de apámék udvarhelyiek voltak. Mint gyerekek, rendszeresen oda jártunk Jenő bátyámhoz nyaralni. Szejke vize, Csere utca, Szarkakő. Érdekes szavak ezek, kérlek, jegyezd le. Ott jöttek le a Hargitáról, ott hozták a borvizet. Meg is festettem ezt a képet. Bebarangoltuk a Küküllőmentét, a Budvárt, a Csicsert. Tekeregtünk, mászkáltunk. Talán akkor szerettem meg a természetet. Kertek, szénaboglyák, cséplés, asztagok... Ez volt a környezet. Most számháborút játszanak a gyerekek; mi apró almával dobálózunk, kukoricaszárral verekedtünk.

– Mikor kezdted festeni?

– Már megvolt a korcsolyám, amikor karácsonyra egy doboz festéket kértem. Tizenegy-tizenkét éves lehettem...

– Az elemi után a középiskola következett?
– Ez egy református felekezeti algimnázium volt. Már az első világháború után. Az iskolát Ignác Rózsa édesapja alapította. Református esperes, nagy demokrata ember volt. Képviselőnek is megválasztották. Románul parasztosan beszélt. Ezért a bukaresti parlamentben hibátlan latin nyelven adta elő a beszédét. Megtapsolták. A felesége, Ignác Nelli oktatta a gimnáziumban a magyar nyelvet és a görög pótló rajzot. Engem is ő tanított. A négy gimnáziumi osztály után a kereskedelmi következett. Ott érettségiztem.

– Jártál azóta Fogarason?
– Hogyne! Többször. Tavaly is, tavalyelőtt is. Őcsém él Fogarason, nagynéném Udvarhelyen... Ignác Rózsa fölöttem járt az iskolában. Volt itt nálam Pécsen, én meg nála Pesten. Az ő családija dési... Tudod, milyen jó ez a beszélgetés? Törtem a fejemet, hogy mit kérdezel majd tőlem. Elővettem a noteszaimat. Eszembe jutottak ezek a régi dolgok. Különben talán elfelejtettem volna őket.

– Fogaras után mit csináltál?
– Egyik bátyám Bukarestbe, a másik Temesvárra ment, én meg 28-ban Kolozsvárra kerültem. A Rákóczi utca 22-ben laktam egy román diák barátommal. Most is így hívják az utcát: Rákóczi. Béreltünk közösen egy szobát, mert a Szent Jóska már tele volt. Így hívtuk a katolikus internátust. Kolozsváron kezdtem meg képzőművészeti főiskolás éveimet. Nagyon jó irányt kaptam. Ma is hálás vagyok ezért. A főiskola fiatal román művész-tanárai akkor kerültek haza Párizsból. Nagyon jó tanárok voltak. Ladea Romulus, Catul Bodgan, Domján, Papp Sándor...

– A város mit adott?
– Tudod, mi volt akkor ott? Egy nagy Ady-hullám. Kolozsvár kiharcolta magának Adyt. Ady-esteket rendeztünk. Ady-imádatban éltünk. Ma is őt szeretem a költők közül a legjobban. Nézz ide! – Simon Béla egy széles, aranykeretes képre mutat a műterem falán. A kép Rippl-Rónai híres Ady-portréjáról készített ceruzamásolat. – Az eszményképem. Nem mint ember, hanem mint eszme és gondolat. Hát ez folyt ott. Lehet, hogy furcsán hangzik egy festőtől, de nincs szavam rá, mennyire bensősöm az irodalom, a költészet, a zene. Tudod, mi a legérdekesebb? Ady figyelmeztetése. „És mi nem leszünk majd szétszórva / Árvult, de mégis győzedelmes fajta: / Minket korszakok tűzdühe nem edzett / S fölolvaszt a világ kohója / S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.” Ezt írta. Milyen igaz volt! Mennyire kell vigyázni, hogy a magyar nyelv, a magyar népművészet megmaradjon! Az ő félelme a szétszóródástól... Mondd, nem csodálatos? ... Kolozsváron nagy barátságok szövődtek. Ott volt Makkai Piroska, Szervátiusz Jenő, Gy. Szabó Béla, Kos András, Kosa Haba, Debitzky Pista. Román barátaim is voltak: Eugen Gasca, Abrudan, Medrea. Most Bukarestben élnek. Amikor egy magyar delegáció tagjaként nemrég kiküldtek Romániába, ők próbáltak segíteni, hogy Nagy Imre kiállítását Budapesten meg tudjuk rendezni... Kolozsvár környékén is sokat jártam. Megismerkedtem Elekes Mariskával, meghívott Kaplyonba, sokat festettem ott... Találkoztam Gaál Gáborral. Szentmargitán egy családhoz voltam hivatalos. Ott volt ő is... Désen közös kiállításunk volt Dési Huber Istvánnal. Vele is megismerkedtem...

– Hogyan kerültél Magyarországra?
– Kérlek szépen az úgy történt, hogy volt egy pályázat, és a *Magvető* című festményemmel megnyertem. Így lettem a budapesti Képzőművészeti

Főiskola ösztöndíjas növendéke. Kós Károly ajánló levelével jöttem. Ma is megvan a levél...

– Kik voltak a tanáraid?

– Szőnyi, Rudnay... De ismertem Egryt, Kosztát, Nagy Istvánt is. Nagy Istvánnal még Erdélyben találkoztam. Kérlek, ő úgy nézett ki, mint egy vándor, egy hontalan. Pedig egyike volt a legnagyobb festőknek. Rippl-Rónait személyesen nem ismertem, csak a dolgait. Sokat tanultam tőle. Azt csodáltam benne, hogy amit hazahozott Párizsból, a modern művészetet, be tudta építeni Kaposvárra, a magyar világba.

– Hogyan tanított Szőnyi?

– Mint ember volt az eszményképem. Hetente kétszer jött be az osztályba korrektúrázni. Breznay József, Szentgyörgyi Kornél, Cziráki Lajos, Imre Pista voltak a kollégáim. Amikor fél Pest Szőnyit másolta, én nem tudtam őt másolni. Azt mondta, nekem arra kell vigyázni: túl franciás szellemben látom a világot. Volt ott egy képem, két aktról volt szó, az egyik ül, a másik mellette áll; azt mondta Szőnyi: „Ez még inkább grafika. Fogja inkább színbe a kompozíciót.” Másnak épp az ellenkezőjét tanácsolta. „Túlságosan szétesik a kép, túl nyálkás...” Volt egy gyakori kifejezése: „Nem elég emberi ez a kép...” Ha alakot ábrázolt: „Trubadurt csinált belőle...” Hát ez volt az ő korrektúrájának a lényege.

– Miért jöttél Baranyába?

– Pesten megismerkedtem Iluskával, megnősültem, az ostromot ott éltük át. A lakásunk romokban hevert. Hallottam, hogy itt keresnek egy románul tudó házaspárt az egyik iskolába tanítani. Lejöttünk hát Baranyába, Alsó-szentmártonba. Ott éltünk 59-ig. Akkor halt meg szegény feleségem, Siklóson temettem el. Azóta újból megnősültem. Született egy kislányunk, Krisztina. Göntéren vettem egy kis préházat. Most már egy sír, egy házikó és egy gyerek kötnek ehhez a tájhoz. A második hazám lett Baranya. Hogy mondják? Otthon van Erdély, itthon van Baranya. Hogy mondta Mikes? „Úgy megszerettem Rodostót, hogy soha nem feledhetem Zágont.”

– Szentmártonban cigányok között éltél...

– Csaknem tíz évig! Ezekről a dolgokról vastag könyvet lehetne írni... Először lejöttem megnézni a helyet magamnak. Igazgatói lak, kéttantermes iskola; akkor a falu egyik felét cigányok, a másikat még sokacok lakták. Senki se akart odamenni tanítónak. Minden második gyerek trachomás volt. Azaz ijesztgettek: „Festő létedre te is szembetegséget kapsz.” Nem volt mit tennem. Nem volt választás. Elvállaltam az iskolát. De nemcsak ezért tettem. Megfogott a cigányok színes élete. Ez egy külön világ. Más színek, ősi formák, szokások. Feleségem egytől négyig tanított magyarul. Én pedig a román nyelvet, írást, olvasást és a rajzolást tanítottam. Ha a gyerekek nem értettek meg valamit se magyarul, se románul, akkor lerajzoltam a táblára. Olyan voltam ott, mint egy varázsló, egy sámán. Ez ment kilenc évig. Amikor meghalt a feleségem, kértem, hogy bejöhessek Pécsre. Akkor alakult meg itt a művészeti gimnázium.

– Ott tanítottál több mint tíz évig. Hogyan gondolsz vissza erre az időre, az iskolára, a tanítványaidra?

– Kérlek, én szeretem a gyerekeket, szeretem az embereket. Itt már mint művész-tanár tanítottam. Tudod, mi volt az elvem? Repetitio est mater studiorum. Ismétlés a tudás anyja. Az a lényeg, hogy négy év alatt tanuljon meg a gyerek fejet és aktot rajzolni, festeni. Amíg ezt gyúrtam velük, én is képez-

tem magam. Ötleteket adtak. Problémákat hoztak. A fiatalságtól is lehet tanulni. Mint tanár, nem szigorúsággal vittem őket előre, hanem szeretettel. Itt nem lehet durvasággal célt érni. Nem lehet azt mondani: „Fiam, ezt pedig igenis megrajzolod!” Hanem rá kell vezetni: „Nézd, ha ezt így meg így csinálod, akkor ez születik belőle...” Hangulatot kell teremteni. Aki megutáltatja tanítványaival a szakmát, az nem jó tanár. Tudod, mi fogott el irányukban? Az együttérzés. Ezek is elindultak valamerre. Vajon beérkeznek-e? Ha erre gondol az ember, nem tud durva vagy kemény lenni. Mint pedagógust is elismertek. Megkaptam az oktatásügy kiváló dolgozója kitüntetését. Ma is elég gyakran találkozom régi tanítványaimmal. Kikre gondolok szívesen? Bachmann Zoli, Pincehelyi Sándor, Major Kamill, Deák Zsuzsa, aztán Farkas Laci, Palotás Jóska, Schubert Péter... Hogy csak pár nevet említsek kapásból. A százhusz gyereket nem tudom mind név szerint felsorolni. Kb. ennyien mentek át a kezemen tizenégy év alatt. Szerettem tanítani. Most is eljön ide egy-kettő, akivel beszélek művészetről, és tanítom erre-arra.

(Simon Béla két nap múlva levélben kér kiegészítést: „Még egypár nevet a tanítványaim felsorolásából: Proszka László, Vig István, Valkó László, Takács Béla, Bicsár Vencel, Ficzek Ferenc, Parill Arany, Tuza László, Kovács Sári, Nádaskai Nóra stb.” – Talán attól tart, hogy egyetlen név kifejejtésével is megbánt valakit?)

– Említetted az akt-rajzolást. A kívüllálókat ez izgatja.

– Elmondok egy sztorit. Az egyik gyerek nagymamája egyszer benézett az iskola ablakán, és látja ám, hogy az unokája aktot rajzol. Bejött az irodába, és nagy lármát csapott: „Micsoda iskola az, ahol meztelen embert rajzolnak!”... A harmadik osztályban kezdjük az akt-rajzolást, megfelelő előkészítés után. Előfordul, hogy eleinte ficáinkolnak a gyerekek, de ha rájönnek, hogy le kell rajzolni nekik, amit látnak, nekem pedig nem mindegy, hogy ez hogyan sikerül, napirendre térnek a dolog fölött. Egyébként is a művészet nem szemérmes. Onnét vesz, ahonnét kap valamit. Ha korrektúrázom, eszem ágában sincs, hogy megbotráncokozzam. Azt tapasztaltam, hogy ezekben a gyerekekben négy év alatt sokkal nagyobb tiszteletadás alakul ki a formák, az emberi test, a tisztaság iránt, mint amilyen kép néhány botráncozó civil fantáziájában él. Ha megnézed Csontváry tanulmányait, rajzait, fejeit, láthatod, mennyire fontos a modell utáni rajz. Amíg tanítottam, tizenegy női és három férfi modellünk volt. Számukra a megélhetés egyik módja ez. A női modellek közül huszonnyolc éves volt a legidősebb. Megfigyeltem, ezután már nem szívesen vetkőznek le a nők. Hiúk. Idősebb modellünk, akinek csak a fejét rajzolták, több volt. Mondhatom, nem könnyű mesterség. Húsz forint órabért kaptak. Nem keveset vállal, aki rászánja magát. Én képtelen lennék ott ülni öt óra hosszat mozdulatlanul.

Simon Béla kis csomagot tesz az asztalra. Szétbontja a fehér selyempapírt, a tálcán rózsaszínre sült sajtos pogácsák illatoznak.

– Vegyél. Jobban lehet rá inni – mondja. – Tudod, honnét való? Ha vendégeim vannak, mindig Pirikénél veszek pogácsát a vasúti restiben. „Pirike, vendégeim lesznek. Ne ám háromnaposat adjon” – mondom neki. És Pirike mindig frisset ad.

– Voltál már életveszélyben?

– Voltam. Többször is. Először még gyerekkoromban. Bátyámmal fűrödni mentünk az Oltra. Nyáron olyan sekély, hogy át lehet rajta menni. Úsztam vidáman a bátyám után. De kifáradtam; vitt le a víz. Kiabáltam.

„Állj le!” – mondta a bátyám. De nem ért le a lábam. A többiek azt hitték, viccelek. Majdnem megfulladtam. Azóta utálok a vizet... Aztán a második világháború idején, az ostrom alatt, Budapesten éreztem közel a veszélyt. Feljöttünk a pincéből. Ahogy kilépek a kapun, a negyedik házból lőttek. A fejem mellett süvítettek el a golyók. Azt hittem, ott maradok...

– Mondj gyorsan egy számot!
– Tizennégy.
– Egy gyümölcsöt.
– Alma.
– Egy színt.
– Vörös.
– Szerinted van a színeknek valamiféle jelentése? Úgy, ahogy Rimbaud tulajdonít jelentést a magánhangzóknak?

– Természetesen.
– Neked mit jelent például a vörös?
– Az életet és a vért.
– A kék?
– Nyugalom, és a hidegség bizonyos fokig.
– A sárga?
– Hiúság. Irigység is van benne.
– A zöld?
– Az élet színe, de vértelen.
– Mi a véleményed erről a mondatról: „Aranybarna formációit a szét-eső kontúrok lágy hullámlása jellemzi”?

– Nem értem. Ellentétes megállapítások vannak benne. A „széteső kontúrok” és a „lágy hullámlás” kizárják egymást. Ez, kérlek, marhaság.

– Pedig tudós munkából, a háromkötetes *Művészeti lexikon*ból idéztem. Igaz, ugratásból került oda. Bizonyos Alfred Leanque, ejtsd: Link Alfréd, „(Párizs, 1926. jún. 23. –): angol származású francia festő, az absztrakció egyik szélsőséges képviselője” neve alatt olvasható. Te észrevetted, a szerkesztők nem figyeltek föl a „link-elésre”.

– A műkritika tele van ilyesmivel. Rólam is írtak már hasonlót.
– Rossz véleményed van a kritikáról?
– Az oszmán hadak katonái, a janicsárok minden szobrot megcsonkítottak, minden alakot ábrázoló faragványról az emberi arcot leverték. Ma is vannak, akik nem éles karddal, de kihegyezett tollal kiszúrnak és leütnek minden emberközpontú, különösen népünk életét ábrázoló művészeti munkát, kiállítást, bemutatott alkotást... Úgy kellene írni a művészetről, ahogy Illyés Gyula ír az *Iránytűvel* című kötetében. Most olvasom a könyvét. Föltétlen írd meg: Milyen jó, hogy él még! Ahogy sűrítve elének tudja tenni ezt a világot! Tényleg fáklyaláng Illyés Gyula. Fáklyalángként kell hogy világítson! Ha egy nép elveszti nyelvét, dalait, gondolkodásmódját, akkor megszűnik. Tudod, mi a szerencse? Talán az, hogy a szocializmusban a nemzeti-ségek kultúráját, nyelvét, szokásait elő kell segíteni, nem lehet elnyomni. A legkisebb nép, a cseremiszek, a zürjének, az örmények ápolhatják a nyelvüket, iskolákat építenek nekik.

– Van valamiféle festői ars poeticád?
– Ez az én ars poeticám! Nemrég olvastam egy tanulmányt. Azt írja a szerző, hogy mivel megszűnt a régi paraszti életforma, menthetetlenül elpusztul a népművészet. Olvasom: „A probléma abban rejlik, hogy a népművészet

már mindenütt felbomló stádiumban van, elvesztette funkcióját, életben tartása reménytelen. Nincs meg a paraszti közösségeknek az a homogén világa, amely megszülte a népművészetet." Én erre csak azt mondhatom: amíg él a nyelv, amíg van dal, addig nem szűnhet meg a népművészet. Köszönet a tanulmány szerzőjének, hogy figyelmeztetett erre a problémára. De én nem hiszem, hogy elpusztul a népművészet. Itt van a zenei kultúránk! Születhetett volna egyetemes zene a magyar népdal nélkül? Nézd meg ezt a könyvcímlepet! A nagy katalán festő, Picasso rajza díszíti. Hát nála a nemzeti forma lehetett ösztönző? Picasso bikáiból születhetett egyetemes művészet? Valami akkor igazán gazdag és egyetemes, ha nem sablonos formákból épül föl, hanem ha minden nép odateszi a magáét. A tehén után ballagó paraszt átváltozott mezőgazdasági munkássá. De az én lányom már fújja a „Kis kece lányom”-at. Én továbbra is a nép életéből fogom meríteni a képeimet. Miért kellene idegen tollakkal ékeskednem? Ha a magunkét nem becsüljük, a másét se szerethetjük. Az egyetemeset akkor érjük el, ha magunkból indulunk ki... A háború borzalmait elrettentő példaként feledtetni nem kell, de a festészet legyen ünnep a szem számára. Elég volt a jajból, a sivitásból, a görcsös halálhörgésből. Mi a békét készítsük elő! Azzal, hogy építünk. A képen is építünk. A művészet fonjon koszorút minden ünnepünkre. Nézd meg ezt a képet!

Simon Béla a színes sokácterítők alól egy festményt húz elő, és a padlóra állítja.

– Ez a kép is ünnep. Várják az emberek a buszt. Mi még nem merítettük ki a népművészetet. Még az eszközöket sem. Azt kell megkeresni, ami egyetemessé válhat. Ahogy Bartók csinálta. Nem idegen totemek kellenek nekünk. Mi, festők még nem jártuk végig azt az utat, amit Bartók és Kodály. Keresem a köcsögöket! Ahogy Cézanne francia almákat, francia korsókat, francia vázákat festett, nekem is meg kell keresni az elkoptatott bicskákat, az öreg tejescsuprokat. Ha nálunk egy nagy kiállításon végigmegy az ember, bábeli zűrzavar veszi körül. Külföldön meg a kommersz áruvá vált absztrakt dolgok áradata önti el. De nem tudom, jó-e, ha ezt megírod. Illyés meg merte írni...

A festő új képet fordít felém.

– Mutatok neked egy másik képet. Nézd, milyen modern vagyok! Virágok. Nem olyan, mint egy absztrakt kép? De ezek a mi begóniáink. Értő szemmel kell fölismerni és értékelni mindazt, amit az egyetemes képzőművészeti kultúra és a modern művészet eredményekben fölmutatott. Rippl-Rónait említettem. Ő felhasználta, beépítette a modern művészetet, a sajátunkat gazdagította vele. A magunk népi világát mellőzni nem lehet. Talán van ebben némi kutyahűség, de nemzeti létünk, szocialista fejlődésünk értékét ez jelenti.

Újabb festményt mutat.

– Megismered? Mákgubók. De olyan is, mint egy kalotaszegi varrottas. Csakhogy a látványt én nem másoltam szolgai módon, hanem átkomponáltam. Figyeld meg, a háttér milyen huncut dolog. Három színt adtam háttérnek, a kéket, a pirosat, az okkert, és így egészen más lett a kép. Új teret építettem... Mutatok egy másik képet. Ezek iriszek. A mi pusztáinkon terem. A szőlőmben van a pince előtt egy ilyen iris-csokor. Ott láttam ezt a virágot.

Simon Béla visszarakja a képeket. Leteszem, majd újra fölveszem a tollat és a papírt. Pihentetem az ujjaimat.

– Ez az én hitvallásom a magyar művészetről. A képeim. Amiként a magyar népdalból egyetemes zene, nagy művészet tudott lenni, úgy a képzőművészetet is sajátos tradícióinkkal gazdagítva emeljük művészetté. Ha van magyar nyelv, magyar dal, magyar irodalom, Magyar Szocialista Munkáspárt, akkor kell hogy legyen magyar piktúra is. Ha ünnepelni akarunk, akkor a művészet fűzzön rá koszorút.

Az üvegek ürülnek. A szobában egyre melegebb lesz. A festő ablakot-ajtót nyit.

– Még egy kérdést engedj meg, Béla bácsi...

– Csak bátyám.

– ... Béla bátyám... Nemrég jöttetek meg külföldről. Milyen volt az utazás?

– Bejártuk fél Európát. Csoportos utazás volt, de nekem tanulmányút. A Munkácsy-díjból vettem egy Trabantot, aztán eladtam, volt egy kis pénzem. Mondtam Zsuzsának, a feleségemnek, ezt most elutazzuk. Zágrábban ültünk autóbuszra, Velence, Észak-Olaszország, Dél-Franciaország, Spanyolország, Portugália, ezen az útvonalon mentünk. Tizenöt napig tartott. Voltunk Banyusiban, ahol Rippl-Rónai festett. Láttam Picasso szülőházát. A Pradóban negyvennél több eredeti Greco található. A remekműveket is megnéztem, de engem igazán a táj és az emberek fogtak meg. A piacok! Megáll az ember a madridi piacon, és a szeme-szája eláll. Portugáliában a kikötők! A kikötő is egy óriási város. Izgalmas napokat éltünk ott át. Délről jöttünk északra, Sevilleből Beja felé. Olyan helyeken jártunk, ahol magyar embert még alig láttak. Bementünk a bankba pénzt váltani, jött egy csomó ember, plakátokat nyomtak a kezünkbe, hogy vigyük Lisszabonba. Lisszabon, az aztán érdekes. Ott éreztem: ez az ország megúsza a háborúkat. Négyszáz éves gazdagság, világalalom, ömlött az arany. Ott hajózták ki a gyarmatokról hozott fűszereket. A legelőkelőbb helyeken laktunk. A szegény negyedekbe nemigen jutottunk el. De messziről láttam, hogy ezek most is olyanok, mint amilyen nálunk a Mária Valéria-telep volt. Skicceket, vázlatokat készítettem. Egyikből-másikból majd kép lesz.

Delet harangoznak, szedelőzködöm. Simon Béla még tartóztat:

– Körül se néztél... Szeretem a zsúfoltságot. Negyvenöt éves koromig nem volt műtermem. Mindig az ebédlőben festettem. Akkor szoktam meg a zsúfoltságot... Nézd meg a könyvtáramat! Könyveim is vannak... Nézd meg a vendégkönyvemet! Párizstól Pekingig ki mindenki szerepel benne...

Amíg a festő a műteremben matát, mappákat vesz elő és rak el, szemlélődöm. Az egyik falat bekeretezett oklevelek borítják. Az ablakpárkányon fölpuozott, üres cigarettás zacskók, gyufaskatulyák.

– Azokat nézed? Aki itt járt nálam, annak valamit itt kellett hagynia. Zalog volt, hogy ismét visszatérjen.

Simon Béla lassú, kényelmes mozdulatokkal hol ide, hol oda lép a szobában. Keres valamit, vizsgálódik, mint egy székelő paraszt a portáján. Odébbtesz, megigazít, lesimít, becsuk, fölrak, megnéz valamit. Mintha Tamási Gáspárt látnám, Farkaslakán, a Tamási-ház udvarán.

Simon Béla ceruzáját keresi, hogy egy képre ráírjon valamit.

– Te is kapsz tőlem valamit – mondja. – Gouache, nemes anyag, színtartó, különösen üveg alatt.

Észreveszi, hogy a ceruza a kezében van.

– Keresi a szász a lovát, aztán rajta ül – dűnnyögi maga elé.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

KÉT BIENNÁLÉ

A III. Nemzetközi Kisplasztikai Biennálé mérlegének elkészítése igen nagy körütekintést igényel. A második biennálé – 1973 őszén – még keltett némi revelációt a kritikusok körében, s a közönség érdeklődése is élénk volt. A harmadik, amely 1975 szeptemberében került megrendezésre, a kritika erős tartózkodása mellett zajlott le, s a közönség érdeklődése is mérséklődött. Pedig a résztvevők száma ezúttal is nagy volt – ha el is maradt a legutóbbi mögött – s nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a világ minden részéből érkeztek műtárgyak a kiállításra. Hogy milyenek? Amilyenek ma készülnek. Egymás mellett élnek a különböző áramlatok: a figuratív ábrázolás épp úgy megtalálható, mint a non-figuratív (nem-ábrázoló), ún. jel-alkotó előadásmód, a legszigorúbb formaigénlés és a forma végletes feloldása, a törvényszerűségek alkalmazása és az „irányított” véletlen egyidejűleg jelentkeznek. (Majdnem azt mondtam, épp úgy, mint legutóbb – csupán most már művészek munkái voltak jelen.) Ennek okát talán abban jelölhetném meg, hogy az avantgard „új” és „újabb” áramlatai, az ezeket kifejező program-deklarációk más irányt jelölnek a „művészet” fejlődése számára. A művészet szót pedig azért tettem ezúttal idézőjelbe, mert a szakirodalom tekintélyes része ezeket az áramlatokat nem a művészet, hanem az anti-művészet nevével jelöli. Ide sorakoztatja a video-ábrázolás – a képernyőn az élet legkülönbözőbb megnyilvánulásai jelennek meg – válfajait, a concept-művészet – lényege az elgondolás és nem a megvalósítás – különböző formáit s újabban a performance, azaz az előadó-művészet különböző megnyilvánulásait is; teszi pedig mindezt avval a jelszóval, hogy az idő a művészet legfontosabb kategóriája, sőt *témája*.

Mindez azt jelenti, hogy a „hagyományos” művészet műfajai az utolsó évek során kissé háttérbe szorultak az egyetemes művészetben, s így a szobrászat, ezen belül pedig a kisplasztika kissé kiszorult az egyetemes művészet fősodrából. Ennek kétségtelen jele a harmadik biennálén az a tény, hogy kimagasló műalkotásról vagy említésre érdemes új törekvről nemigen beszélhetünk – anélkül, hogy a kettőt azonosítani kívánnám. Nem azt keressük, ami mindenáron új akar lenni – ilyen ugyanis akadt –, hanem azt, aminek kifejezni valója van, jelenteni kíván valamit. Mégis: épp a seregszemle jellegéből és a világ minden részéből idesereglett résztvevők örömteljesen nagy számából következően a biennálé valós tájékoztatást adott a tényleges helyzetről, s így nagy mértékben segíti a szakma – nem csupán a magyar, de a nemzetközi – eligazodását, és a közönség tájékoztatását is.

A napilapok idézték a számokat: hány ország hány résztvevővel, hány művel szerepelt. Erre most már kár szót vesztegetni. Ennél sokkal fontosabb, mert tanulságosabb, a magyar művészek szereplése. A bemutatott anyag két részből állt: egy retrospektív kiállításból és a mai művészek alkotásaiból. A retrospektív tárlat ezúttal Bokros-Birman Dezső szobrai mutatja be. A magyar szobrászatnak ez a Don Quijotéja egész élete során a szocialista eszme odaadó híve – s majdnem egész művészi alkotómunkássága (a húszas évek elejétől 1965-ben bekövetkezett haláláig) a hivatalos értelmiségével, meg nem értésével való viaskodásban telt el. Innen az a körülmény, hogy egész oeuvreje kisplasztika; hogy valóban alig akad a magyar szobrászok közt művész, akinek művei a biennálé részvételi feltételeinek jobban megfelelnek (e szerint csak olyan mű küldhető be, amely végleges formájában nem haladja meg a 80 cm magasságot; nagyobb művekhez készített tanulmányok,

vázlatok sem küldhetők be). Művészete három témát ölel fel: biztos készséggel, nagyszerű emberábrázoló képességgel megragadott portrék, önarcmások kalapban vagy Don Quijoteként, s végül azok a művei, melyeket ő maga úgy jellemzett, hogy azok „a szocialista világképből lépnek elő tárgyi mivoltukban”: munkásszobrai, a pécsi bányász, a kubikos, az útburkoló, a rokkant katona. Van bennük valami távoli rokonság a Meunier alkotásaival. Ezek sem a szocialista eszmék kifejezői, hanem alkotójuk „a szocializmus anyagához száll le” (Fülep) műveiben, a munkás élete, sorsa, léte érdekli-vonzza Bokros-Birmant. A mai szemlélő különösnek vélheti, hogy egyik sem talált annyi méltatásra közülük, hogy köztéri szobor váljék belőle – dehát, mint már mondtam, Bokros-Birman művészete és személye nem volt különösebben kedvelt a hivatalosok előtt. S napjainkban, amikor több oldalról is hangot adtak annak a véleménynek, hogy a II. világháborúban tragikus módon elpusztult sok százezer munkás és paraszt katona is emlékművet érdemelne, hiszen önhibájukon és ön-akaratukon kívül kergették őket harcba idegen érdekekért, különösen szembeötlő a *Rokkant katona*, melyben Bokros már a háború alatt megértette az egyszerű embereknek ezt a tragédiáját, s ki is fejezte 1944-ben alkotott szobrával.

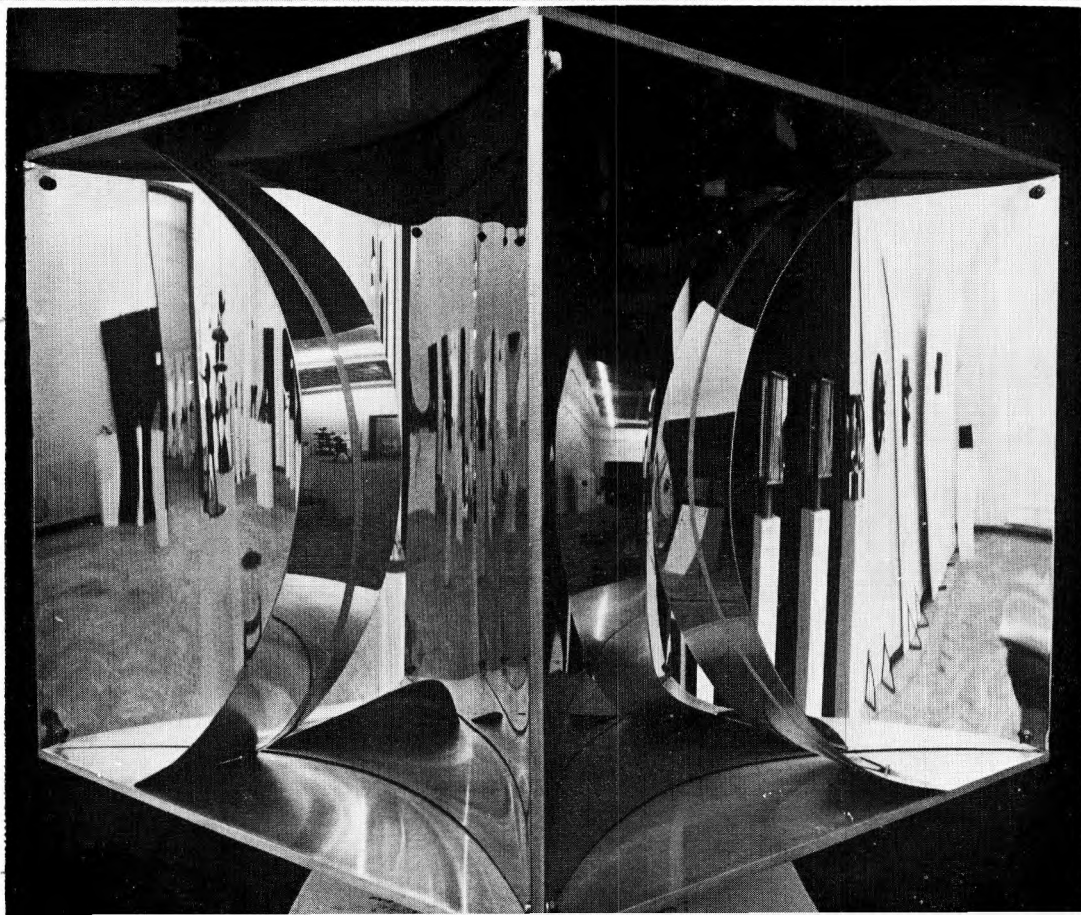
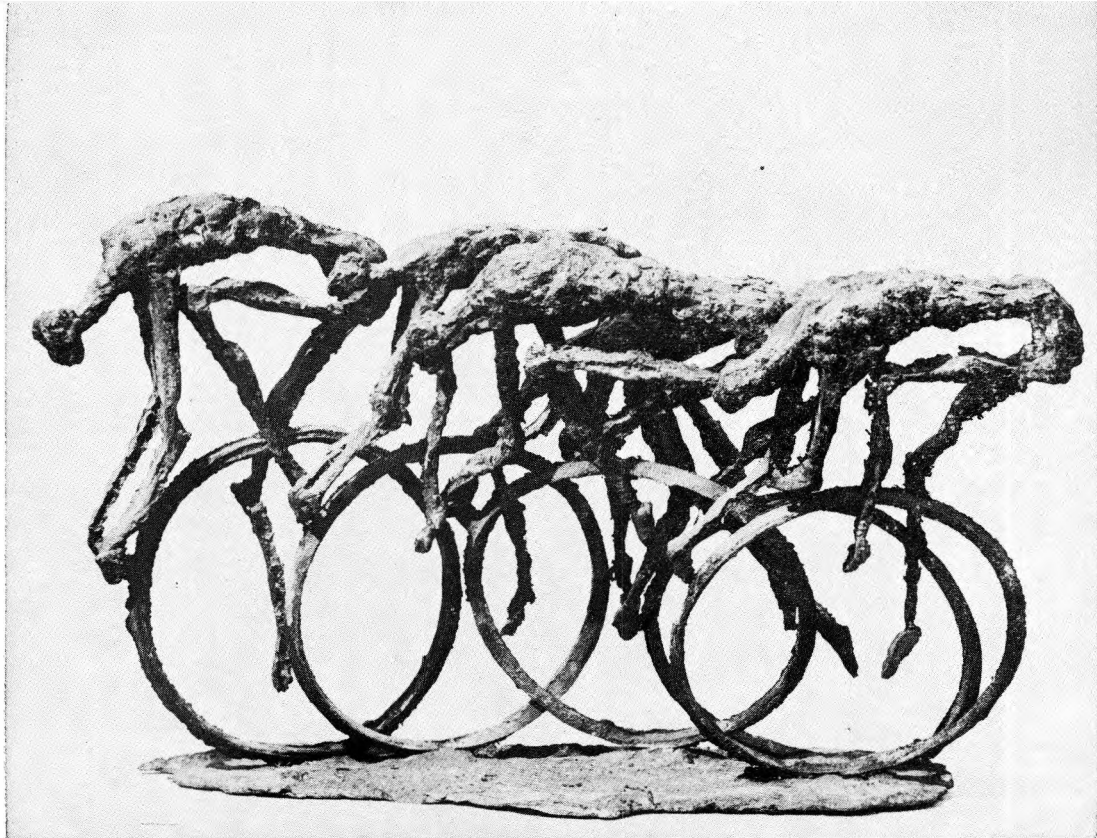
Még egy művéről kell itt szólnom. A felszabadulás után is készült egy alkotása, mely a legkorszerűbb gondolatot fejezte ki *akkor*, a háborúból a fasiszta Németország utolsó csatlósaként kikerült szerencsétlen, elpusztított országban: a népek egyenlőségének, a nemzetiségek egyenlő voltának Bartók Béla, József Attila által is annyit hangoztatott gondolatát. A *Dunavölgyi népek kórusa*, melyet Bokros-Birman 1946-ban alkotott, s amely ugyancsak nem talált méltánylásra és kisplasztika maradt, az itt élő népek testvéri egymásra-utaltságát, közösségét fejezi ki a közös tér átölelő, szorító egységébe fogott négy egyenlő léptékben tartott figurával. A mintázás expresszivitása, a térformálás ereje mutatja nagyszerű szobrászi tehetségét – ez a mű is „a szocialista világképből” lépett elő.

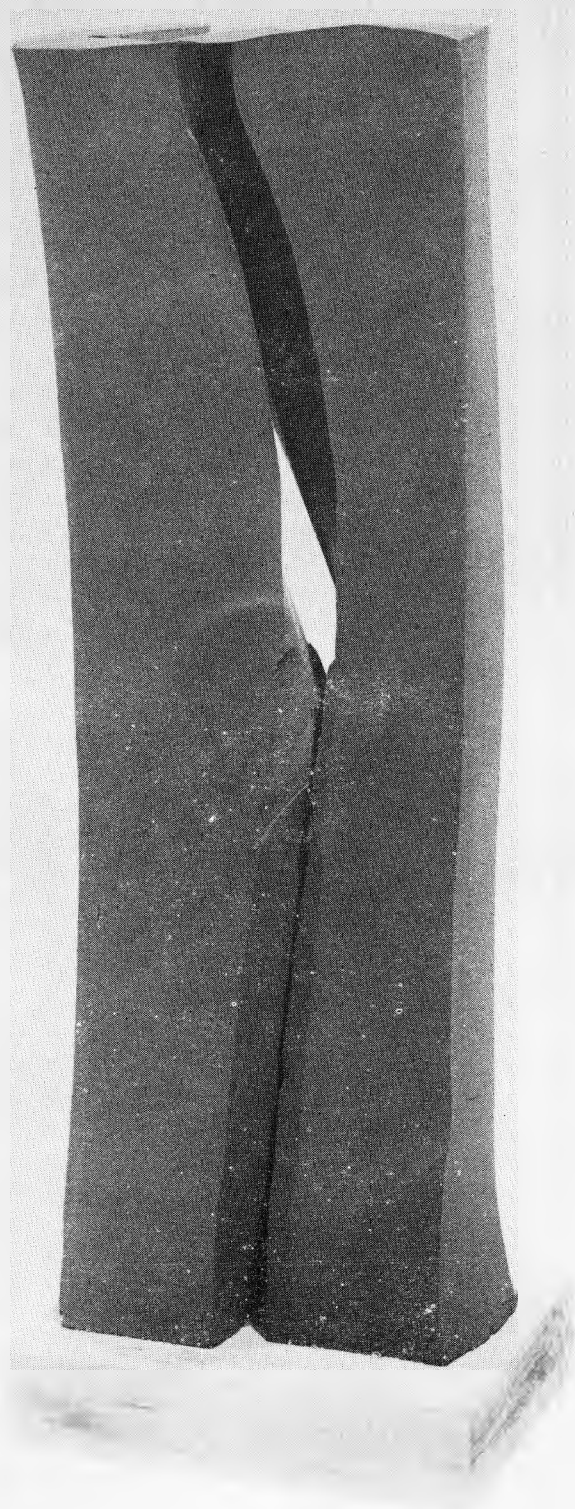
Tragikus sors az övé: mikor oly sok hányattatás, nélkülözés után végre nyugodtabb élet várt volna rá, akkor ragadta el a halál. Életműve azonban itt maradt – s egyben minősíti is az utódok alkotásait. Mindjárt itt, a biennálén is: s evvel a mércével mérve (s lehet-e, szabad-e mással mérni?), a vele egy teremben bemutatott hét művész alkotásairól viszonylag kevés jót mondhatunk, annak ellenére, hogy egyik művész a nemzetközi zsűri díját, egy másik pedig a főváros különdíját nyerte el. Egész szobrászatunk az állandó nyilvánosságra szánt alkotások vonzásában él: így a kisplasztika – más okok miatt ugyan, mint az egyetemes művészetben – nálunk sem jelenti a fejlődés fővonalát. Ilyen körülmények közt nehéz a bemutatásra kerülő művek spektrumát szélesíteni; még nehezebb lenne azt beismerni, hogy nincs annyi kitűnő szobrászunk, vagy kitűnő alkotás, hogy három egymás után következő biennálén más-más művészt mutassunk be (ami nem is lenne igaz, mert mű is, alkotó is akad). Ezúttal még a válogatás is nehézséget jelentett: a biennáléval egyidejűleg a budapesti Helikon-galériában rendezett tárlaton pl. Kő Pál azt bizonyította, hogy az elmúlt egy-két év megtorpanása nem jelentett mást nála, mint a szükséges művészi érés időszakát; a biennálén bemutatott szobrainál többet is, jobbat is tud már. Érmészeink megfelelő szinten szerepeltek: mind Aszszonyi Tamás, mind Csikszentmihályi Róbert rászolgáltak a válogatás által kifejezett bizalomra.

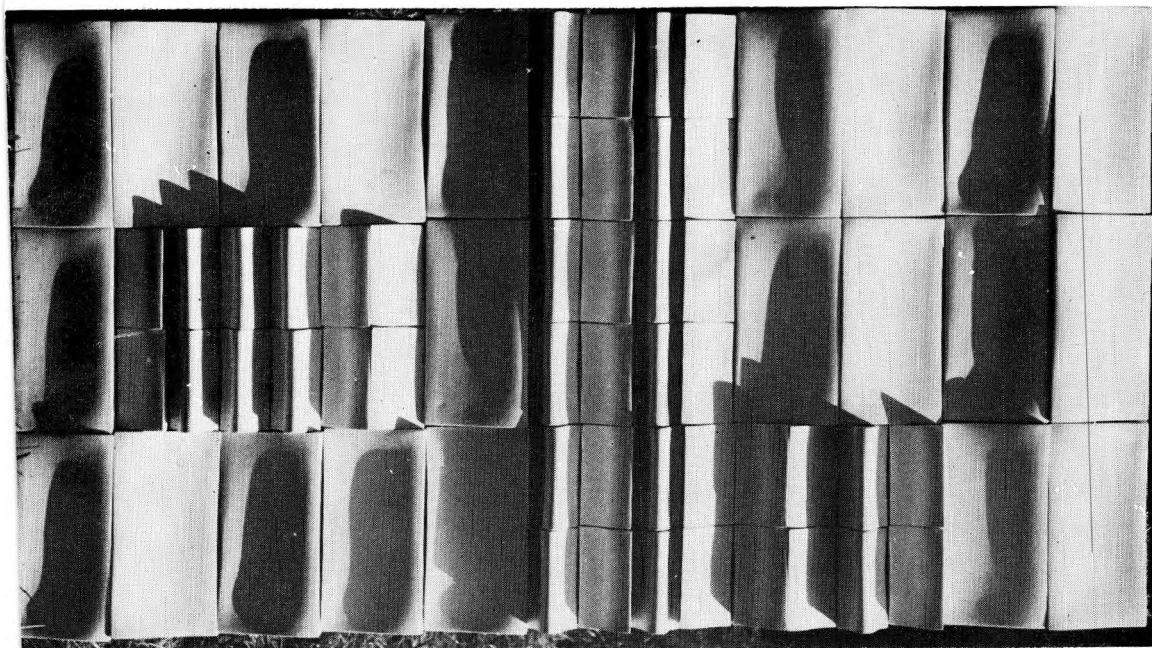
*

Negyedik alkalommal került megrendezésre Pécsen a kerámia-biennálé, de sem a beérkezett anyag mennyisége, sem pedig a helyiség, ahol végül is megrendezésre került (a Déryné utcai három szoba), nem tűnt a korábbiak méltó folytatásának. Mindennek ellenére a kiállítás eléggé pontosan jelezte kerámia-művészünk jelen állapotát, tükrözte problémáit. A napisajtó értékelése eléggé elmarasztaló volt; ennek a hangulatnak már a katalógus bevezetője is hangot adott, pesszimiz-

musát egy elvi tévedéssel is tetézve. Többször elhangzott már, le is írták, hogy a kerámia nem műfaj; anyagot jelöl, nyersanyagot és technológiát, de nem műfaji meghatározó. A modern magyar kerámiaművesség „műfajteremtő triászának” tagjai közül az egyik, Gorka Géza, dísz tárgyakat alkotott, Kovács Margit plasztikát, Gádor István mind a kettőt, de az utóbbi időben főleg az utóbbit.

Ezek után felmerül a kérdés, valóban válságban van-e a magyar kerámia, van-e ok a sopánkodásra? Igen is, meg nem is. Ha azt nézzük, hogy a magyar kerámia-plasztika, dísz tárgy- és edényformálás az utolsó évek során mit produkált, s hogy jószerivel most első ízben sikerült betörnie a nemzetközi kiállításokon és díjakkal hazatérni (mégpedig nagydíjjal és aranyéremmel), akkor korántsem beszélhetünk válságról. Továbbá közismert, mennyi tehetséges fiatal dolgozik, s ez szintén nem a válság jele. Ha azonban arra gondolunk, hogy egy-egy művész az évek során önmaga epigonjává vált (pl. Majoros János), másrészt, hogy az ipar nem zárkózik fel a művészek kívánsága szerint, s mind az edény-, mind a burkoló kerámia nagyipari gyártása messze elmaradt a lehetőségektől és az igényektől, s figyelembe vesszük végül, hogy a tehetséges fiatalok milyen feltételek mellett dolgoznak – akkor valóban van válság. Ez azonban nem a művészek, nem is a művészet, hanem az ipar válsága. S ha emellett még azt is tudjuk, hogy a megnövekedett lakásberendezési igények erre a pályára csábítottak egy sor embert, aki szériában gyártja a „modern” kerámia dísz tárgyakat az új lakások, vagy az újonnan átrendezett régiék számára, hozzájárulva ezzel a korszerű giccs születéséhez és terjedéséhez, akkor nem válságról, hanem egy vállalat művészeti vezetésének, koncepciójának csődjéről kell beszélnünk.

Rátérve ezek után a biennálén látottakra, a bemutatott anyag három funkció szerint oszlott meg; s ezek elég élesen elkülönültek egymástól; a rendezés is igyekezett ezt hangsúlyozni, már amennyire a hely megengedte: a plasztikai törekvések, az edények – ezúttal dísz tárgy viszonylag kevés akadt – és a burkoló kerámiák. A plasztika kifejezés ezúttal szabatosabb meghatározást igényelne: nem a görög hagyomány értelmében készített szobrokat kell értenünk alatta, inkább térformákat. Ezek alkotói közül három művészt kell kiemelnünk: Schrammel Imrét, Csekovszky Árpádot és Benkő Ilonát.

Schrammel legutolsó pesti kiállításával a magyar képzőművészet legjobbjai közé emelkedett; s ahogy az ötvenes évek elejének kerámia-művészetét meghatározza Gádor István alkotótevékenysége, úgy határozza meg napjainkban ezt Schrammel tevékenysége. Világos problémát, magasan kvalifikált anyag- és technologiaismerete és kiemelkedő tehetsége együtt eredményezi, hogy elképzeléseit magas színvonalon képes realizálni, s ezzel egyúttal az egész magyar plasztikai gondolkodás számára is új utakat keres. Ezúttal bemutatott fehér oszlopai egy nagyobb sorozat részei, amelyben az élet keletkezése, a növekedés formáit revelálja.

Örömteljes az a megújulás, amelyet Csekovszky Árpád művei mutatnak. Csekovszky volt az első, aki az ötvenes évek végén új utakat tört a magyar kerámia-művészet számára, letérve az addig egyetlenként követett gádori útról. Mégis, úgy tűnt, hogy ezen az úton megrekedt, s kocsihajtóinak szerkezetes terrakotta sorából nem talál kiutat. Városlódi mázas agyagból készített, magas hőfokon égetett kerestjeinek és a köztük tébláboló alakoknak a szimbolikája kétségtelenül kissé lapos, mégis az együttes mondanivalója elgondolkodtat.

Benkő Ilona már a következő nemzedék képviselője. Káposztafejei látszólag semmiségek: valójában azonban igen nagy szakmai felkészültségről, anyag- és technológiai ismeretről tanúskodik a vékony, rétegesen rakott, hajlított lapokból készített plasztika. A nyitottabb és zártabb gömb-formák, a fényes és a matt máz mindegyike más-más hatást kelt, együttesük pedig az új forma-alkotás érdekes példája.

Figurális kerámiáink egy részét megihlette a népművészet. Ezek közül Németh János kályhacsempéi érdekes kezdeményezések, de a kiállításon bemutatott nagy méretet nem bírják el. Geszler Mária és Vértesi Nándor együttese pedig ahhoz

a zsáner-kompozícióhoz közelítenek, mellyel egy időben a polgári lakások vitrinjeit rakták tele.

Igen jó minőséget képviselnek a használati edények. Az ugyan a zsűrízés kétségtelen rejtélyei közé tartozik, hogy összevetve a körtét meg az almát meg a szilvát (azaz a plasztikai alkotást, az edényt meg a burkoló-kerámiát), meg tudja mondani, hogy közülük melyik a legjobb – almának. Ettől eltekintve, Szekeres Károly fehér-kék színben megoldott, szigorú, fegyelmezett vonalvezetésű porcelán étkészlete, N. Szonntag Éva henger és gömb (illetve kör) alkotóelemekből konstruált fehér kávékészlete, Minya Mária jó arányú fehér étkezőkészlete szívesen látott darabja lehetne bármely háztartásnak – ha kapható lenne üzleteinkben. Nem marad el mögöttük színvonalban Szávost Katalin burkoló-kerámiája sem: ez fehér porcelánból készült, sűrűsödő és ritkuló hullámrítmusokra és azok megszakítására alapozott.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy kerámiaművességünk nagyjában-egészében abba az állapotba süllyedt vissza, amelyben az első siklósi kerámia-szimpozion előtt volt. A szimpozionok újbóli megindítása – egyéves kényszerű megszakítás után – megfelelő vezetéssel jelentős segítséget adhat majd az egész szakma felemelkedéséhez.

Bíborban

LOVÁSZ PÁL EMLÉKÉNEK

*Csalódás terméből
tőprengve vezettél.
A hit kenyeréből
bőségesen szeltél.
Barkás barátodnak
liliomot adtál.
Pajzs nélküli vesztőt
magadhoz fogadtál.*

*Búcsúzni jöttem. Allok idelelni.
December hozza jeges zászlaját.
Jajong a nyáj. A bácskai galamb
csőrében dajkál gyászoló búzát.
Hóban világol krizántém-főveg.
Lovak fején reng gyertyás bóbíta.
Féltett rigókra viasz-gyöngy lebeg.
Köd-füstölők közt lépked Naptia.*

*Lepel fölé zuhan a sirató.
A test kápolnája bezárva már.
Torok-cellában megtulladt a hang.
A piros bögyű szív megölt madár.
Sikoltás éle csapkod. Dől a föld.
Lilább a bánat izzó gyökere.
A vér-tarajos hatyú fölmerül,
villan s nem örzi többé senkise.*

*Mennyei ház forog. Az ablakát
bársony borítja, bújtató brokát.
Arany sipokból szökkent dallamok
a közelgő felé buzogjatok.
Sárba mintázta gyémántos nyomát.
Lantjára ejti nyirkos homlokát.
Az igyekvőt vendégeld, Végtelen.
Szolgált sokat. A lenti Kegyelem
magasba küldte fáradt gyermekét.
Virrasztó kerub, vedd meg fekhelyét.*

Bíborban Szálló, arkangyal-hajad
tehér virág a kristály-födte éjben.
Isten csukja törékeny szárnyadat
a tejút-széli vadrózsák tövében.
A Csillagtorony ajtajában áll
harsonát fújva Hy Gadarn király.
Jobbján, kék holdon sugár-csontú Vándor:
az égi szirtre von Várkonyi Nándor.
Ölel, megosztja asztalát Veled.
Lapozgattok tűzfényű könyveket.

PRÓZAIRODALMUNK ÚJABB FEJEZETÉRŐL

– BÉLÁDI MIKLÓS, BODNÁR GYÖRGY, SZABÓ B. ISTVÁN
ÉS SZABOLCSI MIKLÓS BESZÉLGETÉSE –

*Szerkesztő-műsorvezető: Kulcsár Katalin**

KULCSÁR KATALIN: Az utóbbi tizenöt év prózájának említésére az olvasónak eszébe jut jó néhány regény, novelláskötet, amely megmozgatta az irodalmi életet, maradandó élményt adott, elgondolkodtatott, vitára ingerelt. De jól ismert az a nézet is, hogy a nagyregény, amely átfogja teljesen korunkat, még nem született meg. És sok helyen leírták azt is a kritikusok, hogy valójában a líra a reprezentatív műfajunk. Abban nincs vita, hogy a hatvanas évek mindenképpen új távlatot nyitott a próza számára és fellendülést hozott; viszont az utóbbi időben, pontosan a hatvanas évek legvégétől, mintha elégedetlen lenne a kritika.

BÉLÁDI MIKLÓS: 1969-ben jelent meg Szabolcsi Miklós indulatos jegyzete az új magyar prózairodalomról, amely akkor nagy vitát kavart. Nem kell most ismertetni a cikket, ennek a jogosan türelmetlen írásnak egyetlen egy mozzanatára emlékeztetek: a cikk írója számonkérte a magyar prózától az „igaz magyar történet” ábrázolását, illetve ebben jelölte meg a magyar prózairodalom igazi hivatását, legfőbb feladatát. A másik, amire emlékeztetnék, az öt-hat évvel ezelőtt zajló „hullámhegy–hullámvölgy” vita. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján elkezdődött annak mérlegelése, hol tart prózairodalmunk. Voltak, akik azt állították, hogy a regény tovább halad azon az úton, melyet a hatvanas évek első felében megjelent művek jelöltek ki; a prózairás szilárdan tartja azt a magas színvonalat, ahová az évtized elején fölküzdötte magát. Hullámhegy tetején vagyunk, nincs ok aggódalomra, biztatóak az eredmények, s továbbra is reményeket ébresztő a regényírásunk jövője. A másik vélemény szerint a hatvanas évek elejétől előretörő prózaírói „új hullám” lendülete megtört, nem születnek emlékeztetes, kiemelkedő művek; vagy ha igen, azok inkább kivételnek, semmint természetes folytatásnak számítanak. Úgy látszik – mondták többen –, hogy a regényirodalomból kifogyott a kezdeményező energia, irodalmunknak ez az ága hullámvölgybe került.

SZABOLCSI MIKLÓS: Engedjétek meg, hogy személyes megtámadtatás címén, mint ama cikk, illetőleg előadás szerzője, néhány dolgot elmondjak. Hadd kezdjem azzal, hogy a kritikus számára természetesen, még ilyen negatív értelemben is fontos és érdekes, hogy amit egyszer megállapított, az vajon időtálló-e, érvényes-e. És vannak a kritikusnak olyan megállapításai, amelyekről inkább szeretné, hogy megcáfolja az idő, mint hogy megerősítse. Én akkor Nyíregyházán abból indultam ki, hogy a magyar próza nagy fellendülése van mögöttünk, hogy 1960 és 1965 között a jelentős művek és közte a regények egész sora jelent meg. És avval folytattam, hogy a megállásnak, az elszürkülésnek, a megrekedésnek bizonyos jeleit látom és tapasztalom. Ha ma kellene válaszolnom, hogy akkor, nyolc évvel ezelőtt helyesen láttam-e a dolgot, igazam volt-e, egyrészt–másrészt, igen is, nem is választ adnék (amelyet tudom, hogy nagyon sokan nem szeretnek, de amely ebben az esetben mégis a valóság árnyalt képének felel meg). Azt hiszem, hogy sok dologban, amiről akkor ott panaszkodtunk, valóban igazunk volt, – és ugyanakkor úgy látom, hogy azóta, ha nem is született még meg az az igazi nagy magyar regény, de a magyar prózában az utolsó nyolc évben is jelentős, érdekes új fejleményekre lehettünk figyelmesek.

* Rádióműsorként hangzott el 1975 októberében.

BÉLÁDI MIKLÓS: Rögtön ellentmondanék, inkább cikkeddel értek egyet, s nem azzal, amit most mondtál. Úgy látom, hogy az írásodban megszólaló aggodalmak igazán napjainkban nyerték el időszerűségüket. Az elmúlt öt-hat évben ritkán jelent meg regény, amely igazolta volna a derülítő véleményeket.

SZABOLCSI MIKLÓS: Talán azt kellene vizsgálnunk, mihez képest érezzük a mai helyzetet megállásnak, vagy visszafelé lépésnek. Az a kérdés tehát, hogy mi volt 1965–68 előtt?

SZABÓ B. ISTVÁN: Azt gondolom én is, hogy így lehetne eredményesebben megközelíteni kérdésünket, és nem úgy, hogy egy 69-es megállapítás igazolódott-e önmagában vagy sem. Már az akkori vitában is felmerült, hogy a válságészlelést, a visszaesésérzetet, amelyet kritika és olvasói közvélemény egyaránt gyakran megfogalmazott azokban az években – és megfogalmaz azóta is – valamilyen korábbi időszakhoz képest, az igényeket jobban kielégítő, gazdagabb termésű esztendőkhöz mérten érzékeli az irodalomtudat. Mindannyiunk elevenen élő olvasói emléke a magyar prózában a hatvanas évek elején – közepén, legerősebben 1962–65 között feltorlódozó új hulláma, amely valóban egy korszakzárás alkalmával élve összefoglalta a magyar társadalom addig megtett útját, annak történelmi, etikai, erkölcsi tartalmait, és ehhez új prózanyelvet is teremtett, új prózai világképet alkotott meg. Csak emlékeztetőül, hiszen mindenki előtt ismertek a címek: Sánta Ferenctől a *Húsz óra*, Fejes Endrétől a *Rozsdatemető*, Cseres Tibortól a *Hideg napok*, Darvas Józseftől a *Részeg eső*, Illyés Gyulától az *Ebéd a kastélyban*, Lengyel Józseftől az *Igéző, Elejétől végig*, és még számos olyan, egymást sürűn követő és egymás hatását is erősítő alkotás jelent meg, amely korszakösszefoglaló jelentőségű volt. Szabolcsi Miklós említett vitacikkében is ezek összessége jelentette az „igaz magyar történetet”, azt a szintetizáló érvényű regényt, amelyre azóta is vár az olvasói közvélemény, amikor sürgetve, vagy lehangoltan mondja: érdektelen, beszűkülő világú, izgalomtól mentes ma a magyar próza.

BODNÁR GYÖRGY: Amit most Szabó B. Istvántól hallottunk, továbbgondolásra készítet. A hatvanas évek első felének nagy prózatermése valóban mérce lehet, amely mai mérlegünket is mentesítheti az esetlegességektől. Már Kulcsár Katalin felvetette és Szabolcsi Miklós, majd Béládi Miklós is megismételte a kérdést: meg született-e korszakunk nagy regénye? Ha ezt a fogalmat azonosítjuk az összefoglaló regénnyel, a kérdésükben rejlő aggodalmat jogosnak tartom. De az összefoglaló regény hiánya sem teheti kétséggé, hogy a sokat emlegetett időszak kiemelkedő prózai művei magas esztétikai színvonalon és új szemlélettel fogalmazták meg a korszak nagy kérdéseit. Szabó B. István példái mind ebbe a kategóriába tartoznak, s később bizonyára beszélünk még róla, miért nem vezettek el az összefoglaló epikus korképhez. A másik probléma ugyancsak a mérce kérdése. Szabolcsi Miklós hajdani cikkének helyzetképe két ponthoz mérhető. Az a törekvés, amely a hatvanas évek előbb emlegetett nagy műveiben öltött testet, kétségtelenül megtört, de az útkeresésben, az új problémák felvetésében, áttételes kísérletekben ma is tovább él. De ha – megközelítő fogalmat használva – a Túztáncnak megfelelő prózai irodalom folytatását kérjük számon a hetvenes évektől, nem vesszük kellőképpen figyelembe a két időszak társadalmi és irodalomtörténeti különbségeit. Ez az irányzat ugyanis kordokumentumként érte el legnagyobb értékeit, miközben a szépprózai általánosítás igényeit igyekezett kielégíteni. Azóta a dokumentum-irodalom tudatosan vállalta önnön műfaját, s megszabadulva az amúgy is kielégíthetetlen szépprózai igényektől, azáltal emelkedett magasabb színvonalra, hogy közelebbre helyezte céljait. Az igazi folytatás tehát szükségképpen kettéosztotta az egykori feladatot: a szépprózai törekvések a távlatos ábrázoláshoz vezettek, a dokumentumértékek pedig újjáélesztettek egy hajdani műfajt: az irodalmi szociográfiát.

SZABÓ B. ISTVÁN: Abban tehát mindannyian egyetértünk, hogy most, a hetvenes évek derekán is a hatvanas évek prózájához viszonyítunk. A mérce igazságához, hitelességéhez azonban hozzátartozik – ha a jelen korszakot akarjuk mérni vele –, hogy a hatvanas évek prózája milyen előzményeket foglalt össze, milyen

elemeket szintetizált. Az a bizonyos új hullám természetesen nem a semmiből emelkedett ki, s nyilván nem csupán az írók szerencsésen kiemelkedő alkotó formájának köszönhető, vagy netán a szerkesztők, kiadók, irodalompolitikusok jobb inspiráló munkájának, hanem társadalmi feltételek és irodalmi feltételek egyaránt meghatározták létrejöttét.

Társadalmi feltételek, mert a szocialista építés ekkoriban lezáruló, első, igen fontos szakasza – a szocializmus alapjainak lerakása és megszilárdítása – az írók számára is olyan alapot teremtett, amelyről „törvénykimondó” biztonsággal lehetett megítélni a múltnak a jelen szempontjából fontos harcait, folyamatait. Ezekben a múltból szóló művekben összegeződik a reális történelemszemlélet kialakításáért akkoriban zajló viták eredménye is. E művek korszakzárása után a hasonló témájú és szemléletű alkotások már nem hatottak és nem hatnak izgalmasnak, újítónak, megvilágító erejűnek. Izgalmassá a jelen új típusú ellentmondásai és a jövő tendenciái váltak, az irodalom számára is, nagy visszhangot keltő szociográfikus művekben, mint László Bencsik Sándor könyve (*Történelem alulnézetben*), vagy Fekete Gyuláé (*Éljünk magunknak?*). Az epika tárgya persze, mindig is elsősorban a múlt. De, hogy a múltnak mely vonásait érdemes és izgalmas kiemelni, azt a jelen kérdései meghatározhatják. Így válhatnak ma időszerűvé és izgalmassá olyan régmúltban vagy távolban játszódó regények, mint Mesterházi Lajos: *A Prometheusz-rejtély*, vagy Kardos G. György: *Avraham Bogatir hét napja* című műve; s így adhatnak a jelen vitáihoz, gondjaihoz kulcsot olyan „múltidéző” vallomások, mint Déry Tibor: *Ítélet nincs*, Vas István: *Nehéz szerelem és Mért vijjog a saskeselyű*, vagy Sütő András: *Anyám könnyű álmodt ígér* című alkotása.

Az irodalmi feltételek között pedig azt értem, hogy mintegy a hatvanas évek nagy regénysorozata szintetizálta nemcsak a társadalmi tapasztalatanyagot, hanem az ötvenes évek újra a valóság felé forduló szociográfikus, riportszerű prózájának vívmányait és a Sarkadi-műveknek kifeszített erkölcsi dilemmáit, az „Emberavatás” antológia novellistáinak líricizmusát, és így tovább, számos olyan elemet, amelyeket mint szintézisén módszerben, ábrázolásmódban, új valóságanyagok meghódításában, új epikai világkép formálásában, új prózastílus kidolgozásában az elmúlt évtized és a mi, mostani évtizedünk magyar irodalma. Déry, Vas István, Mesterházi, Kardos G. György, Sütő András említett műveinek sorát ilyen szempontból bizvást megtoldhatnánk Örkény István, Karinthy Ferenc, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Galgóczi Erzsébet, Kertész Ákos, Bertha Bulcsu és néhány fiatal író újabb műveivel, kísérleteivel.

KULCSÁR KATALIN: A továbblépéshez javaslom, hogy mondjuk ki azt is végre, hogyan határozhatjuk meg, mi is az „igaz magyar történet”.

SZABOLCSI MIKLÓS: Én akkor három igény figyelembevételével állítottam föl ezt a mércét. Az egyik a közönségigény. Akkor és ma is úgy éreztem, hogy az olvasó, a közönség várja azt a bizonyos róla, közelmúltjáról, múltjáról szóló mélyreható, igaz magyar történetet. A másik, a kritikus mindig a világirodalom és a magyar irodalom múltjának és jelenének jelenségeit próbálja általánosítani. És én azok közé tartoztam akkor, és most is azok közé tartozom, akik nem hisznek a hagyományos próza válságában, és azt gondolom, van még lehetősége, van még funkciója a regénynek. Azóta ismerkedtünk meg például a latin-amerikai és közép-amerikai irodalom számtalan termékével. Gabriel Garcia Marques regényével, Arguedas, Llosa regényeivel – nem akarom tovább sorolni –, amelyek mind azt mutatják, hogy van lehetősége, a mai körülmények között is egy megújult nagyregénynek. És végül, és ezt nagyon szeretném hangsúlyozni, kicsit személyes emlékre is támaszkodva, írókkal, íróbarátaimmal, kortársaimmal való beszélgetésre

gondolva – tudom, legalábbis az én korosztályomhoz tartozó írókban, benne élt az igény, hogy megírják ezt a könyvet. Nagyon élesen emlékezem, és ti is mindnyájan emlékezhettek Darvas Józsefre. Az, amiről én beszéltem, ahhoz a legközelebb máig is a *Részeg eső* első kötete áll. És mindnyájan tudjuk, hogy Darvas meg akarta írni a *Részeg eső* második kötetét, de, hogy más tájakról beszéljek, eléggé ismert, hogy Örkény István évek óta írja a nemzedék regényét és mondhatnám, hogy Karinthy Ferenc, vagy Cseres Tibor, Mesterházi Lajos különféle könyveikben, novellákban, regényekben, sci-fikben, valamilyen módon e felé a regény felé törnek. Tehát ez az igény, ez a mérce, ez a szintézis közönségigényből, az irodalomtörténeti horizont átlátásából és a magyar írók belső szükségletéből fakadt.

BÉLADI MIKLÓS: Nem azt állítom, hogy nem születtek jó művek az elmúlt időszakban. Ellenkezőleg, azt mondom, hogy az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől egymás után láttak napvilágot a nemes szennzációt hozó regények. De próbáljuk ezt az új hullámot ezúttal történeti távlatból szemlélni, és nézzük ilyen igénnyel azokat a műveket is, melyek közül néhányat Szabó B. István idézett emlékezetünkbe. Az új hullám prózája megváltoztatta a magyar regény világát, ez irodalomtörténeti tény és egyúttal ennek a mozgalomnak elévülhetetlen érdeme. De látnunk kell most már ennek a folyamatnak a másik oldalát is. Az új hullám az elkészttség pozíciójából indult és ez a helyzet *részben* megszabta tájékozódásának irányát, témavonzalmait, eszközkezelését.

A hatvanas évek elején jelentek meg a nemzeti önvizsgálatot napirendre tűző alkotások, melyeknek körülbelül, az irodalom normális folyamatában, tíz évvel előbb kellett volna napvilágot látniuk. A hatvanas évek közepén és második felében jelentek meg az újító, kísérletező művek; ezeknek, az 1945–1948-ig tartó periódus kezdeményezéseit tekintve, szintén hamarabb kellett volna nyilvánossághoz jutniuk. Prózaírodalmunk, mindenekelőtt a regény, hiányokat pótol, elmaradásait próbálta behozni. Természetesen nem egyedül erre a feladatra vállalkozott; más-résről az is bizonyos, hogy ezt a mulasztás-pótlást ki nem kerülhette. A hiányok pótlása a hatvanas évek végére nagyjából lezárult. A regény az évtizedfordulón válaszütra került. Regényirodalmunk, nagy vonalakban, szinkronba került a korrall; feladata most már az, hogy a hatvanas évekhez képest lépjen előbbre.

BODNÁR GYÖRGY: Ha irodalmunk jelenéről beszélünk, akkor ez az analízis kétségtelenül igazságos – a jelent természetesen nem a pillanattal, hanem az 1969–1970-ben kezdődő szakasszal azonosítva. Innen nézve a hatvanas évek első fele – a próza és a költészet történetében egyaránt – virágzó korszak, nagy művek születésének ideje, melyek nemcsak a történelmi késedelmet hozták be, hanem képesek voltak integrálni a pillanatnyi helyzet problémáit és szemléletét is, regényértékké összegezni a világgép-keresést, a történelmi és társadalmi mondanivalót, a stíluskísérleteket és a műfaj megújítását. Ezzel a virágzó korszakkal összevetve a hetvenes évek magyar prózája és különösen regényirodalma, kétségkívül aggodalmas képet mutat. Ennek megítélésében nincs közöttünk vita, de nyilvánvaló, hogy analízisünk csak akkor lesz hasznos, ha a hetvenes évek problémáit külön szemügyre vesszük, s mai aggodalmas hangsúlyaink nem vonják el a figyelmet tágabb korszakunk belső szakaszainak különbözőségéről.

SZABOLCSI MIKLÓS: Furcsa, hogy én mondom, de ha úgy fogalmazod, hogy a mai magyar regény állapota bizonyos aggodalomra ad okot, egyetérték. Nem egészen értek egyet azzal, ha azt mondom, hogy a magyar próza mai állapota ad okot erre, mert én úgy látom, hogy novellában, kisregényben, riportban, dokumentumban és sok, ún. átmeneti és vegyes műfajban rendkívül sok érdekes, figyelemre méltó kezdemény született 1968, vagy 1970 óta napjainkig. Hadd mondjak itt csak egyetlen példát. Számomra például rendkívül meggyőző az, hogy a hagyományos próza eszközeivel, a hagyományos drámai töltésű, lélektani aláépítésű próza eszközeivel néhány írónk meglepő új hatásokat, meglepő új eredményeket tudott elérni, úgy is mondanám: a hagyományos próza eszközeit dúsitva, sűrítve, felfokozva. Hadd mondjak csak négy nevet. Leginkább bizonyítva látom ezt Galgóczi Erzsébet

esetében, aki egyfajta balladás élességgel és tömörséggel, drámai csattanókra hegyezve tudja visszaadni a mai magyar élet, a mai magyar falu, a mai magyar valóság képét. A Móricz-i próza továbbfejlesztésének meggyőző példáit láttam egy fiatal, számomra eddig ismeretlen író, Balázs József munkájában: *Koportos* címmel jelent meg a kecskeméti folyóiratban és közöltük a Látóhatárban is; (*Koportos* 1.: Látóhatár, 1975/3., 4.) egy elmagányosodott, faluszéli szegényember történetét izgalmas módon, nagyon takarékos és erős művészi eszközökkel tudja érzékelteni. Vagy másik módon, a hagyományos próza sűrítése, hogy úgy mondjam, kegyetlenné, disztelenné tétele az egyik eszköze Kardos G. György trilógiává épült hármaskönyvének, amely rendkívül izgalmas szintéren, emberek, fajok, nemzetek egymás közötti összeütközését, konfliktusait ragadja meg. Vagy, ha Karinthy Ferenc újabb novelláit egymás mellé teszem, akkor ezekből hagyományos, vagy annak látszó eszközökkel mai társadalmi körképnek legalábbis egy darabja bontakozik ki. Tehát úgy látom, hogy ezen az úton is vannak új fejlemények.

SZABÓ B. ISTVÁN: Bodnár György már utalt rá, hogy közvetlenül az ellenforradalom leverése után, legerősebben 1958–59–60-ban realista igényű, a társadalmi kérdéseket politikusan, szocialista szemlélettel fölvető prózairodalom lépett színre. Darvas József, Mesterházi Lajos, Doboz Imre, tehát régebbi mesterek mellett új, tehetséges raj is. És ennek az új, realista, szocialista szemléletű írónemzedéknek a fellépését én sokkal többre tartom a funkcionális értéknél. Csak emlékeztetésként: Galambos Lajos ekkori műveire, Szakonyi Károly, Bertha Bulcsu, Kertész Ákos, Gáll István legelső kisregényeire, novelláira gondolok. Akkor az volt a valósághoz, a közéleti tényezőkhez közeli prózairodalomnak a legfőbb érdekessége. Közvetlen ezután, a hatvanas évek legelején a szociográfus irodalom alkotásai – Csák Gyula: *Mélytengeri áramlás*, Csoóri Sándor: *Tudósítás a toronyból*, és más, közvetlenül közéleti, szociográfiai művek, amelyek már a szépirodalom mércéjével is mérhetők voltak – jelentették az irodalom meglepetéseit. Ezt követte 1963 és 65 között az itt már többször emlegetett szintetizáló korszak, az újfajta társadalmi regény korszaka. És a hatvanas évek második felében, körülbelül 1966-tól 70-ig a legerősebb jellegzetesség a magyar próza világkép és stílus modernizálásának a kísérleteiben jelölhető meg, amikor Örkény István egypercesei, kisregényei és drámái, Mészöly Miklós, Hernádi Gyula, Konrád György izgalmas művei és mások megjelentek, amelyeket éles és jogos kritikái vita is fogadott, de amelyek mindenestre újnak minősíthető színeket hoztak a magyar prózairodalomba.

Így érkeznek el 1970-hez, azt kutatnám, hogy hol, milyen művekben látszik a mai próza fő hangsúlya. Egyetértek Szabolcsi Miklóssal, hogy a „kevert műfajú” művek előtérre az egyik hangsúlyos jelenség. A memoárok és dokumentumok beépülése az irodalomba, ami a politikai memoártól egészen az olyan művészi memoárig és teljes regényértékű alkotásig terjedhet, mint Vas István, Déry Tibor, Gyergyai Albert, Sütő András önéletrajzi műve.

BODNÁR GYÖRGY: Amit Szabó B. István elmondott, az más logika szerint is rendszerezhető. A történelmi tapasztalatok birtokában jól látható, hogy a magyar regény sokat emlegetett nagy korszakában a műfaj nemcsak az akkor időszzerű mondanivalókat vállalta, hanem az új szemlélet kifejezését is, s a szükséges konzekvenciák vezették el a módosult regényformákhoz. Mindemögött pedig kialakult a korszak megkülönböztető jegye, melyet én az etikai szemlélet felerősödésével azonosítok. Darvas József *Részeg eső*-jétől a Sánta-regényekig, a *Hideg napoktól* *Az orvos haláláig* a korszak magyar regénye éppen a társadalomábrázolás gondoljaival szembenézve hozta előtérbe az etikai szempontot, s ez a gondolatmenet teljesen harmonizált a történelmi tapasztalatokkal. 1956 a mi szocializmusunk történetében nemcsak politikai válság volt, hanem etikai megütközés is, amely megsejtette, hogy a korábbi intézményes változások önmagukban nem biztosíthatták az igazi korfordulót, s következtetésképpen azok a prózai művek sem fejezhették ki a korszak lényegét, amelyek megelégedtek a külső mozgás, az intézményes változások extenzív leírásával. Az új tapasztalatok nélkülözhetelenné tették

a válaszkeresést arra a kérdésre, hogy mi történt a tudatban, a társadalom és az egyének etikai világában. A hatvanas évek fontos regényeinek társadalmi, gondolati és esztétikai értékei egyaránt ebből a felismerésből fakadnak. S már a kortárs is megfigyelhette, hogy az új megközelítés nem tűrte a korábbi részletező, leíró ábrázolást. Úgy emlékszem, hogy az említett regények közül csupán Darvas művében fedezhető fel a széles kompozíció igénye, a korszak többi regénye valamiképpen a kisregény műfajához igazodott. Tehát már a műfaji változás is jelezte, hogy a hatvanas évek prózáirójának a gyors mélyre-ásás a célja, de a társadalmi változások felszine alatti rétegek vizsgálata ösztönözte a *Hideg napok* dokumentarista módszerét is. A korszak végén pedig felbukkantak a különböző transzponáló eszközök, a történelmi parabolák és a groteszk művek, amelyek mintegy anticipálják a hatvanas évek második felének uralkodó stílusjegyeit. A transzponáló eszközök igényének megjelenése ugyancsak azt jelezte, hogy a korábbi extenzív, leíró módszerek nem képesek kifejezni sem az új valóság-problémákat, sem pedig a belőlük kinövő írói szemléletet. A transzponáló eszközökkel a korszak írója olyan távolságot igyekezett teremteni az alkotó és a mű, s a befogadó és a mű között, amely eleve kiemeli a gondolati tartalmakat és szinte kikényszeríti az életjelenségek gondolati megítélését.

KULCSÁR KATALIN: Elvégezve a közelmúltba való visszapillantást, nagyon kézenfekvő most már a kérdés, merre tart a magyar regény? Erről szolt most utóbb Szabó B. István, Bodnár György. Megemlítették azt, hogy az utóbbi hét-nyolc évben milyen mérhető esztétikai, műfaji, tartalmi változásokat tapasztalhattunk, tehát azt például, hogy a tényregény, a szociográfiai írás, a dokumentumregény megújult. Szó esett a groteszkről, az abszurdról, a paraboláról is. Elméletileg nagyon egyszerűen elképzelhető lenne az, hogy mindezeket az írói módszereket egyesítve, megszülethetne a nagy magyar regény; lehet azonban, hogy a gyakorlatban a regény számára ilyen egyszerű módon utat nem szabhatunk.

BÉLÁDI MIKLÓS: Annál kevésbé, mert nem látunk rá példát. Elméletileg ugyanis könnyűszerrel vázolhatjuk, milyennek kellene annak a szintézisnek lennie, amelyik a valószerű, étellel telített, tömény valóságanyagot hordozó és realistának nevezhető irányzat eredményeit egyesíti a parabola, a groteszk, az abszurd elvonatkoztató, jelképes, gondolati általánosításra fölkészült módszerével. S valóban, mi sem lenne kívánatosabb annál, hogy a sűrű valóságanyag összeötvöződjék a jelképteremtéssel, gondolati igényességgel – a konkrétumok bősége a sűrítő elvonatkoztatás képességével. Szabolcsi Miklós említette a dél-amerikai irodalmat: Garcia Marquez, Vargas Llosa műveiben épp a hiteles élettények és mitológia, realista társadalomábrázolás és szürrealista színezetű vizionálás szerves egységének megvalósulását csodáljuk.

A mi irodalmunk más utakon jár, mások a hagyományai és mai törekvései. Arra persze találunk példát, nem is egyet, hogy életközeli elbeszélés és elvont gondolat egy műben találkozik; prózairodalmunk egészének mozgását figyelve mégis azt kell megállapítanunk, hogy a realizmus valósághoz kötődő, objektív hitelességre törő ábrázolásmódja és a parabola, groteszk stb. módszere, világlátása továbbra is *külön* utakat jelöl a mai magyar regényirodalomban. Nagyon érdekes ebből a szemszögből Mesterházi Lajos, Mészöly Miklós, Hernádi Gyula pályájának alakulása. S ha azon gondolkodunk, merre tart a magyar regény, vagy megkíséreljük felvázolni az ideális kibontakozás útját, akkor Szabolcsi Miklós gondolatmenetéhez kapcsolódóva fogalmazhatjuk meg a mai prózáról szóló helyzetjelentésünket és jövőjét érintő kívánalmainkat. Az elmúlt öt-hat esztendő regénytermését látva, mindenekelőtt valóban azt szögezhetjük le, hogy a hagyományosabb szabású, az *itt és most* valóságát ábrázoló realizmus képes a megújulásra és arra, hogy korunk világát színvonalasan, az unalmassá koptatott konvenciókat levetve, terjengősség nélkül rajzolja meg. Erre tett kísérletet a hatvanas évek kisregénye is, amely ugyan nem megváltó csodaszer, de jele annak, hogy a valóságábrázoló írói módszer fölött nem járt el az idő. Az új műveket szemlélve, az is bizonyosnak látszik,

hogy a parabola, a groteszk, az elvonatkoztatás prózai kísérletei sem hoztak egyértelműen pozitív irányú változást regény- és novellairodalmunkba. A kritika jogos örömmel üdvözölte a műfaj lehetőségeit, határait tágító műveket; napjainkban néha az ad aggodalomra okot, hogy elég sok szürke, fantáziátlan, divathullámokat követő parabolával, jelképpel találkozunk. S ezeknek a műveknek az elszaporodása olykor értékszavart is előidéz, mert a kritika gyakran közepes, vagy annál is gyöngébb parabolát csupán külsőségei miatt méltányol. Az elvonatkoztató stílusú művek külsőre valóban „modernebb”-nek látszanak a konkrétumokat ábrázoló regényeknél. A különböző „modell” regények láttán azonban jogos és időszerű lenne most már a kritika óvása; a modernség kellékeivel fölszerelt mű éppúgy lehet terjengős, gondolatilag érdektelen, mint a részletekben elmerülő cselekményregény. Egyébként is, a modell-regényeknek az ad fedezetet, sőt hitelt is, ha az irodalom realista ága életképesen működik s látjuk, hogy általánosító kérdésfelvetései milyen összetételű valóságanyagból erednek, származnak el. Kell a prózában is – a költészethez hasonlóan – a laboratóriumi kísérlet; a stílus, a nyelv megújítóinak alkotói küzdelme, keresése nélkül a regény és a novella sem léphet előre. Am azt sem felejtethetjük, hogy a regénytől elsősorban korunk valóságának, embe-
rének, alternatíváinak ábrázolását várjuk.

Mi lenne tehát a kibontakozás, továbbhaladás ideális útja? Az, ha mindegyik prózaírói módszer a maga körzetében jutna előre; ha a realizmus, de vele együtt a szubjektívizáló törekvések intenzívebb munkát végeznének. S ez azt is jelenti, hogy ne legyünk türelmetlenek, ne az legyen a mércénk mai prózairodalmunk megítélésében, hogy megszületett-e a kor összefoglaló nagy regénye. Lehet, hogy erre még sokáig kell várunk.

SZABOLCSI MIKLÓS: Engedjétek meg, hogy ehhez a kérdéshez: merre tart a magyar próza, csak három megjegyzést tegyek. Az egyik – hozzászólva ahhoz, amit Béládi Miklós a modell-prózáról mondott –, számomra azért van néhány új meglepő fejlemény is, mint pl. Mészöly Miklós új kötete, – elég nehéz dolog egyvégtében végigolvasni. De mégis együttesen olvasva, magamnak úgy szűrtem le a tanulságot, hogy most született meg igazán az első magyar szürrealista próza. Ez a kötet ugyanis a jellegzetes klasszikus szürrealizmus; az „olyan mintha,” és „megse az”. Kísérteties, mintha valóságban járnánk, mintha ott lennénk a realitásban, de az egész úgy, ahogy van, mégis csak kísértetiesen valószínűtlen. És Hernádinál mindig úgy fogalmaztam magamban, hogy ez a magyar strukturalista próza, amelynek a modelljei kicserélhetők. A másik megjegyzésem az lenne, hogy talán jobban kellene figyelni ilyen szempontból is olyan írókra, akik olykor egyenetlen színvonalon, vagy egyik regényükben jobban, a másikban kevésbé, valamilyen módon igyekeznek mát és tegnapot megragadni. Úgy érzem, hogy Szabó Magda útja olyan, amelyet érdemes figyelemmel kísérni. A harmadik megjegyzés, és ez lenne talán az amit a leglényegesebbnek érzek: az, hogy merre tart a magyar próza, erre a választ természetesen leginkább a most indulók, a fiatalok adják. Itt egy rendkívül vegyes kép tárul elénk. Azt hiszem, ha összességében akarnánk jellemezni őket, akkor itt sem a hagyományos realista próza, sem a parabola-próza nem uralkodó, hanem ha úgy tetszik egy poszt-Hemingways, inkább a naturalis felé hajló, az életet a maga nyersségében, kuszáltságában, azon nyersen, azon fésületlenül bemutató próza, a kallódó hősök világa. E fiatalok nagy része már egy olyan szemszögből, egy olyan korszakból nézi a mi mai világunkat, amikor számára természetes egy sor dolog, amely az előzőek számára történelmi élmény volt és így élesebben buknak ki számára a mai valóság ellentmondásai. Úgyhogy ezeket a kallódó, vagy vagány hősöket, ezt az új „fésületlen” magyar prózát, a mai magyar irodalom egy fontos elemének érzem; bizonyítékul arra, hogy efelé is tart, efelé is van törekvés, efelé is van igény, – legalábbis az írókban.

KULCSÁR KATALIN: A fiatal prózaírók maguk is aggodalommal nézik saját munkájukat. Erről nemrégiben szó esett Balatonberényben a fiatal írók és kritikusok találkozóján. És ami itt meglepő volt, hogy szinte visszaköszöttek azok a gondok,

gondolatok, amelyeket 1969-es Új Írás-beli cikkében Szabolcsi Miklós fejtett ki. Maguk a fiatalok mondták el, hogy nemegyszer unalmasak, szürkék ezek a művek, túltengenek a csellengő hősök; szóltak arról is, számonkérő, sürgető hangszúllyal, hogy a kallódó hősök helyébe cselekvő embereket kell teremteni.

SZABÓ B. ISTVÁN: Véleményem szerint a fiatalok prózairodalma körülbelül ugyanolyan színképet mutat, mint az egész mai magyar próza. Természetesen itt jobban kiütököznek – az eléggé gyakori mesterségbeli fogyatékok miatt – azok a jelenségek, amelyeket idősebb, gyakorlottabb írók esetében elfed a nagyobb rutin. De látok biztató jeleket is a fiatal írók műveiben: tehetséges írókat, akik a magyar próza realista hagyományát megújító módon folytatják. Császár István legújabb kötetében, Marosi Gyula novelláiban, Simonffy Andrásnak néhány új elbeszélésében, hogy csak néhány nevet említsek. S láthatóak nagyon érdekes kísérletek a „modernizáló” vonalon is: Dobai Pétertől Czako Gáboron keresztül Lugossy Gyuláig és másokig. Nemzedékileg nemigen tudjuk ezt a kérdést megfogalmazni. Ha kulcs-szót kellene keresnem a mai magyar prózára, nem választanám sem a *valóság* sem a *változás* szót, hanem – a kérdésünket kíváncsúszerűen módosítva, tehát így: „merre tartson a mai magyar próza?” – kulcs-szóként a *valóságot* hangsúlyoznám. Az az érzésem, hogy a mai magyar valóság gazdagabb, izgalmasabb, ha tetszik, modernebb, mint a mai magyar irodalom róla adott képe. A szemléleti kérdésekről pedig – amelyekre Bodnár György utalt – az a véleményem, hogy a szemléleti és stílári újításokat az irodalmi köztudat befogadhatja, de az olvasók szélesebb közönsége csak akkor fogadja be, hogyha érdekes, vonzó, izgalmas az a *valóságtartalom*, amelyet új szemlélettel, új kifejező módszerekkel az író megelevenít. Annál is inkább fontos ezt hangsúlyozni, mert amíg nem lesz több olyan mai magyar regény és novella, amely igazán a mai valóság izgalmas kérdéseiről szól, addig egyre távolni fog az olló az irodalomban számon tartott érdekességek között.

Nagyon nyíltan megfogalmazva: annál tovább növekszik a bestsellereknek, a lektúr-irodalomnak az olvasótábora, és annál inkább szűkül a csak szemléleti, csak módszerbeli újításokra figyelő irodalmi ingyencek tábora. Ez pedig a „tömegkultúra-elitkultúra” ál-antagonizmusának gyakorlati meghaladásán dolgozó szocialista kulturális életben nemcsak elvileg megengedhetetlen, hanem az irodalom számára is veszélyes, mert elveszítheti azt a rendkívül értékes közönségkapcsolatot, tömegkapcsolatot, azt a szinkronitást, amely a hatvanas években a legjobb művek és a legszélesebb olvasóközönség között létrejött, s amelyet, ha elveszítünk, nehezen tudunk majd újra visszaszerezni.

KULCSAR KATALIN: Most ismét a balatonberényi tanácskozáshoz hivatkoznék, annak egyik megállapítására, arra hogy ez a kor, ez az átalakulóban lévő kor nem kedvez az epikus távlatnak. Mit kezdjünk ezzel a véleménnyel?

BODNÁR GYÖRGY: A mai középnemzedék pályakezdésének idején – 1948 táján – Lukács György és Révai József többször elemezte a magyar regény anekdotikus vagy novellisztikus természetét, s ezt a jelenséget nem kapcsolta az írók szubjektív feltételeihez, hanem igyekezett megkeresni összefüggését magával az életanyaggal, a magyar társadalom ellentmondásaival. Csupán emlékeztetőül és nagyon röviden abban lehet összefoglalni gondolatmenetük tartalmát, hogy az összefoglaló regényhez a magyar valóság nem biztosította a szükséges társadalmi nézőpontot. Ez az analízis véleményem szerint ma is aktuális, s különösen akkor, ha a magyar regény jövőjét nem a tudományos-fantasztikus futurologia alapján gondoljuk végig, hanem a közelmúlt és a múlt elemzéséből kiindulva igyekszünk meghosszabbítani a látható vonalakat. Szabó B. Istvánnak tehát teljesen igaza van, amikor a mai regény megítélését igyekszik leválasztani a nemzedéki problémákról. Ami persze nem azonos a valódi nemzedéki problémák tagadásával, hiszen a mai gondok egy része abból fakad, hogy az idősebb írók korábban kialakult programjainak megvalósulása nem fonódik össze hasonló értékű új törekvésekkel.

SZABOLCSI MIKLÓS: Hadd mondjak ehhez most egy szót, és nagyon szubjektíven, talán annak jogán, hogy én vagyok közöttetek a legidősebb: való igaz,

hogy annak az idősebb, középkorú, vagy fiatal prózáirónak, aki a mai magyar történetet meg akarja írni, tehát aki például az én korosztályom történetét meg akarná írni 1940-től máig, vagy annak a fiatalnak, aki meg akarná írni az 1975-ös fiatal-ságot, rettenetes nehéz dolga van. Való igaz, hogy nagyon sok kínos, nehéz, társadalomtudományban, történetben, párttörténetben is megoldatlan, nyitott, bonyolult kérdéssel kell szembenéznie. Való igaz az is, hogy ha csak a mai társadalmi való-ságot nézi, akkor is egy sor olyan ellentmondásra bukkan, amelyet ugyan elintézhet egy egyszerű mondattal, de ebből az egyszerű mondatból sohasem lesz regény. A sa-ját életutunk minden eseményével sem tudunk pontosan elszámolni. Előbb említett példákhoz visszatérve: a latin-amerikai regényirodalom nagy fejlődése egy nagy tár-sadalmi indulat sodrában született; és hogy a Böll-típusú, vagy Lenz-típusú német regényirodalom fölfutott, azt is egy humanista tiltakozás növeszti nagygyá. Tehát min-dig egy társadalmi indulat teszi nagygyá a regényt, nem pusztán formális újítások. És mindezzel együtt is azt mondom, hogy azokat az írókat várjuk, – mint kritikusok, de mint olvasók, mint kortársak, vagy ha lenne szabad nagyon nagyképűnek lenni, talán mint harcostársak is –, akik velünk együtt kínlódva nézik, gondolják, majd ábrázolják ezt a nehéz múltat és a mai bonyolult, ellentmondásos, de mégis átlátható jelent.

KULCSÁR KATALIN: Most azt azért meg lehet-e fogalmazni, hogy pontosabban mégis mi az, amit nyugodt lelkiismerettel számon lehet kérni prózairodalmunktól?

BODNÁR GYÖRGY: Én elégedett lennék, ha a magyar prózairodalom tovább dolgozna azon a programján, amelyet a hatvanas évek első felében elkezdett. Hi-szen még történelmi lelkiismeret-vizsgálat is megakadt, megállt a *Hideg napok*nál – képletesen szólva, az előtörténetnél. Persze egyszerű visszakapcsolás ma már aligha adhatna megoldást. A visszakapcsolás – a program folytatása – csak akkor lehet sikeres, ha magában foglalja az újabb problémákat is, melyekről Szabolcsi Miklós most részletesebben beszélt. Én azért örültem annyira Cseres Tibor *Játéko-sok és szeretők*-jének, mert a *Hideg napok* gondolatmenetének folytatását láttam benne, bár tárgyban és időben meglehetősen nagy a távolság a két mű között. Az ötvenes éveknek ez a felidézése azonban – a kortörténeti értékek mellett – jelzi ugyanannak a szembenézésnek a kényszerét is, amely elemezhetővé tette a háborús Magyarország egy tragikus pillanatát. De hasonló példákat más tárgykörökben is találhatunk. Karinthy Ferenc újabb pályaszakaszát például egyszerre jellemzi a ki-próbált útról való merész letérés és mindannak megőrzése, amit az eszköztelen realizmus kifejezhet. Az egykori programok folytatása tehát értékek teremője le-hetne ma is, s ha ezek nyitottak a változó problémák és jelenségek felé is, szük-ségképpen elvezetnek a szemlélet, s stílus és a műfaj új korszakhatárához.

SZABOLCSI MIKLÓS: Még egy mondatot mondanék csak ahhoz, hogy mit le-hetne elvárni. Fiataloknál pontosan lehet látni, íróilag könnyebb megragadni az ext-rémet, a társadalom perifériájára kerültet, a pályájáról kilódulót, mint azt, aki a középben, a derékhadban van, aki a sűrűben van, márpedig csak a periférikus alakokkal nem fog továbbjutni a próza, ez csak álérdekesség. Csak akkor fog biz-tosan továbbjutni, ha éppen korunkban lesz ereje és bátorsága, hogy a „nép sűrű-jéhez” nyúljon.

EGYÜTT A TÖRTÉNELEMMEL

Jegyzetek Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember. c. könyvéről

Közéleti fórumainkon, tömegkommunikációs eszközeinkben és mindennapi munkánk legkülönbözőbb területein egyre inkább központi helyet foglalnak el a szocialista kultúra – társadalmunk ideológiai arcúlat, a kultúra mint életmód-életforma a tudományos-technikai forradalom, a közművelődés-közüktatás, a szervezés-irányítás-tervezés mint szervezési kultúra – kérdései.

Az MSZMP XI. kongresszusának határozatai és a kongresszuson elfogadott Programnyilatkozat egyértelműen utalnak arra, hogy társadalmunk új szakaszba érkezett – a fejlett szocializmus építésének szakaszába. Ennek a szakasznak egyik fontos ismérve, hogy a tudati, a legszélesebben értelmezett szubjektív komponens önmagára utalóan is, de főként az objektív létviszonyokra kihatóan egyre jelentősebbé válik, s kellő érvényesülését csak erőteljes fejlesztésével tudjuk elérni. Az új helyzet, az elért eredményeinken alapuló s a jövőt hordozó feladat indokolja tehát a kultúra kérdéseinek erőteljes jelentkezését.

Ezzel azonban csak a jelenségre hívtuk fel a figyelmet, s nem a jelenség természetére. Hiszen a szubjektív komponensek szerepének növekedése – világjelenség. A mi feladatunk, hogy erre a kihívásra szocialista gyakorlattal válaszoljunk. Azaz a szubjektív tényezők erősítése egyet jelent a magyar kulturális élet további mélyreható szocialista átalakításával.

Ennek a történelmi feladatnak a dokumentuma Aczél György könyve. Természetesen az impulzív, a mindenre figyelő egyéni szemszög és ugyanakkor az imponáló tárgyyszerűség mögött a Magyar Szocialista Munkáspárt széles értelemben vett kulturális politikája húzódik meg. Erre a könyvre is vonatkozik, amit Aczél György az Eszmék erejével c. kötete francia kiadásának előszavában mond: „A kötet, amelyet az olvasó kezében tart, a Magyar Szocialista Munkáspárt ideológiai tevékenységével foglalkozik, mindenekelőtt a széles értelemben vett kulturális alkotó munkával, a kultúra és a néptömegek viszonyával. Ezek az írások az elmúlt néhány év ideológiai-kulturális harcaiban, vitáiban, mindennapi életében születtek meg, mindig azt a célt tartva szem előtt, hogy tevőlegesen és hatékonyan járuljanak hozzá a magyar kulturális élet szocialista átalakulásához, fejlődéséhez.”

Az írások szervező komponense, a mindenhol jelenlevő prizma: a szocialista kultúra. Az, hogy mi a szocialista kultúra, a meghatározás tudományos szabályai szerint a kötetben nincs definiálva. Mégis mindenütt definiálódik, ahol arról van szó, hogy a javak bármelyik formája *szocialista érték* csak az emberrel, a személyiséggel együtt, azaz kölcsönhatásban válhat. Még hozzá azon az alapon, hogy a világ fősodrára, a szocializmusra ügyelve, ezt az erőteret tükrözi-e, s ugyanakkor ehhez ad-e bármi szemernyit is – ez a kölcsönhatás. Vagy ami ugyanaz: a javakra (anyagi, politikai, kulturális) nem önmagából a javakból, hanem az ember oldaláról kérdezzünk.

Nagyon fontos, hogy kérdésünket ne az ember elvont antropológiai bázisáról fogalmazzuk meg, hanem a testközeli levő emberben vagy önmagunkban felmerülő itt és most konkrét dolgainak a talajáról. (Bár a marxista antropológia alaptételének, hogy „az ember a társadalmi viszonyok összessége”, benne kell lennie kérdésünkben, mint megszüntetve megőrzött abszolút mércének, de minket az ember fogalmában a társadalmilag konkrét ember is érdekel, s a politika döntően erről az oldalról nézi a dolgokat.)

A szocialista kultúrának ez a nem definíciószerű jelenléte minden írás, beszéd, interjú sajátja. Minden konkrét problémának az eredője s megoldásában az irányultság, az orientáció leglényegesebb tartalma.

Szándékosan nem az úgynevezett nagy kérdésekkel szeretnénk ezt érzékeltetni. A közművelődéssel kapcsolatos viták egyikén felmerült, hogy „Boldogabb-e a fejő-lány, ha érettségizett?” A kérdés a nagy összefüggésekben bagatell, de a mélyén a szocialista kultúra egésze sűrűsödik. S Aczél György szavai a felszínre hozzák a szocialista kultúra tartalmát s vele kulturális politikánk elvi sajátosságát. A válaszból kiderül, hogy ez a kérdés három nagyon lényeges dolgot érint.

Érinti mindenekelőtt a kulturális javak társadalmi tulajdonát. Ezen belül a *tu-lajdon fejlettségét*, melyet nem csak azon mérünk le, hogy milyen színvonalú a közép-fokú oktatás, hanem azon is, hogy az elsajátítók köre milyen nagyságrendű, az utóbbira téve a hangsúlyt. Egyébként a szocialista haladásnak ez a leglényegesebb törvényszerűsége.

A haladást más területen is e két oldal egységében kell vizsgálni. Az emberről leválasztott javak színvonala önmagában még nem kultúra. Nem a földrengés-biztos épület megléte fejezi ki a haladást (bár kétségtelen szükséges feltétele), hanem, hogy hány ember menekül meg benne egy földrengés után a természet pusztító erejétől. Ha a társadalom csak kevesek számára tudja ezt biztosítani, akkor a haladás „ke-resztszetszete szűk”, ha pedig tudná, de a társadalom tulajdonviszonyaiból követke-zően csak keveseknek adja ezt meg – akkor haladásról aligha beszélhetünk, hiszen a haladás legdöntőbb eleme, az ember elszakadt a saját maga által létrehozott ja-vaktól.

Itt vetődik fel a második kérdés: Szükséges-e az érettségi a fejés gyakorlata-hoz? A választ ne hamarkodjunk el. *A tét: a teljes ember.* S Aczél György könyvéből kiviláglik, hogy a *szocialista* kultúra nem, helyesebben nem csupán a gazdaság olda-láról kérdez, hanem a szocializmus hatalmi oldaláról, a hatalom humánumból, azaz az ember szemszögéből. A kérdést az egyén sorsával együtt teszi fel. S mivel a szo-cialista hatalom centrumában a teljes ember áll, igényli s kibontja benne a közvetlen munkavégző funkciója mellett a többit is: közéleti lényét, gondolkodó és érzelmi lényét stb. Nemcsak a termelőt nézi, az adott munkamegosztáshoz szükséges speciá-lis képességet, hanem ezen túllép, s a termelés kényszerétől függetlenül is méltá-nyolja az embert. S a fejő-lány ebben az értékrendszerben még annyi minden lehet az adott szűk munkaköri képességein túl. Ha a társadalom lezárna ezeknek a képes-ségeknek a kibontakozását, akkor nemcsak az egyén, hanem az egész szocialista fej-lődés károsodna.

A kérdés végül felvet egy harmadik összefüggést is. A szocialista kultúra egyet jelent az embernek e kultúrában való tudatos-akaratlagos önmegvalósulásával. A szo-cialista kultúrában ezért rendkívül fontos az egyén szubjektív átélése, önmegvalósi-tásának *az eszményhez és a konkrét feltételekhez egyaránt igazodó* céltudatos gya-korlata. S itt jön bizony a neheze: az embernek még azon az áron is fejlődnie kell, ha ez a személyiséget konfliktusba sodorja, akkor is, ha netalán ezzel együtt jár sa-ját helyzetének viszonylagos romlása, akkor is, ha látóköre bővülésével egyre nehe-zebb dolga lesz.

A szocialista kultúra forradalmi töltésének a problémájánál vagyunk. Annál, amit Aczél György is felhoz a partikuláris példa mélyéről: Nem az *adott* állapot, termelés, itt az *adott* üzemi szint oldaláról kell nézni a dolgot, hanem e szint *fej-lesztésének* az oldaláról, s akkor kitűnik, hogy társadalmunk mai szakaszában sem-mit nem lehet fejleszteni, ha a fejlesztő tudata, ismerete, szemlélete nem előzi meg az *adott* állapotokat. Munkánkba egyre inkább bevonul a feszültségeket okozó s ezt megoldó tényező: ha az ember nem több, mint saját munkája, akkor ezt a munkát nem képes fejleszteni. A jelenlegi társadalmi szükséglet mind a két oldalon szükség-let, s ezek egymásra vonatkoztatva s csak egymásba átmenve hozhatnak társadalmi haladást. Hogy boldogabb-e a fejő-lány? Ha csak megszerzi a tudást s élete nyuga-lomban telik el, akkor szerintünk nem lesz boldogabb. Ha használja is és élete az

értelmes küzdelem bizony fárasztó útján indul el – minden bizonnyal boldogabb lesz.

A kötetnek a fentiekre utaló rétege a leglényegesebb. Számtalan összefüggésben jelentkezik. Az oktatáspolitikai és a közművelődéspolitikai témakörökben szinte az első helyen.

Egy apró példán keresztül érzékeltettük, hogy a szocialista kultúra Aczél György könyvében milyen értékek alapján igyekszik megszervezni, értelmezni kulturális életünket. Természetesen a példákat szaporíthatnánk, „nagy dolgokkal” is – azonban azok csak ismételtnék a szocialista kultúra szempontjait, s új látószöveget e területen nem hoznának.

Szeretnénk felvetni néhány – általunk fontosnak talált – összefüggést a szocialista kultúra kialakulásának oldaláról is.

Nagyon megszívlelendő az írásoknak az az egyértelmű megállapítása, hogy a szocialista kultúra kialakításának, fejlesztésének lét- és tudati viszonyokat átalakító folyamata nem azonos az alap- és fejlesztési koncepció kialakításával, nem lehet az utóbbi megoldással az előbbi is megoldottnak tekinteni.

A szocialista kultúra fogalmát, jellemzőinek összegyűjtését s mindezeket a tággabban értelmezett kulturális forradalom szinonimájaként használni – ez a dolog könnyebbik oldala; a nehezebb az, hogy ez a vezérfonal a *gyakorlat* fonala legyen. Különösen vonatkozik ez az oktatáspolitikai és közművelődéspolitikai határozatok követelte gyakorlatra. Az ezekkel kapcsolatos írásokból erőteljesen megfogalmazódik az a követelmény, hogy az eszmecserék, értekezletek, a nagyból levont kisebb határozatok, feladatok ne maradjanak csak a „vezérfonalon” belül, hanem „lépjenek ab-ból ki” az adott gyakorlat területére. Mert nem csak a vezérfonalat kell értelmezni, elfogadni, hanem az adott valóságszeletet kell a kulturális politika stratégiájával-taktikájával *szervesíteni, s az így levont*, itt és most feladatait kell megoldani. A marxisták szerint, különben is, ez alakítja ki minden helyes koncepció *végleges és történelmi* valóságát – a társadalmi méretekben történő eltárgyasulás, objektiváció.

Ez a probléma átvezet a szocialista kultúra objektivációjának, társadalmi bevezetésének bonyolult folyamataihoz. S mivel a szocialista kultúra minőségében a cél és eszköz egyaránt az ember – logikus, hogy e kultúra megteremtésének folyamatában is központi szerepe van.

Kultúrpolitikánk e kötet által is képviselt gyakorlatából összeáll az a helyes és a jövőben is igaz fölismerés: *az új típusú ember csak az általa átalakított, tökéletesített viszonyokkal együtt jöhet létre*. Az ember sokoldalúságának, nemesebbé válásának, igazi boldogságának a kulcsa – saját maga, azaz az emberi közösség és közösségi ember együttes, egymást feltételező pólusainak új típusú szervezete, csoportja. Az ember „tökéletesítése” egyet jelent társadalmi kapcsolatainak tökéletesítésével, humanizálásával. A marxizmusnak ez a legdöntőbb felfedezése. Persze nem az összefüggés meglátása: az tudniillik, hogy az ember olyan, amilyenek a körülmények és megfordítva, ezt már évezredekkel ezelőtt is tudták, s a polgári és szocialista utópiák emberkoncepciójának ez a felismerés lett a leglényegesebb tartalma. Az új, a döntően új abban áll, hogy a marxizmus teljesen más típusú egyén- és csoportkonceptiót dolgozott ki mint elődei, a másik, amiben *történelmileg* került döntő fölénybe velük szemben, az, hogy szerinte az új típusú közösség a legszélesebben vett társadalmi viszonyok mélyreható átalakításával együtt alakulhat ki. A „mélyreható” a tudományos szocializmus bevezetését jelenti.

Ez a kipróbált „mechanizmus” óvja meg politikánkat már jó ideje mindenféle szélsőségtől. Kezdve attól, hogy ez az új típusú ember ripsz-ropszra létrejön, hiszen az elméleti modellje már megvan, csak el kell fogadtatni az emberekkel, a mögöttes társadalmi viszonyok nem fontosak, hiszen tudatos társadalom a szocializmus, s a *tudat* logikájával, természetével felülemelkedhetünk viszonyainkon; befejezve azzal, hogy az új típusú ember majd létrejön automatikusan, törődünk csak azzal „amiből élünk”, miért kell létrejöttéhez a termelési programon kívül külön programot csinálni, az ember eszménye úgysem a nevelés, a szellemi ráhatás érték-evidenciájából származik, hanem a dolgok *anyagi* logikájából.

Aczél György könyve meggyőzően bizonyítja, hogy vagy a tudat, vagy az anyag logikája helyett nekünk a két oldalt szétszakíthatatlan egységbe foglaló *valóság* logikájába kell behelyeznünk, s az általa engedett határok között lehet csak megszervezni tevékenységünket. Minden területen, így az új típusú ember kialakulásának társadalmi programjában is.

Ha most, a fentiekkel kapcsolatban az írások bármelyik területét is vesszük (közoktatás, közművelődés, közgondolkodás, életmód stb.), mindegyik egy közös epicentrum felé húz: az ember létezési módjához, a közösséghez.

A közösségnek természetesen sok fajtája van. Közülük ki kell választani az új ember létrejöttéhez napjainkban leginkább kapcsolódó alkalmas formát. Ez a munkahelyi közösség.

Ezt a közösséget, belső életét, életének feltételeit kell szocialistává tenni. Hiszen az ember egyedül, közösség nélkül se nem jó, se nem rossz, vagy éppolyan jó, mint amilyen rossz. Mindig a közösség *minősége* minősíti az embert. Ezért nem mindegy számunkra, hogy az adott minőség az emberből mire tart igényt: a jóra, a tudásra, a szépség iránti fogékonyságra, a küzdeni tudásra, a sokoldalú személyiségre; vagy a rosszra, a butaságra, a szépség iránti közömbösségre, a tunyaságra, az egyéniség feladására. S a közösség, amire igényt tart – azt fejleszti és bármilyen körülmények is adódjanak, megtalálja fejlesztésének feltételeit is. (Nem adva fel az egyén aktív, autonóm voltát, hogy maga is benne van saját sorsában, látnunk kell, hogy az emberben meglevő rossz tulajdonságok, elavult szemlélet, közömbösség, hogyan szakad le róla, ha pozitív értékkel rendelkező közösség tagja lesz; s megfordítva, hogyan lesz tisztelettel körülvett, jó eredménnyel rendelkező emberből erkölcsileg deformált ember, méghozzá a közösség szeme láttára. De vajon közösség ez? – helyesebben: szocialista kultúra értékein szerveződött közösség? – Itt a *szerveződésen* van a hangsúly, a közösség tagjai személy szerint nyilván tiszteletre méltó emberek.)

Nem mindegy tehát, hogy milyen társadalmi osztályérdekek alapján szerveződik a közösség. Itt merül fel, botladozásaival együtt, de mégis a jövőt hordozó szocialista brigádmozgalom helye és szerepe. A közösségi ember, a szocialista közművelődés, a szocialista életmód kialakításának legfontosabb színtere tehát a munkahely. Aczél György elemzéséből is kiderül – mint ahogyan az MSZMP általános politikai koncepciójából; hogy a munkahely – „kis társadalom”, modell, ahol a dolgok állása, menete egyben a társadalom állása, menete. Fontos csomópont, a legdöntőbb a szociális szervezetben, hiszen döntően rajta keresztül kapcsolódik az egyén a társadalomhoz, s a társadalom az egyénhez. S ez nem elvont, hanem nagyon is konkrét kapcsolat.

A gazdasági, politikai, kulturális javak termelése és elosztása a munkahelyen (legyen az termelőüzem, egyetem, filmgyár stb. . .), nem valami átfoghatatlan, átláthatatlan a kollektíva tagjai számára, hanem nagyon is fogható, látható világ.

Visszatérve tehát ahhoz, hogy a szocialista kultúra megvalósításának központi koncepciója vezérfonal, a továbbiakban minden múlik, hogy a munkahelyek ezt milyen, az adott területből fakadó konkrét feladatokkal szervesítik és hogyan szervezik meg most már a saját munkájukat.

Itt merül fel – sok más, fontos feladat közül – a *gyakorlat elvisége, határozott döntési autonómiája*. Ha a szocialista kultúra alap- és fejlesztési koncepciójának elvisége, eszmei értékrendje tiszta és világos, márpedig az, akkor ennek a gyakorlatban is, a részterületeken is meg kell nyilvánulnia. Mégpedig úgy, hogy a mindennapi gyakorlat munkásai vállalják a feladatot. (Itt még a munkahely vezérkara is a mindennapi munka vezérkara.)

Mire vonatkozik az elviség és a határozott döntés? Aczél György könyvében szól például arról, hogy Samuel Beckett: *Godot-ra várva* . . . című színművét megjelentette egy magyar folyóirat, bemutatták egyik színházunkban is – de, teszi hozzá, a televízióban nem fogjuk bemutatni.

Itt explicit a *Godot*-ról van szó, de implicit az adott színművön túlmutató, egy tipikusan polgári ideológiai, esztétikai problémáról. Az olyan jellegű művek társa-

dalmi, ideológiai és természetesen esztétikai helyéről, szerepéről, amelyek az ember kiszolgáltatottságáról, elesettségéről, küzdelmének teljes reménytelenségéről szólnak – *ugyanilyen kiszolgáltatottan és reménytelenül*. Természetesen művészi színvonallal és szuggesztív erővel. Relatív, *nagyon relatív* értékről van szó, de értékről, s ezért is biztosít kultúrpolitikánk az ilyen művek számára legalitást. A legalitást azonban most már gyakorlatként, bonyolult összefüggésében kell megragadni. S itt az elviség hiánya, a határozott döntések elmaradása számtalan problémát okozhat.

Aczél György könyvében – a fenti példa mellett – az elemzések egész sora hívja fel a figyelmet a legalitás dialektikus értelmezésére. S benne – többek között – a *támogatni, tűrni, tiltani* bonyolult, de mégis csak tisztázott kölcsönhatására.

A műhelyek a művek természetét, s ebből fakadó sorsát több vonatkozásban átgondolják. Az első lépés, miszerint a műalkotás (vagy netalán a vele kapcsolatos kritika, elemzés) a *mű valóságelsajátító, áthasonító* minősége alapján, vajon melyik „szférába” tartozik, s így melyikbe sorolható – már ez is rendkívül körültekintő, bonyolult, alapos munkát igényel. A besorolás azonban nem az értékelés befejezését, hanem kezdetét jelenti. Hiszen kulturális életünk gyakorlata a meghozott döntés után további alternatívák végiggondolását is megköveteli. Az absztrakt legalitás pl., hogy a mű közölhető, gyakorlati legalitásként, tehát, hogy megjelentetjük, azaz hogy a *közönség elsajátítása, áthasonítása révén*, most már gyakorlatilag válik a mű közüggé – ez a *mástajta* mű és valóság közti kapcsolat bizony bonyolultabb és főként változóbb természetű, mint az előbbi. A műhelyeknek (legyen az könyvkiadó, folyóirat szerkesztősége, MOKÉP stb.) ezt a két komponenst kell egymásba játszaniok, amikor a művek sorsáról döntenek. S ebben a „technológiában”, talán nem erőltetett a megállapítás: a történelmi folyamat naprakész természete és természetessége a döntő. A *kritika mozgó esztétika* (Belinszkij) és a *művészetkritika mindig szociológiai indítatású* (Lunacsarszkij) felfogás tapasztalatait asszimiláló szocialista műhelyek gyakorlata teszi mérlegre a művet. A mű jelentősége, sorsa nagyon összetett mérlegelésben dől el. A Godot-ra várva ... példánál maradva a szocialista kultúrát manifestáló kultúrpolitikánk a művet a *tűrés* kategóriájába sorolja. Ám a dolog nem ilyen egyszerű, hiszen szakmai közeg és egy szűk közönségreteg tájékoztatása és tájékozódása számára a mű legalitását megfelelő fórumokon *támogatni* kell, ugyanakkor *tiltani* kell, helyesebben nem engedni, hogy nagy tömegekhez szülő kommunikációs eszközeink közvetítsék a színművet. Nincs ebben semmi taktika, csupán a mű és a közönség viszonyába differenciáltan beépülő szocialista elviség. Ez az elviség például még tovább differenciálható. A tűrni legalitása, látható, bizonyos összefüggésben támogatást is jelent, de a támogatás elvisége rögtön tiltásba csap át, vagy legalábbis át kellene hogy csapjon – még mindig a fenti példánál maradva –, ha a mű közérzetét vagy az ábrázolásnál maradva – az ábrázolás misztifikáló módszerét egyesek a szocialista realista drámairodalom, netalán általában vett művészetünk ember-s világ-felfogásának sodrába próbálnák követendő modellként állítani. Végül is: a tűrés tehát támogatott legalitás is, de nem minden (kommunikációs és eszmei) fórumon az; s a tiltásnak van olyan összefüggése is, amely nem jelenti ugyanakkor tárgyának, tehát a műnek, netalán ettől orientálódó drámai, színházi törekvés, kritikai eszmény sajátos legalitásának a hiányát. Az eszmei harc elviségéről s ugyanakkor bonyolultságáról van szó.

Van a kötetnek egy olyan rétege, amely külön recenziót érdemelne: a nyugati folyóiratoknak, lapoknak adott interjúkról, ott megjelent cikkekről, tanulmányokról van szó. (Igen jelentősek természetesen, főként internaiconalista értékük miatt azok az írások is, amelyek a szocialista országok lapjaiban, folyóirataiban láttak napvilágot, de velük kapcsolatban, még pontosabban velük kapcsolatosan aligha merülnek fel az alábbi jellegű problémák.)

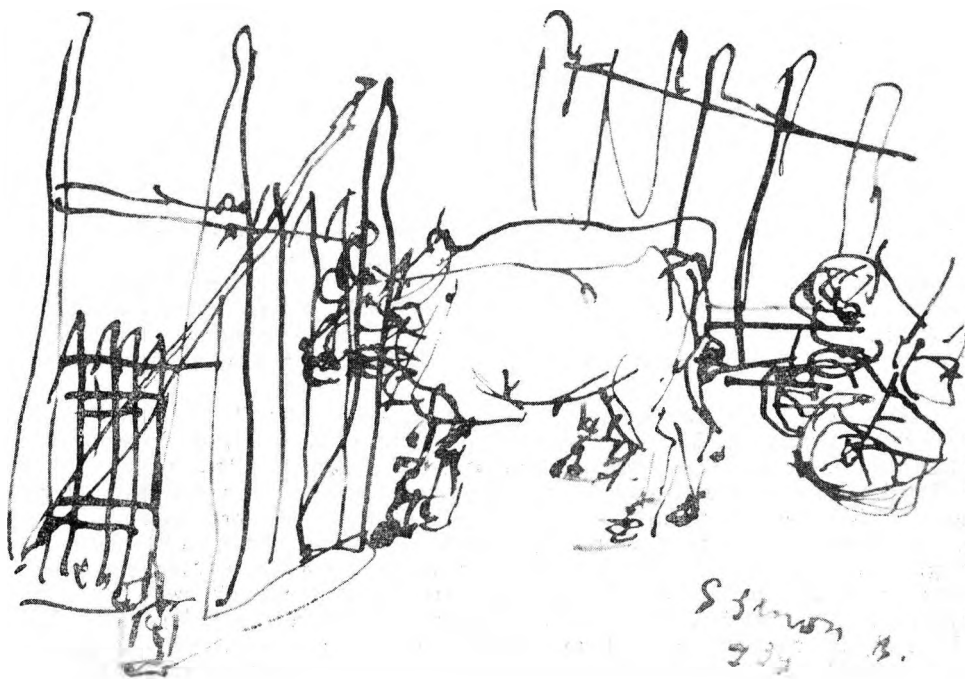
Az említett írásokban, magától értetődően nem a tematikát kellene számba venni, hiszen az ugyanaz mint a többiben: a szocializmust építő Magyarország szocialista szellemi kultúrájának a megteremtése. Inkább azt kell keresni ezekben az írásokban, hogy mennyire időszerű a szándékos vagy szándéktalan hamis tételezések ködét szétfoszlatni. És kitűnő érvekkel. Mert erről is szó van.

A külföldi olvasó rólunk sokat olvas, de tőlünk keveset. A mondat első felével kapcsolatban nagyon fontos, amit a kötet egyik írása megemlít: „A kultúra helye, szerepe régóta egyik legszenvedélyesebben vitatott kérdése a szocializmus építésének. E kérdésben történik talán a legtöbb tudatos félremagyarázás, a korábbi durva támadásoktól a ma divó manipulatív dicsérgetésig, mi magyarok is sok mindent el tudnánk erről mondani. De nem kevés félreértés is adódik jóindulatú szimpatizánsok, barátok körében is, akik csak egy-egy mozzanatról szereztek tudomást, és nem alkothattak maguknak összefoglaló képet.”

A „rólunk sokat olvasnak”, – sajnos ilyen tényeket is takar, ezért lesz kétszeresen fontos minden rólunk szóló írással szemben az, ami *tőlünk* való. Amiben nem egyszerűen csak rólunk van szó, hanem ahol a szó is a mienk – mint az a tárgy, dolog, siker, kudarc, amelyet kifejez.

A dolgaink és szavaink egysége ad – az egész kötetnek éppúgy, mint a most említett résznek – tartást és tágasságot. A kötet bármelyik írását lapozzuk fel, még a legegységibb problémában is ott van és érzékelhető szocialista értékeink következetes építése, a türelmes szigorúság dolgaink megítélésében, a világos program, a kollektív cselekvés történelmi kényszere, s a mindezt átfogó és ezzel körülvett ember, személyiség saját ügye, értelmes élete.

Az írások elvi szilárdságában és nyíltságában, a gazdasági, politikai, etikai, esztétikai, szociológiai, filozófiai módszereknek a *tárgy és a cél* által megkövetelt kombinatív alkalmazásában (legyen az helyzet-megítélés, feladat megfogalmazás) természetesen a szerző is hitelesíti magát. Erénye emellett a kötetnek, hogy a stílus és az előadásmód szubjektív hitelességét, egységesítő erejét is őrzi. A személyes jelenlét mindvégig mértéktartó, a kollektív ügy szolgálatának van alárendelve.

EGY MAGATARTÁS DOKUMENTUMA

Életrajza negyedik köteténél tart Nagy István, *Szemben az árral* című könyve az 1935-től 1944-ig terjedő idő történetét mondja el. Az előző háromban gyermekkoráról, a mozgalmi és az írói pálya kezdeteiről számolt be, a mostani a meglett ember könyve: már nem kezdetekről, hanem eredményekről ír benne – saját és mások műveiről, a romániai magyar irodalom életéről, vitáiról, belső küzdelmeiről s főként a mozgalmi munkában szerzett nehéz tapasztalatairól, az illegalitás adottságairól és veszélyeiről.

Nagy István könyvének a kiméretlenül őszinte hang az ereje. Mindig arra törekszik, hogy lehetőleg úgy tárja elénk az emberöltőnyi idővel korábban történeteket, ahogy azok valóban lezajlottak, kint a mindennapok küzdelmeiben és bent a lélekben. Nem akar hozzátenni a dolgokhoz, nem akarja átrajzolni a nyomasztó idők emlékét, sem önmaga szerepét. Puritánul olyannak mutatja magát, amilyen akkor lehetett a magánéletben, az irodalom ügyeiben, a mozgalmi munkában, a politikai harcokban. Mondhatnánk erre, hogy minden memoáriró ugyanezt akarja. Gyakran valóban így van, de Nagy István önéletrajzában találunk még valamit, ami egyedül az ő tulajdona. Nem takargatja, hanem nyíltan bevallja, hogy bizalmatlanná edzette, gyanakvóvá keményítette az élet. Azzá már az anyagi gondok nem szűnő terhe. De még inkább hite, világnézete avatta kemény, alkura képtelen emberré. Aszkétikus életvitel, engesztelhetetlen gyűlölet az elnyomók iránt, hit a jövőben, mely a jobb világot hozza; ragaszkodó bizalom az elvbarátokhoz: ezek rajzolják ki előttünk karakterét. Állandó ellenőrzés alatt tartotta magát. Vigyázott arra, hogy pillanatra se tántorodjék meg; tudta, hogy egyetlen elengedett mozdulat rendkívüli következményekkel járhat. Az illegalitásban élő ember, mozgalmi vezető helyzete határozta meg élete minden percét. Vállalta ezt az örökké szorongató gondot, amely néha iszonytató terheket rakott rá. Könyvének a börtönben töltött hónapokról szóló lapjai megdöbbenő képet rajzolnak arról, mit kellett egy kommunista világnézetéhez ragaszkodó embernek az eszméért elszenvednie. Az új magyar irodalomból alig idézhetünk az övé mellé állítható történetet, mely ilyen ember-nyomorító helyzetet ábrázolt. Nagy Istvánnak örökké rettegnie kellett, mert rengeteget kockáztatott, de szívósan tört a célja felé, kemény fegyelemben tartotta magát és ezt másoktól is elvárta. Tudta, hogy bármikor érte mehetnek, letartóztathatják, otthonát szétlúthatják, vihetik újra börtönbe, munkatáborba. Ha utazott, találkozóra sietett – mindig gondolnia kellett arra, hogy nyomozók járnak a nyomában. Ezzel a tudattal élt, alkotott hosszú éveken át. S közben fizikai munkát végzett, napi nyolc és fél órán át.

Nagy István nem tehette meg, hogy hallgat a börtönökről, tortúrákról, a kínvallatók módszereiről. Egy kort, benne a maga életét akarta minél hívebben megidézni, ehhez pedig hozzátartozott a börtönélet. De nem tüntetett azzal, hogy mit kellett kibírnia, noha erre minden oka, joga meglett volna. Józanul tekintett helyzetére: kívül élt a hatalom törvényein és egy új világrend törvényeire hallgatott. Ezért tehette meg, hogy önéletrajzában mellőzte a romantika színeit, tényeket írt meg, a tényekhez a börtön pedig éppúgy hozzátartozott, mint az *Özönvíz előtt* című drámája körüli bonyodalom. Naturalista részletességgel számolt be a verésekről, kínzásokról, a cellákban töltött hosszú hónapokról. De félig-meddig már a kívülálló tárgyilagosságával. Azzal a mozdulattal: ezek ugyan velem estek meg, szenvedtem tőlük, de fontosabb, hogy hozzátartoztak egy korszaknak a jellegéhez, a magam életével a kort akartam a maga szörnyű mivoltában fölidézni. Nagy István

a *szolgálatra* állította be az életét, mindent a *cél* érdekében mérlegelt, amiről úgy tudta, hogy a célhoz viszi közelebb, legyen az bármi, vállalta, a magánéletben éppúgy mint a politika küzdőterein. Nemcsak rendkívül kemény életvitelt követelt tőle ez a minden cselekedetét meghatározó célra irányítottság, hanem áldozatosságot, lemondást is. S a mozgalmi munka érdekében elkerülte vagy épp megvetette a meditációkat. Egyszer döntött, utána mindent ehhez mért, nem tűnődött alternatívákon, nem támadtak dilemmái, meg sem legyintették a kételyek: rendületlenül ment előre a maga útján. Ezért lengi be önéletrajzát olykor a bizalmatlan, komor hangulat. Megvolt mindennek az elvi alapja. Úgy vélte, a magyar munkásság nem bízhat senkiben önmagán kívül, minduntalan vissza kell húzódnia a maga osztálykereteibe – ahogyan ezt 1942-ben írta egyik levelében Bajcsy-Zsilinszky Endréhez. A levél címzettje megértette Nagy István szavait: „részben van ebben jó” – mondta válaszában; de mondhatjuk utána mi is nyugodtan, mert Nagy Istvánnak igen nehéz körülmények között kellett a maga igazát megvédenie. Beleégett a tudatába, milyen mélyről indult; nap mint nap tapasztalta, hogy a hatalom kíméletlenül üldözi őt és társait. Úgy látta, hogy a világ kegyetlen, a maga igazával feltörekvő embert eltiporja s minden engedmény azokat gyengíti, akiknek állítólag a javát akarják vele szolgálni. Mikor végre Magyarországra látogatott, nem is érezte magát jól csak Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc társaságában.

Ahogy múltak az évek és egyre kiélezettebbé vált a politikai küzdelem, be kellett látnia, hogy épp a jövő érdekében nem lehet bezárkózni az „osztálykeretekbe”. Az irodalom, de a mozgalom érdeke ugyanúgy megkívánta, hogy különböző politikai erők együttműködjenek, egymással szövetségre lépjenek. Megértette ezt Nagy István, ám legbelül nem tudta magáévá tenni az idő kíváncsalmait. Azt, hogy szövetkezni kell, múltó taktikai lépésnek, átmeneti kényszernek tekintette. Annak ellenére, hogy kiváló támogatói, barátai akadtak, példájukból rengeteget okulhatott s arra is kapott tőlük érveket, hogyan lehet szövetségi politikát folytatni az elvek feladása nélkül. Legnagyobb szeretettel két emberről emlékezik meg: Gaál Gáborról és Balogh Edgárról. A Korunk szerkesztője portréját a tisztelet szövi át. Megjelenik előttünk az anyagi gondokkal küszködő, rengeteget dolgozó, önzetlen irodalomszervező alakja, akire mindenben számítani lehetett. Nagy István szépen írja meg, mennyit köszönhet neki, kézíratai gondozójának, önzetlen öreg barátjának. Balogh Edgárról melegebben ír, nagy méltánylással örökíti meg fáradhatatlanságát; s ami nála ritka, néha ironiával, humorral rajzolja folyton tevékenykedő személyét. Neki éppúgy mint Gaál Gábornak, hálával adózik, ezt nem titkolja; nem akarja elhallgatni, hogy baráti köre írói munkájában szívvel-lélekkel támogatta.

A *Szemben az árral* új adalékokat nyújt a két háború közötti romániai magyar irodalom történetéhez. Ezeket az adalékokat, emlékeket, ténymegállapításokat és helyzetmagyarázatokat a részletes szakkritika teszi majd mérlegre s az irodalomtörténeti igényű elemzés a visszaemlékezés több pontjához fűzhet megjegyzést. A *Szemben az árral* egyik, más fénybe is állítható részlete a Vásárhelyi Találkozóról szól. Meglehetősen fanyarsággal eleveníti fel Nagy István az ifjúsági megmozdulás eseményeit és a demokratikus összefogás akadályairól, a nehézségekről, a széthúzás személyi és politikai okairól mintegy a várható kudarcot előrevetítve beszél. Hogy fő vonalakban mi történt, arról hiteles tájékoztatást kapunk. Ám a felelősségre vonás hangja és mértéke túlzónak tetszik: „A Vásárhelyi Találkozó révén kínálkozó demokratikus–antifasiszta összefogás megghiúsulása – a történelem mutatta ezt meg – súlyos következményekkel járt (...) nagy árat fizettek mind a magyarok, mind a románok, hisz az összefogás megghiúsulása utat nyitott az uszító sovinizmus, majd a nyílt fasizmus tombolásának, s mi, erdélyi viszonylatban, alighanem még ma is ezt az árat törlesztjük.” Egy történelmi korszak minden súlyos adottságát, hibáját, elmulasztott lehetőségét egyetlen olyan szellemi mozgalmon számonkérni, melynek fő demonstrációján, a marosvásárhelyi Apolló termében megrendezett találkozóján száznolcvanheten jelentek meg, és amely mögött nem állt szervezett, cselekvésre kész politikai tömegelő – irreális helyzetmegítélésre utal. Igaz, Nagy István azt írja: a Vásárhelyi Találkozó révén kínálkozó összefogás

hiúsult meg. Ez az egyetlen szó jelzi, hogy a felelősséget nem varrja kizárólag a Találkozó nyakába, ám egy mondat stílusárnyalata mégsem fejezheti ki a valóságos összefüggéseket.

A háború alatt Nagy István kapcsolatba került a népi írók mozgalmával, a Magyar Élet Kiadóval, a Népszava körül tömörülő baloldallal, egyik alapító tagja lett a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak; cikkei, novellái jelentek meg Móricz, Illyés Gyula lapjában. A háború éveiben járt először Magyarországon, ott volt a két balatonszárszói összejövetelen, részt vett a lillafüredi konferencián, vitatkozott, előadásokat tartott. Belekerült, ha rövid időre is, a magyar irodalmi élet áramlásába, könyveit egymás után nyomatta ki a Magyar Élet Kiadó, nevét a népi írókéval együtt emlegették, Juhász Géza 1943-ban kiadott kis könyvébe az ő portréja is bekerült, Németh László Magyar Csillagban közölt tanulmánya is megemlékezett róla, a legnagyobb elismerés hangján: „Külvárosa éppolyan hű szava a munkáságnak, mint a Falusi Krónika a parasztságnak”. Evvel egy időben a munkásírók antológiáiban is megjelentek írásai.

Fontos kordokumentum mindaz, amit Nagy István a magyarországi irodalomról s főként, amit az irodalmi élet zajlásáról, a szerkesztőségek hangulatáról, a konferenciák légköréről elbeszél. Emlékezéseiből kiderül, hogy noha ő is főntartással szemlélte a népi írók munkáját és szíve mélyén kevesekkel rokonszenvezett – a nála idősebbek közül egyedül Móriczot ismerte el feltétel nélkül –, vállalta mégis a fegyverbarátságot néhányukkal, sőt azt is, hogy otthoni elvbarátai megörjék a gyanús kapcsolatok miatt. Nagy István tiszta és egyenes beszéddel idézi föl egykori véleményét, nem hallgatja el, törekvései miben különböztek a magyarországiaktól és azt is világosan az olvasó tudomására hozza, hogy kiknek a körében nyilatkozott meg őszintén. Perdöntő ezek után, amit a negyvenes évek elejének politikai és sajtóviszonyairól, dokumentumokkal, cikk- és levélrészletekkel nyomatékosítva, előad. Egyik oldalon folyik a haladó erők üldözése – őt is lefogják újra, ezúttal nem szigurancpribékek, hanem magyar csendőrnymozók –, másik oldalon, a sajtó hasábjain, a könyvkiadásban, a cenzúra éber figyelme ellenére, viszonylagos szabadságot élveznek az írók. Ez a viszonylagos szabadság, publikálási lehetőség korlátok közé szorítva, rejtjeles beszédet követelt, mint a könyvben idézett Kovács Imre-levél sorai is jelzik: „Mi továbbra is szeretettel várjuk minden írásodat és kérünk, hogy a megjelenési lehetőségek határán belül úgy ird meg, hogy annak éle is legyen, de ugyanakkor politikusan elkerüli a cenzúra törlését”. Más szavakkal ugyanezt tanácsolta Lillafüreden Erdei Ferenc is: úgy kell tenni, mint a sanda mészáros, félrenézünk, mégis odaütünk, ahova kell. Nagy Istvánnak nem volt kényere az ezópuszi beszéd, eszméi nyílt képviselőjére törekedett s amikor alkalma nyílt rá, nem is habozott fellépni eszméi igazáért. A kettős helyzet jellemző adaléka, hogy Budapesten, a háború éveiben jutnak át a cenzúrán a *Külváros, Oltyánok unokái, A szomszédság nevében, Réz Mihályék kóstolója és A Boldog utcán túl* című könyvei. Egy „zsidótörvény ellen lázító” novellája, melyet két folyóirat ugyan elutasít, napvilágot lát a Népszava 1943 utolsó és 1944 első két számában, folytatásokban. A Termés 1943-as nyári számában felhívást tesz közzé, mely a „hadra kelt nemzet”-et valódi érdekeire figyelmezteti; arra, hogy „a független és demokratikus épkezláb Magyarország érdekében” az ország határai közé kell vonni „s ott megtartani a nemzet minden fizikai és szellemi erejét”. Mondhatjuk erre, hogy mindez fényt vet ugyan a sajtóviszonyokra, ám elsősorban Nagy István személyes bátorságának és töretlen elvhűségének bizonyítékai. A visszaemlékezések azonban, bár csak vázlatosan, arra is rávilágítanak, hogy a szellemi ellenállást nem néhány elszánt ember képviselte. A balatonszárszói konferenciákról adott beszámolója közismert eseményekről, előadásokról, vitákról tudósít.

Kevesebb szó esett eddig az 1942-es lillafüredi írótalálkozóról, melyet a propagandaügyi miniszter hívott egybe, megnyitó előadását a vezérkari főnök tartotta, a záróvacsorán a miniszterelnök is megjelent. Nagy István visszaemlékezéséből is megtudjuk, hogy szemben az újságírókkal, akik előbb egy hasonló összejövetelen egyhangúlag vállalták a „hadra kelt nemzet lelki felkészítése”-t – az írók vagy

látszólagos mellébeszéléssel tértek ki a kormány támogatása elől, vagy hallgatással tüntettek. Sokat elárul a kor magyar irodalma javarészenek magatartásáról az a mérleg, amit Nagy István így vont meg: „Magam részéről úgy ítéltam meg a tanácskozás eredményét, mint a futballrajongók: null-null a mérkőzés. Vagyis senki sem lehetett megelégedve, csak azok az írók, akik nem kívánták az egyetemes örök magyar irodalom becsét a múlandó külpolitika becstelenségéhez kötni.”

Ezekben az években változtatott Nagy István életformát: az illegalitásban tevékenykedő pártmunkás mind több idejét szentelte az írásnak, hogy aztán teljesen annak adja át magát. Mozgalmi tevékenységét ekkor sem szüntette meg, de minden energiájával azon volt, hogy könyvei, cikkei, beszédei álljanak helyt érte, azok képviseljék eszméit. Mindeddig a mondanivaló, az élményanyag közlése, a vérlázító tények bemutatása, egy szóval a munkásosztály sorsának hiteles rajza töltötte ki írói programját. „Véremmé vált az a tudat és magatartás, hogy nekem a föld alá szorított munkásosztály földből kinyúló kezének és tiltakozó kiáltásának kell lennem.” Nem habozik bevallani, hogy a *Móricz Zsigmond ébresztése* című gyűjteményes kötetbe szánt tanulmányának írása közben – a negyvenes évek elején, több kötettel a háta mögött – kezdett el esztétikai kérdésekkel foglalkozni: „Először életemben hatoltam be az irodalom esztétikai vonatkozásaiba. Foglalkoztatni kezdett az én esztétikám is.” Ez a száraz és később nem is részletezett ténymegállapítás nyers őszinteséggel világít rá a két háború közötti időszak népből kinövő irodalmának jellegére és vonja meg egyúttal határait is. Az *élményrealizmus* művelői és hívei fenntartás nélkül vetették bizalmukat a tények, az átélt sors ábrázolásának lázító erejébe; a valóságos élet, a mindennapok, az anyagi gondok, az életben maradásért folyó küszködés rajzát mindennél előbbre valónak tekintették. A személyes tapasztalat mindenhatóságára esküdtek; értékrangsoruk csúcán az a mű állt, melyet közvetlenül egybevetettek, összemérhettek a körülöttük zajló élet valóságosnak látott folyamataival. Íróvá nevelődésükkel együtt egy osztály felemelkedési vágyait is megfogalmazták. A tapasztalati úton fölgyűlt anyag elrendezésében világnézeti elvek vezették őket. Ez a tudatosság emelte ki Nagy István és Veres Péter művét is a nyers, alakítatlan dokumentumok tömegéből s adott alapot – kinél előbb, kinél később – az irodalom belső megközelítéséhez, az esztétikai szféra egyenrangúságának elismeréséhez; ahhoz a belátáshoz, ahová idős korában a „sült realista” Veres Péter is eljutott. Az élményrealizmusnak az a másik ága, mely az ösztönösség jegyében alakult, formálódott, az olykor szükös, merev, egyoldalú világnézeti tudatosságról, sőt még a világban való tájékozódás elemi igényéről is lemondott, s amit gondolkodással, értelmi munkával kellett volna megszereznie, – azt indulatokkal, indulatkitörésekkel, átstilizált múltorientációval pótolta.

Nagy István önéletrajza a *dokumentáló, tanúsító* memoárok sorába tartozik. Az önéletrajznak ebben a változatában társadalmi osztályok, mozgalmak története, szerepe, hivatása világosodik meg, a személyes vallomás háttérbe szorul; az egyéni sors csak annyiban és azért érdekes, mert benne egy korszak jellemző, széleskörűen érvényes törekvései tükröződnek. Az írói magatartást a tanúsító szándék határozza meg: a múltat azért kell felidézni, hogy részletesen megismerkedhessünk a megtett út eseményeivel, szereplőivel, hőseivel és epizódfiguráival és nem utolsósorban, ennek az útnak „így történt és nem másként” tanulságaival. Ehhez bő dokumentációra van szükség, intim lélekrajz helyett eseménytörténetre, pontos krónikára, sok részletre, igazoló tényekre, adatokra, dátumokra. Az író kétely nélkül merül el a múlt atlantisi rétegeiben; fel sem öltik benne, hogy az emlékezet – rendszerező, válogató munkája során – átalakíthatja az arányokat, esetleg torzíthat is; szükségképpen akár, mert a magyarázó értelem írás közben már nem iktathatja ki a fölgyűlt tapasztalatok módosító hatását, nem teheti meg, hogy ne vegye őket tudomásul. A múlt és az írás jelene közé ékelődő időtávolság szűrő vagy prizma módján viselkedik, az objektív dokumentációra törekvő író azonban az időnek, illetve az emlékezésnek ezt a tulajdonságát kénytelen mellékesen kezelni. Nem veheti figyelembe saját élményanyaga szubjektív jellegét, még ha feszélyezi is a múltábrázolás korlátozottsága, művét azzal az eltökéltséggel kell megalkotnia, hogy emlé-

kezete többé-kevésbé hibátlanul működik és igazmondó tolla hiteles mivoltában idézi elénk a történelmet. Irónia- és moralizálás-ellenes ez a magatartás, az írónak nincs szüksége ironikus távolságtartásra; sem arra, hogy aggályos pontossággal jelezze, írja körül a vallomás őszinteségének alapjait és határait. Biztonságérzete a szüntelen tényekre hivatkozásból ered: abból a tudatból, hogy az írói személyesség körein túlmutató társadalmi meghatározók, korra jellemző motívumok felsorakoztatása, a szociális környezet rajza, az ellentétek és összeütközések ábrázolása mély igazságokat tár fel, a társadalmi létezés törvényeit teszi láthatóvá. Ebben a felfogásban az irodalom: dokumentáció, a hiteles tárgyi bizonyíték erejével föllépő igazolás arról, hogy itt és most hogyan éltek az emberek. Ez az alapszemlélet szabja meg az elbeszélés lineáris rendjét, folyamatosságát; idődimenzióinak egyszerűségét; kifejtő és tanúsító hangnemét.

A *Szemben az árral* nem ragaszkodik szigorúan ezekhez az általános keretekhez. Az író ugyanis néhol regényszerű eszközökkel – szereplők meglevenítésével, párbeszédekkel, helyszínrajzokkal – tálalja dokumentumanyagát; mindazt, amit emlékezete megőrzött, nem csupán leírja és tárgyi dokumentumokkal bizonyítja, hanem újrakölti és személy szerint nemcsak közvetítőként, hanem regényhős alakjában is megjelenik a könyv lapjain. Ez a kettős szerep, a közvetítő és a hős szerepe, természetszerűen nem válik külön, hanem egymást támogatja, erősíti; sőt, a regényszerűség eleven emberi-morális motívumrendszerrel veszi körül a tárgyi anyagot, a krónikát, és ezért tekinthetjük Nagy István művét olyan struktúrának, mely nem egyedül adatközvetítésben jeleskedik, hanem egy történelmi szakasz emberi dokumentumaként is megáll a lábán. Míg Nagy István eseményleírását, történelmi értelmezését kiegészíthetjük, tovább gondolhatjuk, vitathatjuk – az önéletrajz írói ábrázolását annak kell vennünk, ami: alkothatunk róla véleményt, de el kell fogadnunk mint egy történelmileg létező magatartásról szóló híradást.

A *Szemben az árral* az új memoáriradalomnak kiemelkedő értékű darabja; rengeteg tény, eseményleírást, emberi portrét örökít át az utókorra és az irodalom-szociológia, az irodalomtörténet számára is sok fontos tanulssággal szolgál. Lapjairól egy makacsul következetes ember arca tekint reánk, aki nehéz időkben, rendkívüli körülmények között őrizte meg elveit és nevelte föl magában az író. Erdélyi volt, magától értetődőnek tartotta, hogy magyarokkal, románokkal küzdött együtt; Romániát tekintette és tekinti hazájának. Példáját adta, hogy egy módon lehet előre jutni: a nemzeti előítéletek levetkezésével. Ennek a gondolatnak a jegyében dolgozott, ezért tiltakozhatott, igaza tudatában, mindennemű egyoldalúság, kisajátítás ellen. Erkölcsi fölhevítést is sugároz ez a magatartás, s egyúttal szembefordulást jelez minden olyan törekvéssel, mely történelmi, etnikai vagy egyéb érvekre hivatkozva, a nemzeti hegemonia elvét más népek rovására gyakorolja.

ÉSZT KÖLTŐK

A kicsi Észtországról nagy számok beszélnek: az egy főre eső vaj- és tejtermelésben már 1958-ban megelőzte az Egyesült Államokat, minden ezer észtből 168 főiskolai tanulmányokat folytat – vagyis háromszor annyi, mint Angliában, Franciaországban vagy a Német Szövetségi Köztársaságban –, minden ezer észtre átlagosan 970 újság és folyóirat jut, s az egymilliós országban átlagosan húszezres példányszámban jelennek meg a könyvek. Népi kultúrájuk is hihetetlenül gazdag: 1960-ban 5100 kórust, zenekart, táncsoportot, s mintegy 80 000 laikus népművészt tartottak számon; az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság megalakulásának 15. évfordulóján a tallini szabadtéri színpadon 33 000 észt – munkások, parasztok, írók, tudósok – énekét verhetette vissza a tenger. Mindenütt elismerik: alig-alig van nép, amely kis lélekszámahoz, nehéz történelméhez, kedvezőtlen földrajzi helyzetéhez képest az észtekéhez hasonló eredményt ért el.

Nekünk, magyaroknak még külön színekkel is mutatja magát az észt világ, amelyet az érdeklődő méltányolhat igazán. Akik Hunfalvy Pál óta megfordultak az észtek között – az első észt dalos-találkozóról Hunfalvy tudósított 1869-ben –, életre szóló élményeket kaptak. Amit Timár Máté útinaplója és Csanádi Imre verse irodalomba örökített, nemcsak a nyelvrokon megfigyelése; a törvényt és a sorsot értő testvér vallomása is. Észtországban a magyar olvasó is otthonosan érezheti magát. Kedvvel ápolják az észtek a nyelvrokonság tudatát, számon tartanak minden magyar emléket, a magyar diákokat, akik észtföldi egyetemeken valaha megfordultak, a patikát, a legrégebbit, amelyet 1582-től 1910-ig magyar család bérelt, majd birtokolt. A magyar könyvek, a klasszikusok és a legfrissebbek észtül köszöntenek a magyar látogatókra; számos észt magyarul szól a magyar szóra. A rádió magyar dalt és magyar nyelvórát is sugároz.

Még a finnugor rokonságból is meggyőző leckét ad Észtország. Tallinnak és Helsinkinek nemcsak a lámpái üzengetnek egymásnak – 75 kilométer a két város közötti távolság –; a finn turisták gyakori vendégek az észt városokban. Az utcákon a finn finnül beszél, az észt észtül; nagyjából még így is értik egymást.

Hosszúra nyúlt bizony ez a bevezető, de talán annyit jelez, hogy miért vártuk olyan nagy érdeklődéssel a 20. századi észt líra antológiáját. Kis népnek – így tudjuk – a történelmében és a költészetében vannak talán a legszebb fejezetek; költészete történelmének, törekvéseinek és emberi értékeinek is hűséges tükré.

A 20. századi észt lírával ismerkedő azonnal megállapíthatja: azok az áramok, a szimbolizmus, az impresszionizmus, az avantgarde és az újrealista törekvések, amelyek a kor világirodalmában jelen voltak, elérték az észt költészetet is. Minden európai hang jelen volt s jelen van ebben a költészetben – észt fekvésben. Az észt irodalomban a nemzeti és az általános emberi ölelkezik. Nincs szakadék a modern és a népi között sem; a legmodernebb képek mögött is felsejlik a népdalok, az orsópergető téli éjszakák emléke. A nép, a közösség nevében is valló, válláló költészet ez; változatlanul fontos szerepet akar betölteni az észt nép életében; a költők nemegyszer a politika első vonalában is feladatot vállaltak, szervezőként, miniszterként, még köztársasági elnökként is. Az észt költészetnek nagy tábora van: az új líra számos darabja válik mostanában is közkedvelt dallá. Népes olvasó- és éneklő tábor figyel a költőkre; ezért is lehetnek viszonylag sokan szabad foglalkozású írók.

Csak az újabb időkben, mert az észt írói sors korábban nagyon is bizonytalan volt. Volt költő (*August Alle*, 1890–1952), aki Oroszországban kezdte patikusse-

gédként, Lengyelországban folytatta házitanítóként, majd a szaratovi egyetemen medicinát kezdett tanulni, de tanulmányait csak Észtország egyetemén fejezhette be, jogászként – 47 évesen –; volt, aki Kijevben tanult (*Johannes Barbarus*, 1890–1946), az első világháborúban a cári hadseregben ezredorvosként szolgált, a polgári köztársaság idején a maga erejéből pénzelte a spanyol köztársaságiak oldalán küzdő észt önkénteseket, majd Szovjet-Észtország miniszterelnöke lett; más író Szibériában halt meg, a személyi kultusz áldozataként (*Haiti Talvik*, 1904–1947), ismét más több évtizedes forradalmi múlttal Svédországba települt a második világháború után (*Gustav Suits*, 1883–1957). – De bárhová is sodorta őket a sors, száműzetésbe vagy miniszteri posztra, otthon éltek vagy Szibériában, vagy Svédországba vezetett az útjuk, mindig az észt nép, az észt föld volt a gondjuk. *Eesti* – Észtország – maradt számukra a hívó, az életet tápláló szó.

A modern észt líra jórészt 20. századi fejlemény. Az első észt vers 1708-ból való – az is Tartu város pusztulásáról beszél –, de az észt költészet igazán csak a 19. században születhetett meg. Olyan mostoha volt a korábbi századok történelme, hogy magasabb irodalom még lélegzetet sem igen vehetett, a nehéz századokban egyedül az észt népköltészet volt az észt nép irodalma. Csodálatosan gazdag népköltészetben – 800 000 lapnyi népdalt, mesét és közmondást őriz a tartui *Kreutzwald Irodalmi Múzeum* – mondta el az észt nép bánatát és álmait; a népdal volt számára a megtartó erő.

Erre a gazdag népköltészetre építettek a korszerű irodalmi törekvések is. Építhettek is: a népköltészetből összeállított népi eposz, a *Kalevipoeg* (1862), az észt klasszikus irodalom virágkorának a kezdetét jelzi. Az észt nemzeti mozgalom jelentős mértékben a *Kalevipoeg*-ből táplálkozott, akárcsak a finnek ébredése a *Kalevalából*. Hatása az észt irodalomban, képzőművészetben és a zenében máig is jelen van; az észt népköltészet és népművészet máig előzménye táptalaja, forrása az irodalomnak és a képzőművészetnek.

A másik táplálója a bontakozó irodalomnak a polgárosodás volt; az észt szellemi kibontakozáshoz a 19. század gazdasági fejlődése teremtett alapot. Gyors volt a fejlődés; a nép és nemzet azonos volt; a kialakuló értelmiség az észt gondok mellett az európai szellemi áramlatokra is érzékenyen figyelt. A 20. század elejére Észtország már a polgárosodás elég magas szintjére jutott, kialakult egy népből felemelkedett értelmiségi réteg, amely a szociális és nemzeti kérdésekre egyaránt érzékenyen reagált. Indulni érezték lábuk alatt a földet. Véltek: valami készül a világban, s itt az idő, dűlőre vinni végre az észtek társadalmi és nemzeti igazát.

Ez az érzület, ez a felismerés viszi az *Ifjú Észtország* (Noor Eesti) mozgalmába a fiatalokat. Az 1905-ös forradalom évében kezdte működését az Ifjú Észtország-csoport; lelke, serkentője, programadója az akkor 22 esztendő *Gustav Suits* volt. „Legyünk észtek. De váljunk európaivá is” – hirdette. Vagyis a nemzeti és az európai törekvések szintézisét akarta. Független Észtországot követelt a mozgalom, nemzeti és társadalmi felszabadulást, rokonszenvvel fordultak a forradalmi eszmék felé is. *Gustav Suits* verseskönyve, az *Élet tüze* (1905) volt a mozgalom leghatásosabb programja: azokat is magával ragadta, akiket a politikai pártok talán mozditani se tudtak volna. Verseiben szinte a magyar Adyra emlékeztető erővel sugallta: a huszonnegyedik órához közeleg az észt történelem, meghalhat vagy újjászülethet az észt nép. Itt a nagy pillanat, hogy az Ige megszülessék. Élesztetni kell a tüzet, álmodni a holnapot; megváltani, szőlőhegygé tenni „Szélsországot”.

Az Ifjú Észtországnak *Suits* volt a legnagyobb költője; vele kezdődik a 20. századi modernség az észt irodalomban. De a mozgalom sodrában nemcsak az irodalom újult meg; a képzőművészetben is egy új nemzedék jelentkezett. Az európai irányzatokhoz felzárkózó észt művészet álmával.

Bizalommal tekintett ez a nemzedék a politikai-társadalmi változások elé. S az észt nép valóban az öntudatosodás útján járt, s ezt a folyamatot nem tudta feltartóztatni a forradalom elfojtása után újra előkerülő kancsuka sem. Az írók még emigrációba kényszerülten is táplálták tovább a tüzet. Az „öreg” *Vilde* Koppenhágában írta műveit, az „ifjú” *Tuglas* Finnországban. *Tuglas*-ról, az Ifjú Észtország esz-

széistájáról és novellistájáról jegyezték fel: forradalmi magatartása miatt száműzték hazájából, de a tallini *Estonia* színház megnyitására élete kockáztatása árán is hazaszökött, s később is, az idegen uralom bukásáig, minden észt ünnepre hazalátogatott.

S mihelyt jött az új forradalmi hullám, a Nagy Októberi Forradalom évében, 1917-ben, egy újabb nemzedék is jelentkezett. A *Kalevipoeg* csodás madaráról *Sierunak* nevezték csapatukat. Az észt irodalom „legszíneesebb kitöréseként” jellemzik ezt a jelentkezést; lírában *Marie Under* és *Henrik Visnapuu* tehetsége lobo-gott a legfényesebben. Az idő ugyan szinte változatlanul kemény volt, a háború és a forradalmak separtek végig az észt földön, de végül is eljött a régen várt idő: észt zászló került a tallini vár fokára. Mintha a nemzeti époszukban jóslt idő telt volna be: a nagy világrengésben *Kalevipoeg*, az észtek mondabeli királya kiszabadítja kardját a sziklarepedésből, és csodakardjával megváltja népét a rabságból. Az első világháború, a forradalmak lezajlása után megszületett a polgári észt állam.

A nagy történelmi forduló az észt irodalomban is új szakaszt nyitott: a neo-realizmus gazdag korszakát. A szabadabb lélegzethez jutott nép az irodalomban is felvonultatja a maga legjobb erőit; a jobb lehetőségek közé jutó nagy tehetségek az észt irodalmat európai szintre emelik. Ebben az időben bontakozik ki a próza-író *Tammsaare* s a novellista és műkritikus *Tuglas* munkássága; a lírában *August Gailt* a neoromantikus hagyományt viszi tovább, *Sütiste* a realizmus jegyében alkot, s a konstruktivista kísérletektől a realizmus felé halad *Barbarus* is. Az írók nagyobb része támogatta a polgári köztársaságot, a „néma korszakban” – Päts fasisztabarát diktatúrája idején – azonban a vezető írók közül már többen – *Suits*, *Tammsaare*, *Tuglas*, *Sütiste*, *Jacobson*, *Barbarus* – ellenzéki magatartást tanúsítottak, mint *Jaar Kross* írja. A következetesen baloldali írók életműve majd a szovjet korszakban teljesedik ki; *Barbarus* és *Jacobson* Szovjet-Észtországban politikai vezető szerepet is vállal.

Kurta ismertetésben még utalni sem lehet minden történelmi fordulóra, amely a 20. századi észt lírát alakította, s azokra a szemléleti és formai változásokra is csak hézagosan, amelyeken ez a költészet keresztülment. Változhatott azonban bármennyit is formában: lelkülete, ethosza ugyanaz maradt. Az észt líra közösségi töltésű; az egyes versekben a nagyobb közösség szívverése lüktet, a vágy „a mások szebb élete napjáról, az észtek napjáról”. A lélek mindig rés-állás feszültségű; mintha a fehér papírhoz és a költői hivatottsághoz a fekete fájdalmat is adta volna a sors. Százados, sőt évezredes dulasok és éhezések emléke szigorítja a tekintetet, „itt még a kövek is sikoltanak a junkerek lábanyomától” – mint *Visnapuu* egyik versében írja. A gondtalan röpködés lehetősége ritkán adatott az észt költőnek. Még a szenvedélyes, forró színpompájú *Marie Under* sem menekülhetett az észt költők sorsától; a felismert, a szorongó társadalmi gondok – ahogy Képes Géza megfigyelte – hamar elfojtották első versei ujjongó színeit; a szerelmes nő édes önkívületét lírájában „a testvérei sorsáért remegő nővér fájdalma” váltotta fel.

Az észt líra erősen patrióta töltésű; a 20. századi észt költők „rendületlenül” az „itt élned, halnod kell” érzületével beszélnek az észt földről. Nem romantikus hagyomány ez náluk, nem az észt nemzeti ébredés kései visszhangja; mindennek-előtt élő meggyőződés. Bárhol is élnek, szívükben őrzik, mint „mesék madarát”, az észt föld képét, s ha kiejtik nevét – *Eesti* –, zengeni kezd a világ. Ezért is lehet olyan gazdag a természeti lírájuk, még a 20. században is. Legmodernebb költőik is gyakorta festik az észt tájat észt ecsettel.

A romantika csábításait elkerülve. Nem szépítik meg a valóságot, nem álmodnak a sovány talaj fölé délibábot. Számot vetnek a tényekkel. Ez a föld sokhelyt gyenge, mészkő-kavics, tőzeg-mocsár, de vallják: „lehet a sivatag is otthon / lehet bölcső / a sívó homok is”.

*Ez az aszatos, köves szántó,
ez a szulákos útszél,
ez az ingovány
ez a holt mocsár
az enyém*

.....

*Hogy is gyűlölném a szulákat?
Mért átkoznám a lankák kavicsát?
Mért vágyódnék a pálmaerdők édenébe,
áhítoznék zsiros fekete földre?*

*Az utam itt ered.
Ez volt a dolgom.
Ez az én földem.
Felelek érte.
Ő meg
felel értem.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

A Petőfit fordító *Ellen Niit* írta ezeket a sorokat. Nem tudom, a fordítás mennyire hűséges, a gondolat nékem Veres Péter mezítlábas énekét idézte emlékezetembe: „Én nem mehetek innen soha sehova.”

Nem ez az egyetlen hang a 20. századi észti lírában, amely a magyar olvasónak ismerősnek tűnik. *Gustav Suits*, az Ifjú Észtország harcra hívó költője olyanféle indulatokkal küzdött az észti újjászületésért, mint Ady a magyar ugar feltöréséért. Vagy-vagy-okban látásuk, messiás-keserőségük is rokonnak tetszik. *Visnapuust* is Adyval rokonítják – ahogy a kötet jegyzeteiben olvashatjuk – önmagával és az istennel való harcai. Rokon a két irodalomnak az embereszménye, a nagybetűs *Emberben* való bizodalma és mégis-morálja.

A lélek mindent számba vesz: az élet sok sebet ejt, széttépi, letapossa a terveket, lehet, hogy sose kapja meg az ember, amit a sorstól vár, mégis szeretni kell az életet, kíváncsiságot érezni minden iránt, a holnap iránt, „az ember iránt, akiben benne rejtőzik az Ember”. Még azok az észti költők is, akik érezték, hogy fiatalon veri őket földre a vad jégeső – keserű daccal szóltak mindvégig az erőszak, a kiszolgáltatottság ellen. Jellemző szimbóluma ennek a „mégis”-érületnek a parti fenyő és a parti fecske. A parti fenyő (*Aira Kaal: Parti fenyők*), amely küzd a széllel, a tengerárral, „göcsörtös, görbe, mint a csigalépcső”, s mégis a szabad életéről beszél, s a megmaradásról, zöldellő reménnyel, akár az erdélyi Tompa László *Magányos fenyője*. A parti fecske pedig (*Kersti Merilaas: Parti fecske*) mindig újrakezdi dolgát, mindig, örökké, fűszálat fűszálra, gallyat gallyra rakva, százszor, ezerszer is, széllel, viharral küzdve rakja, tapasztja, felépíti és megtartja fészket.

Évezredes történelmi tapasztalatok alakították, érlelték ezt a hangot. A küzdő ember eszményét vallják a szovjet-észti írók is. Szótól szóig, mondattól mondatig viszik a lobogót, hittel, vággyal – *Ain Kaalep* képét idézzük –, „hogy a föld alól a föld színére / mindenki épségben felérjen”. Teszik, amit a népük, az észtek.

Az észti költők antológiája újabb nagy tette könyvkiadásunknak; szinte teljes képünk lehet immár a 20. századi észti líráról. Az észti irodalom kistűkre csak a befejezett vagy a véglegesen kialakultnak hitt életművekből adott válogatást, az *Észti költők* antológiája a pályájuk kezdetén álló harmincévesek verseit is közvetíti. A szerkesztők – a Bereczki-házaspár és Fehérvári Győző – teljes otthonossággal, az észti irodalom egészében gondolkodtak. Az észti könyvkiadás gyakorlatát követve, azokat is bevették az antológiába, akiket a sors kívül sodort Észtországon, ha lírájuk a humánusmot hordozza.

MÁRCIUSI ZSOLTÁR

– A jugoszláviai magyar avantgarde költészete –

Lassan már megszokjuk, hogy a Jugoszláviából érkező irodalomtörténeti értékű antológiák csaknem mindig a széles körű tájékozottságú és bámulatos munkabírásu Bori Imre munkáját dicsérik. Így van ez a **HAGYOMÁNYAINK** c. sorozat negyedik köteteként megjelent *Márciusi zsoltárral* is, amelyben a válogatás, a jegyzetek és a jól eligazító utószó egyaránt Bori Imre munkája, s aligha tévedünk, ha a tartalmasság és dokumentum értékű szöveggyűjtemény kiadásának kezdeményezőjét is benne sejtjük.

A *Márciusi zsoltár* a jugoszláviai magyar avantgarde költészet kísérleteinek és ma már vitathatatlan eredményeinek összefoglaló bemutatása. E költészet kialakulásának kedvezett az a tény, hogy a tájalkotói alig vagy egyáltalán nem ismerték az irodalmi hagyományokat, úgy gondolták, hogy 1918-ban a nulla pontról kell indulniuk. Az irodalmi hagyományok feltárása is jórészt Bori Imrre várt, aki az elmúlt évtizedben ezen a területen is úttörő munkát végzett. Talán elég itt *Irodalmi hagyományaink* c. antológiájára, valamint irodalom- és kapcsolattörténeti munkáira (*A jugoszláviai magyar irodalom története 1945-ig*, *Fejezetek irodalmunk természetrajzából*, *Irodalmunk évszázadai*, *Magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok*, *Irodalmak — kölcsönhatások*) emlékeztetnünk. De ő írta meg — három kötetben (*A szecessziótól a dadáig*, *A szürrealizmus ideje*, *Az avantgarde apostolai*) — a magyar irodalmi avantgarde történetét is, az első olyan összefoglaló művet erről a témáról, amelyben a határon túli magyar írók is érdemben szerepelnek.

A jugoszláviai magyar irodalmi avantgarde vezéregyéniségei a pécsi emigránsok voltak, élükön Csuka Zoltánnal, akinek „mindent legyűrő fiatalsága” nem csupán az avantgarde mozgalmaknak, de az egész első világháború utáni jugoszláviai magyar irodalmi életnek is döntő tényezője volt, hiszen ő szorgalmazta a napilapoktól és általában a lapérdekektől független irodalmi lapok és folyóiratok megindítását, ő nyerte meg az úgynevezett Szentelekly Kor-

nélt is, akinek korai halála után Szirmai Károly folytatta a megkezdett művet, olyan ügyszeretettel és igényességgel, hogy Herczeg János szerint „a *Kalangya* az ő ideje alatt lett azzá, ami lett s az irodalom irodalom”.

A meglehetősen megkésett jugoszláviai magyar avantgarde költészetre az expresszionizmus hatása volt a döntő, meghatározó, amely szinte minden válfajával hatott a vajdasági magyar avantgarde lirára: „Kezdve attól a polgári attitűdöt kifejező lírai expresszionizmustól — írja Bori Imre —, mely Tamás István költészetében szólal meg, Somogyi Pál mozgalmi expresszionizmusáig, amelyből már egyenes út vezet az ún. szociális irodalomba. S ezt példázza az *Út* című folyóirat is, mely csupán expresszionisztikus irodalmiságban volt produktív, míg a többi mozgalomnak csak reflexei villannak meg lapjain, a Kassák Lajos képviselte törekvések perifériáján foglalva helyet.”

Az *Út* c. folyóirat anyagán kívül az antológia bőséges szemelvényekben mutatja be a jugoszláviai magyar avantgarde költészet hat kiemelkedő egyéniségének szinte teljes korai életművét. Közülük György Mátyás útja a szimbolizmustól a futurizmuson át vezetett el az expresszionizmusig. Csuka Zoltán a jugoszláviai magyar költői expresszionizmus legkiemelkedőbb egyénisége, akinek költészetében a cselekvő, forradalmi aktivizmust fokozatosan egyfajta sajátos humanizmus: az elnyomott, a kisemmizett „embertestvérek” iránti mély és őszinte rokonszenv váltja fel. Nagyon találóan írta róla 1931-ben Szirmai Károly: „Csuka költészete a Máé, tehát mindnyájunké, mert mindnyájan a megingott Ma kisemmizett gyermekei vagyunk, s ezért esik oly jól hallanunk Csuka biztató, meleg szavát:

*Adsza kezedet, testvér,
hajhó előre...*

Csuka költészete nem defetista rombolás, hanem építés, s nem röghöz kötött élet-rágicsálás, hanem megszülesítő horizontális látás... hangszerelésével jóformán egyedülálló a magyar lírában.” *Fekete Lajostól* mindvégig idegen maradt a politikai irányzatosság, ő inkább csak életérzésében, lelkiállapotában expresszionista. *Tamás István*nál ennek a fordítottját látjuk: az ő

életérzésében nem, csupán művészi kifejező eszközeiben találkozunk az expresszionizmus s itt-ott a szürrealizmus nyomaival. A költészetnek azonban hamar hátat fordított, s a jövedelmezőbb kommersz regényekhez vezetett további útja. *Somogyi Pál* hagyományos formákban írt közéleti, gyakran direkt politizáló versekkel kezdte pályáját, expresszionista szabadversekkel folytatta, majd újra visszatért a szociális költészethez. *Láng Árpád* (Lőrinc Péter) a jugoszláviai magyar avantgarde mozgalmak egyik legsokoldalúbb egyénisége, akinek nemcsak költeményei — költői útja: expresszionizmus — dadaizmus — szociális költészet —, de drámakísérletei és elméleti-esztétikai írásai is figyelmet érdemelnének. Törekvései, célkitűzései és következtetései a haladás ügyét szolgálták, hiszen azt vallotta, hogy nemcsak a művészetet, de a világot, az embereket is meg kell változtatni „a tett és teremtés szuggerrálásával”.

Úgy gondoljuk, hogy a másodvonalbeli szerzők ma még szétszórtnak heverő munkái is tartogathatnak meglepetéseket. Hadd említsük meg itt csupán Arató Endrét, az *Út*, a *Vajdasági Írás*, a *Kalangya* és a *Napló* egykori munkatársát, akinek nem is annyira költeményei, mint inkább irodalompolitikai cikkei, bírálati és irodalmi levelezése érdemelnék meg az összegyűjtést.

A *Márciusi zsoltár* anyagának összegyűjtésével újabb, eléggé nem dicsérhető irodalomtörténeti tettet hajtott végre Bori Imre, olyan szövegeket adott a kezünkbe, amelyekből összefoglaló képet alkothatunk a jugoszláviai magyar avantgarde költészeiről. A legjelentősebb költők olyan művei mellett, amelyeknek nagy részét ma már hasztalan keresnénk a későbbi gyűjteményes kötetekben, megtaláljuk itt az *Út* c. folyóiratnak szinte teljes anyagát — csak a külföldi szerzők művei és a hozzáférhetetlen számok anyaga nem szerepel a kötetben. A haladó hagyományok ápolásának is szép példája a kötet, mert a jugoszláviai magyar avantgarde költészet és az egész mozgalom — igaz, buktatókon, meddő kísérleteken keresztül — legfőbb törekvéseiben az egyetemes emberi haladás ügyét igyekezett szolgálni. A *Márciusi zsoltár* szövegei, a korabeli dokumentumok és a kortársi visszaemlékezések egyaránt ezt igazolják. Hadd álljon itt befejezésül az avantgarde mozgalmak egyik aktív sze-

replőjének, Csuka Jánosnak visszapillantó cikkéből néhány jellemző mondat: „Mi, fiatalok, Kassák Lajosra, az új magyar líra és aktivista irodalom megteremtőjére esküdtünk. A fiatalság lemerhetetlen ragaszkodásával sorakoztunk fel mögéje és hirdettük az emberi együttérzést, emberi igazságot, emberi megértést és jóságot az irodalomban. Az ember ne csak író legyen, hanem tanító is. A rossz világ becsületes tanítója, akire kötelességek hárulnak.”

BENKŐ ÁKOS

Lagzi István:

LENGYEL MENEKÜLTEK ZALA MEGYÉBEN...

1939 szeptemberében hazánk a különböző becslések szerint százezernél is több lengyel katonának és civilnek nyújtott menedéket. Ezt a Teleki-kormány hivatalos állásfoglalása tette lehetővé. A menekültek ellátását magyar társadalmi szervek és magánszemélyek vállalták. A katonákat, többnyire szervezeti egységüket megőrizve, táborokban helyezték el. Ezek belső vezetése tisztjeik kezében maradt, és hosszú ideig lehetséges volt a lengyelek nyugatra szökése, amelyhez még magyar hivatalos szervek és személyiségek is hallgatólagos vagy tényleges segítséget nyújtottak. Hasonló táborok létesültek a lengyel polgári személyek számára.

„A Lengyel Katonai Képviselőlet szerint az ország középső és déli területei voltak a 'legalkalmasabbak' menekülttáborok létesítésére. Zala megye a Lengyel Katonai Képviselőlet számára kedvező földrajzi fekvése, a jugoszláv határhoz való közelsége miatt vált fontossá” — olvassuk Lagzi István *Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején* című monográfiájának második fejezetében. A jelenleg Varsóban dolgozó dunajvárosi történész könyve a Zalai Gyűjtemény 3. számaként jelent meg 1975-ben. (A lektorálást a magyar—lengyel kapcsolatok egyik legjobb ismerője, Kovács Endre végezte.)

A háború alatt hosszabb ideig hazánkban élő, több tízezer lengyel menekült sorsáról,

történetéről kevesen és keveset írtak nálunk. Bár a lengyelek iránti magyar rokonszenvről, segítőkészségről, a kétszáznál is több táborról sokat beszélnek, történeteink csak az utóbbi néhány évben kezdtek mélyrehatóbban foglalkozni e kérdésekkel. A lengyelországi szakirodalom sem túlságosan gazdag. A hazánkban élő lengyelek élményeit feldolgozó, szépirodalmi ambíciójú alkotások sem igen ismeretesek nálunk, pedig szerzőik között jó tollú írókat és publicistákat (Adam Bahdaj, Alfons Filar, Kazimiera Illakowiczówna, Lew Kaltenbergh, Kazimierz Koźniewski, Julian Kurdybowicz, Jerzy Lovell) is találunk.

A második világháború magyar–lengyel kapcsolatai nemcsak a népeink közötti régi keletű közelség újabb, érdekes adalékai, hanem egyben az akkori magyar társadalom nem jelentéktelen hányadának antifasiszta beállítottságát igazolják. Ezért is fontos, hogy — a *Valóság* 1975. évi 5. és 8. számában e témáról megjelent írások után — napvilágot látott Lagzi István munkája. Néhány éve foglalkozik hasonló kérdésekkel. Bár most csak a Zala megyei lengyel menekültekről írt, az egész kérdéskomplexum szempontjából értékes adatokat, dokumentumokat hozott nyilvánosságra.

A szerző gazdag forrásanyag alapján tárgyalja az e területen létesített katonai és polgári táborok történetét. Monográfiája első fejezetében megadja a szükséges tájékoztatást arról, hogyan kerültek 1939 őszén hazánkba a lengyel menekültek. Különösen érdekesek a lengyeleket segítő állami és társadalmi szervek tevékenységéről szóló információi.

Lagzi a következő részben a Zala megyei menekülttáborok megszervezéséről és működéséről ír részletesen. Gondos kutatómunka eredményeként el tudja kerülni a kapcsolattörténeti tanulmányokban nem ritka „szépitést”. Nem hallgatja el az elhelyezési-ellátási nehézségeket, és a lengyelekkel hivatalos kapcsolatban álló magyar szervek időnként (különösen 1940 közepétől) megnyilvánuló németbarátságát sem.

A fiatal történész könyvének a menekültek Angliába és Franciaországba történő „evakuálását” tárgyaló, terjedelmes fejezete inkább a lengyelek érdeklődésére tarthat számot. A német tiltakozást kiváltó magyar segítség nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a fasiszmus elleni további harcban oly

sok lengyel katona vehetett részt Európában és a Közel-Kelet hadszínterein. Földrajzi fekvése következtében a „lengyelszöktetésben” Zala és Somogy megye játszotta a legnagyobb szerepet.

Mivel — becslések szerint — 1941 végéig több mint százezer lengyel hagyta el Magyarország területét, 1942–1944 között mintegy tizenötezer menekült felnőtt élt hazánkban. „A lengyel menekültek körében 1942-ben megfigyelhető politikai erjedés, a politikai propaganda állandósulása egyrészt a Hitler-ellenes törekvések polgári vonalát... támogatta, másrészt szervesen kapcsolódott a magyar antifasiszta ellenállási mozgalomhoz” — írja Lagzi István a negyedik fejezetben. A kiadvány e része különösen azért értékes és érdekes, mert az akkori magyar–lengyel kapcsolatok eddig szinte teljesen ismeretlen oldalára világít rá. A lengyel menekültek spontán „agitációja”, a Szovjetunióhoz való közeledés és a fasisztától való eltávolodás gondolata, mindenekelőtt a falvak magyar lakosságára hatott. A szerző ezt számos dokumentummal, meggyőzően bizonyítja.

Lagzi István figyelme a Zala megyébe került lengyelek élet- és munkalehetőségeire is kiterjedt. Ezután, könyve hatodik részében a menekültek művelődési lehetőségeit és kulturális életét tárgyalja. A magyar oktatásügy története szempontjából is figyelmet érdemel a Zalában és más, főleg dunántúli megyékben létesített lengyel iskolák működése. Ez a magyar oktatási szakemberek támogatása nélkül elképzelhetetlen lett volna. A kérdés további kutatása szélesebb körben alig ismert magyar–lengyel kapcsolatok feltárásához adhat indítékokat. Kisebb mértékben ugyanez vonatkozik a Zala megyei táborok kulturális tevékenységére, amelynek vizsgálatát a szerző nem tekintette feladatának.

A Zalai Gyűjtemény korabeli fotókkal gazdagon illusztrált kiadványának Függeléké számos fontos magyar hivatalos iratot tartalmaz. A mű használhatóságát növeli a lengyel és német nyelvű tartalmi kivonat.

„Szeretnék... utalni arra, hogy a fasiszta német megszállás elől Magyarországra menekült lengyel katonai és polgári személyek fogadtatása, elszállásolása, a részükre biztosított életlehetőségek, a velük szemben kialakított hivatalos álláspont, továbbá a magyar nép tetteiben is megnyil-

vánuló áldozatos tevékenysége mindenképpen a második világháború alatti magyar történelem része. Kell és érdemes beszélni róla... A második világháború időszakában kevés maradandóan pozitív dologgal dicsekedhetünk" — írja monográfiája bevezetőjében Lagzi István. Elsősorban pontos munkája eredményeként összegyűjtött anyagával nemcsak a magyar—lengyel kapcsolatokkal foglalkozó szakirodalmat gazdagítja.

MOLNÁR ISTVÁN

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JEL

SZENTELEKY KORNÉL (1893—1933) jugoszláviai magyar író és irodalomszervező pécsi szülőházán emléktáblát avattak december 4-én. Beszédet mondott Tóth István főiskolai docens. Ugyanezen a napon Szenteleky-emlékülést rendezett a Pécsi Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszéke. Az emlékülésen Bori Imre egyetemi tanár tartott előadást.

ZOZISLAW CHUDY lengyel grafikus műveit mutatták be november 20. és december 7. között Pécsen, a Városi Tanács kiállítótermében. — Ugyanitt rendezték december 8—31-ig HORVÁTH OLIVÉR festőművész gyűjteményes kiállítását. — A Janus Pannonius Múzeum kiállítótermében november 16-tól december 7-ig PÁSZTHY MAGDA textilművész munkáit láthatta a közönség.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ november 15-én mutatta be Páskándi Géza Szereitök a hullámhosszon c. bohózatát Karinthy Márton rendezésében. A december 5-i prózai bemutató G. B. Shaw: „Androkles és az oroszlán”, valamint „Nagy Katalin” c. egyfelvonásosai. Az előadást Szurdi Miklós f. h. rendezte.

CSORBA GYÖZŐ tizenhárom válogatott versét jelentette meg Március címmel a Békéscsabai Megyei Könyvtár. A bibliofill kötetet Martyn Ferenc rajzai díszítik.

HARASZTI LÁSZLÓ festőművész „Gulliver Liliputban” c. grafikai sorozatát album formájában adta ki a Zala megyei Tanács.

HALLAMA ERZSÉBET Üveggyár c. regényéről rendezett vitát december 16-án a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja. Bevezetőt mondott Lázár Ervin.

JELENKOR-ESTET rendezett december 8-án Miskolcon a Molnár Béla Ifjúsági- és Üttörőház. Az esten Arató Károly, Bertha Bulcsu, Lázár Ervin és Szederkényi Ervin képviselte folyóiratunkat.

Mohácsról készített rajzsorozatot KOLBE MIHÁLY festőművész és grafikus. A sorozat mappában jelenik meg a nyári mohácsi emlékünnepek alkalmából.

A ZALAI TÜKÖR új száma közli a Pais Dezső nyelvészprofesszor emlékére 1974. május 23—20-án Zalaegerszegen megrendezett tudományos ülésszak teljes anyagát. A kötetet Szathmári István és Ördög Ferenc szerkesztette.

SZOVJET KÖNYVKIÁLLÍTÁS nyílt Pécsen november 25-én a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulója alkalmából.

SZIGETVÁRI JÁNOS építész munkáiból rendeztek kiállítást a pécsi kisgalériában. A kiállítást Fodor András nyitotta meg december 8-án, Közreműködtek a Pécsi Nemzeti Színház művészei.